

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ
НАН УКРАЇНИ»**

**ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ
У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ:
ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Колективна монографія

За загальною редакцією
д-ра екон. наук, професора О.О. Борзенко

Київ – 2022

УДК 339.9:330.34(477)

Г 54

Авторський колектив: д-р екон. наук Борзенко О.О. (вступ, підрозділи 1.1, 1.2, 1.5, 3.1, 3.3, 4.6, висновки), д-р екон. наук Плотніков О.В. (підрозділи 1.4, 2.1, 2.3, 3.6, 4.4, 4.7), д-р політ. наук Піляєв І.С. (підрозділи 1.3, 2.3, 3.5, 4.1), канд. екон. наук Панфілова Т.О. (підрозділи 2.2, 3.2, 3.3, 3.4, 4.2, 4.3, 4.5, 4.6), канд. екон. наук Редзюк Є.В. (підрозділи 2.4, 2.5, 4.3, 4.5), канд. екон. наук Глазова А.Б. (підрозділи 1.1, 1.5), Єрмолаєва І.В. (збір та узагальнення статистичної інформації)..

Рецензенти:

Никифорук О.І., д-р екон. наук, професор (завідувач відділу розвитку виробничої інфраструктури, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ);

Осеський В.Л., д-р екон. наук, професор (професор кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка – Київ)

Затверджено до друку постановою Вченої ради ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» № 20 від 29 березня 2022 р., протокол № 3

Глобалізаційні процеси у світовій економіці: виклики та можливості для України : колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф.

Г 54 О.О. Борзенко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – Електрон. дані. – К., 2022. – 264 с. : табл., рис. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/Globalizaciyni-procesy-u-svitoviy-economiци.pdf>

ISBN 978-966-02-9972-6 (електронне видання)

Колективна монографія присвячена науковому обґрунтуванню глобалізаційних процесів, які відбуваються у світовій економіці, позицій України у світовому економічному просторі. Нові глобалізаційні виклики пов'язані із російським вторгненням в Україну, гуманітарною кризою, продовольчою та енергетичною безпекою. Автори монографії аналізують тренди глобалізації сучасності, зокрема досліджують особливості фінансової глобалізації в умовах зрушень світової економіки, суперечливу єдність процесів глобалізації та локалізації як середовища перетворення прав і відносин власності, висвітлюють проблему суперечності між цілями монетарної політики в контексті впливу на глобалізацію повномасштабного російського вторгнення в Україну, фінансово-інвестиційні наслідки для глобальних ринків капіталу від повномасштабної війни, розв'язаної РФ в Україні.

Монографія буде корисною для фахівців у сфері міжнародної економіки, макроекономічного, фінансового та інституційного розвитку, державного управління, а також викладачів та здобувачів вищої освіти за економічними спеціальностями.

ДК 339.9:330.34(477)

ISBN 978-966-02-9972-6
(електронне видання)

© Національна академія наук України, 2022
© ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНИЙ СТАН ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ	11
1.1. Циклічна кризовість та турбулентність глобального фінансового середовища	11
1.2. Вплив зростання транснаціональних корпорацій на глобалізацію.....	25
1.3. Концептуальні та емпіричні засади фрагментації геоекономічного простору	34
1.4. Особливості сучасних процесів фінансової глобалізації.....	49
1.5. Віртуалізація фінансового ринку як чинник прогресивного розвитку економіки.....	54
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНІ ЗМІНИ І ЗСУВИ ЕКОНОМІЧНОГО ТА ФІНАНСОВОГО РОЗВИТКУ	64
2.1. Фінансова глобалізація на корпоративному рівні.....	64
2.2. Диспропорції глобального зростання у 1990–2022 рр., у т.ч. за регіонами та групами країн залежно від рівня розвитку	74
2.3. Вплив провідних центрів фінансового впливу на процеси глобалізації	85
2.4. Геополітичні та геоекономічні конфігурації міжнародних відносин і міжнародних конфліктів	91
2.5. Ідентифікація сучасних загроз і можливостей під час руху капіталів як для світової економіки, так і для України	99
РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЯ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ АРХІТЕКТУРИ	108
3.1. Оцінка трансформації світової фінансової архітектури, самоорганізації глобального управління фінансової сфери.....	108
3.2. Систематизація адаптивних змін архітектури глобального управління, системи багатостороннього співробітництва у сферах руху капіталів, міжнародної торгівлі	113
3.3. Легітимізація рішень неформальних і формальних інституцій глобального управління.....	121

3.4. Напрями реформування та механізми регулювання міжнародних інститутів.....	128
3.5. Механізми набуття Азійським банком інфраструктурних інвестицій глобальної ролі у міжнародній фінансовій системі.....	134
3.6. Розроблення стратегії та тактики участі України в діяльності міжнародних фінансових організацій.....	138
РОЗДІЛ 4. ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	149
4.1. Трансформація глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну.....	149
4.2. Ідентифікація сучасних загроз і можливостей для світової економіки і для України	163
4.3. Оцінка позицій України в основних глобальних рейтингах	180
4.4. Аналіз глобальних проблем і можливостей стійкого сталого розвитку	197
4.5. Імплементация для України стратегічних ініціатив міжнародних інституцій щодо запровадження концепції сталого розвитку	205
4.6. Світовий досвід забезпечення стійкості національної економіки.....	214
4.7. Глобальні виклики та проблема сталого розвитку в контексті руху іноземного капіталу	221
ВИСНОВКИ	236
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	245

Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується поширенням дестабілізуючого впливу глобалізаційних процесів на всі сфери життєдіяльності людства. Процеси глобалізації як фінансово-економічного та суспільного явища мають двоїстий характер і це проявляється як у нових можливостях, так і в загрозах стабільному соціально-економічному розвитку.

Прогресуюча глобалізація принципово змінює співвідношення між зовнішніми і внутрішніми факторами національного розвитку. Процеси, якими супроводжується глобалізація, відкривають колосальні можливості щодо розширення торговельно-економічних зв'язків між державами, сприяють переливанню капіталів, технологій, робочої сили у будь-якому напрямі на земній кулі. Під впливом глобалізаційних процесів світова економіка зазнає кардинальних трансформацій, зумовлених новою хвилею технологічних інновацій, які нині характеризуються як четверта промислова революція.

Водночас процеси глобалізації генерують потенційні ризики для стабільного економічного зростання, свідченням чому є ескалація новітніх викликів і загроз в умовах пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

Дослідження загальних закономірностей розвитку процесів глобалізації, її сутності та складових, зокрема глобальної інтеграції, інтернаціоналізації, знайшли відображення у працях багатьох авторів. Зокрема, серед зарубіжних авторів проблеми глобалізації досліджували Ф. Агійон та Дж. Уільямсон, Дж. Сорос, Р. Кірт, Б. Баді, Ф. Бродель, О. Дольфюс, Дж. Нейсбітт, Д. Пізано, М. Алес. Цю проблематику розробляли відомі українські вчені: О. Білорус, Ю. Пахомов, Д. Лук'яненко, Ю. Мацейко та інші. Новий характер процесів глобалізації та глобального розвитку аналізується також у працях Д. Белла, М. Хардта, А. Негрі, М. Кастельса, З. Баумана, Ф. Фукуями, М. Чешкова.

Дослідженню глобалізаційних процесів присвячено роботи багатьох іноземних та вітчизняних науковців, які розглядають глобальну модель економічного розвитку як інтеграцію структурних елементів міжнародної економічної системи, в основі якої перебувають поглиблення інтернаціоналізації виробництва та обміну,

зростання транснаціоналізації, модернізація технологічних основ сучасної ринкової системи, прагнення встановлення універсальних стандартів життєдіяльності та формування інститутів глобального управління. Економічна глобалізація вважається асинхронною та асиметричною, оскільки на одних територіях спостерігається висока концентрація глобалізаційних процесів, тоді як на інших – обмежена, що призводить до поглиблення диспропорцій, ускладнення зв'язків і залежностей.

Сучасний етап глобалізації характеризується інтенсифікацією процесів фінансової глобалізації, стрімким розвитком фінансового інжинірингу при обслуговуванні руху глобалізованих капіталів, асиметричною дією фінансових інструментів і потоків капіталу на різні регіони світу і країни, які відкриті до міжнародних фінансових ринків. Тому дослідження існуючих тенденцій та механізму впливу глобалізованих потоків капіталу на різні країни світу, в тому числі й на Україну, – є необхідними для формування стабільної та успішної політики фінансово-інвестиційного розвитку вітчизняної економіки.

Проблеми трансформації світової фінансової системи в умовах глобалізації вивчалися та вивчаються багатьма зарубіжними й вітчизняними науковцями. Зокрема, проблемам визначення інституційних та інфраструктурних заходів щодо подолання негативних наслідків економічних криз, формування національних і міжнародних антикризових заходів у сфері економічної стабілізації, розвитку економіки на основі її модернізації присвячені праці: Ф. Броделя, І. Габайдулліна, Б. Гейтса, А. Грінспена, І. Кіслухіної, М. Кондратьєва, Р. Мамчиця, Г. Менша, Ф. Моділіані, Б. Райзберга, С. Ройтмана, П. Сорокіна, Дж. Сороса, О. Сухарева, Н. Талеба, Д. Ушакова, Д. Снайдера, Й. Шумпетера та ін. Серед українських економістів вагомий внесок у дослідження проблемних питань трансформації світової фінансової системи в умовах глобалізації зробили О. Барановський, С. Боринець, В. Будкін, І. Бураковський, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гриценко, Б. Івасів, Б. Кваснюк, С. Кораблін, В. Корнєєв, Д. Лук'яненко, І. Луніна, З. Луцишин, А. Мертенс, А. Мокій, О. Мороз, В. Новицький, Ю. Пахомов, А. Пересада, О. Рогач, Є. Савельєв, М. Савлук, А. Філіпенко, О. Чугаєв, С. Якубовський та інші.

Новітні можливості щодо зростання національних економік та їх глобальної конкурентоспроможності відкривають цифрові технології. Цифрова економіка – як один із потужних проявів сучасної глобалізації – сприяє прискоренню економічного розвитку, підвищенню продуктивності виробництва, створенню нових ринків і галузей. Вона також відкриває нові можливості для інклюзивного та сталого зростання. Однак прискорення економічного розвитку досягають ті країни та економічні об'єднання, що планомірно вибудовують основи і механізми лідерства в цифровій економіці.

Основна мета науково-дослідної роботи «Глобалізаційні процеси у світовій економіці: виклики та можливості для України» полягає у дослідженні теоретичних та емпіричних аспектів процесів глобалізації в умовах багатовимірної поляризації і фрагментації геоекономічного простору, вивченні аспектів переформатування глобальних, регіональних та національних стратегій сталого розвитку, обґрунтуванні концептуальних засад забезпечення стійкості національної економіки України до потенційних викликів і загроз геоекономічного та геофінансового характеру.

Основна ідея дослідження випливає із необхідності теоретичного осмислення – крізь призму економічного аналізу – наростаючої нелінійності, суперечливості та високої варіативності глобалізаційних процесів у країнах світу, посилення геоекономічної поляризації, макроекономічного обґрунтування розвитку процесів глобалізації та полягає у визначенні певних закономірностей, з'ясуванні механізму впливу світових потоків капіталу, товарів, послуг, робочої сили, технологій на різні країни світу, в тому числі й у контексті національних інтересів та завдань забезпечення стійкості національної економіки України.

Реалізація поставлених цілей обумовлює низку взаємопов'язаних завдань, вирішення яких стало безпосереднім об'єктом наукової новизни, а саме:

- визначення характерних особливостей сучасних процесів глобалізації, зокрема щодо темпів, циклічності та диспропорцій глобального зростання у 1990–2020 рр., прогнозів до 2030 р., у т.ч. за регіонами та групами країн залежно від рівня розвитку;

- узагальнення концептуальних засад фрагментації геоекономічного простору та дуалізму геофінансів, глобалізації грошово-кредитних відносин та процесу генези глобальних грошей;

- оцінка перспектив формування нового світового порядку із трьома основними конкуруючими центрами активного розвитку міжнародних економічних відносин та інтеграційних процесів – європейським, американським і азійсько-тихоокеанським;

- дослідження сучасних проявів і процесів фінансової глобалізації, виявленні особливостей глобального руху капіталів, у т.ч. ПП, ідентифікації сучасних загроз і можливостей під час руху капіталів як для світової економіки, так і для України;

- визначення місця глобалізації кредитно-грошових відносин у загальному процесі глобалізації економіки;

- дослідження трансформації механізмів регулювання з метою протидії посилення середньо- і довгострокових факторів вразливості фінансових систем, у т.ч. банківських, на глобальному, регіональному та національному рівнях;

- систематизація адаптивних змін архітектури глобального управління, системи багатостороннього співробітництва у сферах руху капіталів, міжнародної торгівлі, робочої сили та боротьби зі змінами клімату;

- аналіз механізмів трансформації глобальної фінансової системи з урахуванням рівня світової фінансової сфери, зокрема між-державного, транскорпоративного та віртуального;

- оцінка трансформації світової фінансової архітектури, самоорганізації глобального управління фінансової сфери,

- систематизація напрямів реформування міжнародних фінансових інститутів; легітимізації рішень неформальних і формальних інституцій глобального управління;

- аналіз глобальних можливостей стійкого сталого розвитку, у тому числі за рахунок вирівнювання економічних і фінансових диспропорцій трансграничних потоків товарів, послуг, капіталів та робочої сили, запобігання негативному впливу кліматичних (екологічних) змін;

- оцінка впливу міграційних процесів на регулювання світового ринку праці;

- узагальнення сучасних концепції сталого розвитку, ролі держави та стратегічного планування задля забезпечення стабільного зростання;
- узагальнення світового досвіду забезпечення стійкості національної економіки, визначення напрямів забезпечення стійкості економіки України, мінімізації негативних впливів зовнішніх і внутрішніх економічних та політичних чинників;
- оцінка позицій України в основних глобальних рейтингах (глобальний індекс конкурентоспроможності, індекс свободи, глобальний індекс інновацій) задля визначення потенційних перспективних напрямів забезпечення стійкості національної економіки України у взаємозв'язку із позиціонуванням держави в світі;
- з'ясування впливу глобалізації кредитно-грошових відносин на стан та розвиток національної економіки України;
- розроблення стратегії та тактики участі України в діяльності міжнародних фінансових організацій;
- обґрунтування імперативів соціально-економічного розвитку України в умовах циклічного відновлення світової економіки;
- формування пропозицій щодо розвитку інститутів, механізмів регулювання фінансово-інвестиційної сфери України з урахуванням виявлених можливостей і загроз, які діють під впливом фінансової глобалізації; підготовка рекомендацій стосовно грошово-кредитної політики України.

Актуальність дослідження та отриманих результатів обумовлена необхідністю забезпечення стабільного економічного зростання України у найближчі роки в умовах зовнішніх та внутрішніх впливів глобалізації.

Основні результати дослідження опубліковані виконавцями науково-дослідної роботи у монографічних виданнях:

Борзенко О.О. Структурні деформації на світових фінансових ринках після 1990-х років: монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 448 с.;

Плотніков О.В. та ін. Глобалізація: світова економіка та українські реалії: монографія. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2020. 224 с.

Крім того, виконавцями опубліковано 72 статі у зарубіжних та вітчизняних фахових виданнях, 28 розділів монографій, 104 тез

виступів на міжнародних науково-практичних конференціях в Україні та за кордоном.

Розв'язання поставлених у рамках науково-дослідної роботи завдань допоможе вирішити одразу декілька актуальних проблем: створить можливості для мінімізації негативних наслідків кризових явищ внутрішнього та зовнішнього походження; сприятиме створенню можливостей забезпечення стійкості національної економіки України та позитивної динаміки розвитку країни в середньо- та довготерміновій перспективах.

Отримані в рамках науково-дослідної роботи результати дадуть змогу оцінити сучасний потенціал фінансової глобалізації, охарактеризувати специфіку міжнародного руху капіталів, ідентифікувати кризові явища та виявити загрози для української економіки, а також підвищити рівень конкурентоспроможності та забезпечити її сталий розвиток за рахунок новітніх механізмів залучення інвестицій. Крім того, основні результати будуть значимими у контексті подальшого визначення пріоритетних заходів стосовно повоєнного відновлення економіки України на засадах технологічного оновлення й цифровізації.

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

1.1. Циклічна кризовість та турбулентність глобального фінансового середовища

Нові глобалізаційні виклики пов'язані із російським вторгненням в Україну, гуманітарною кризою, продовольчою та енергетичною безпекою.

Глобальні зміни світового господарства, викликані інформатизацією суспільно-економічних реалій, вимагають сучасного перегляду існуючих теоретико-методологічних підходів до визначення основних положень трансформації валютно-фінансової системи на принципово новій основі. Актуальним залишається питання циклічності розвитку економічної та валютно-фінансової систем, а також природа виникнення довгохвильової динаміки в умовах панування економіки знань. У рамках нашого дослідження ми дотримуємося положень теорії довгих хвиль М. Кондратьєва та інноваційної концепції Й. Шумпетера.

М. Кондратьєв прагнув створити універсальну концепцію, що здатна описати всі види циклічних коливань і може слугувати надійним інструментом прогнозування короткострокового і довгострокового розвитку економіки. У роботі «Великі цикли економічної кон'юнктури» М. Кондратьєв виявив емпіричні закономірності, що супроводжують коливання, розкрив основні елементи внутрішнього ендогенного механізму, кумулятивні й потокові фактори довгого циклу. Він усебічно обґрунтував, що розвиток техніки є невід'ємним від ритмічного процесу розвитку великих циклів, встановив закономірний зв'язок між стадіями чотирифазового циклу з хвилями технологічних змін, які обумовлені наявністю науково-технічних відкриттів і винаходів, радикальними нововведеннями та економічними можливостями їх упровадження, а їх напрям та інтенсивність є функцією запитів практичної діяльності

та попереднього розвитку науки і техніки. Тобто в сучасних термінах М. Кондратьєв першим звернув увагу на існування хвилі технологічних інновацій.

Високо цінуючи роботи М. Кондратьєва, Й. Шумпетер заклав основи теорії інновацій та визначив довгохвильові коливання як прояв економічної динаміки, що породжується інноваційним процесом [1]. Він стверджував, що, коли інновації впроваджуються в економіку, утворюється «вихор творчого руйнування», який підриває рівновагу діючої економічної системи, викликаючи відхід від застарілих технологій і організаційних структур, що призводить до появи нових життєздатних галузей, унаслідок чого і відбувається зростання економіки. Тобто, за Шумпетером, ключову роль в утворенні довгих хвиль відіграють кластери інновацій, що ініціюють економічний розвиток і визначають його ефективність.

Положення М. Кондратьєва та Й. Шумпетера знайшли подальший розвиток у роботі Г. Менша «Технологічний пат: інновації долають депресію», з якою пов'язують сучасний етап розвитку теорії інновацій та появу багатьох публікацій. У моделі Г. Менша ключовим фактором є кластер базисних інновацій, нерівномірність появи якого надає економічному розвитку хвильового характеру. Завдяки синергетичному ефекту інновації кластера викликають потужне кумулятивне зростання економіки, забезпечуючи проривний характер її розвитку. Г. Менш стверджує, що більшість базисних інновацій припадає на фазу депресії довгої хвилі, яка примушує шукати нові можливості, тим самим генеруючи умови для стимулювання інновацій і запускаючи інноваційний процес.

Кластерний характер базових інновацій допоміг розкрити аналіз природи довгих хвиль через поняття технологічного устрою, сформульоване С. Глаз'євим у концепції технологічних устроїв.

Новим кроком у розвитку інноваційно-циклічної теорії економічного розвитку стали роботи М. Хірооки, який запропонував нову інноваційну парадигму через каскадну структуру трьох логістичних траєкторій: технологічної, розробки і дифузії [2]. На підставі аналізу значної кількості емпіричних даних про дифузії інновацій протягом піднесення четвертого і п'ятого циклів економічної активності Кондратьєва М. Хіроока встановив, що окремі інновації

поширюються за межі одного циклу до наступного, формуючи довгу траєкторію розвитку, яку він назвав інфратраєкторією.

Інфратраєкторія утворює певний кластер, причому кожен такий кластер має стрижневу магістральну інновацію, зокрема у поточному п'ятому «кондратьєвському» циклі такою є комп'ютерні технології. На сьогодні вже є фактори, що свідчать про початок формування шостого технологічного устрою і кластеризацію базисних інновацій, де ядром будуть біотехнології, генна інженерія, нанотехнології, інформаційні й комунікаційні технології, нові матеріали, альтернативна енергетика. У майбутньому шостому технологічному устрої магістральними інноваціями, можливо, стануть комп'ютерні технології, нанотехнології та їх симбіоз.

Проведений аналіз дозволив визначити деякі закономірності інноваційно-циклічної теорії розвитку, а саме: інновації підпорядковані загальному закону періодичного оновлення; закономірною є циклічність динаміки у процесі розвитку інновацій, причому виділяються цикли різної глибини і тривалості, які можуть розглядатися як у межах окремих технологічних устроїв, так і в рамках одного устрою; спостерігається взаємовплив інноваційних циклів різної тривалості, а також їх взаємодія з циклічною динамікою в суміжних і віддалених сферах; хвилі інноваційної активності нерівномірно розподілені в просторі, їхні центри і лідери інноваційної активності періодично змінюються.

Крім того, необхідно зауважити про брак досліджень стосовно фінансового механізму довгої хвилі, а також оцінки ефекту впливу технологічного прогресу на розвиток фінансового сектора економіки. Проте всі технологічні революції, починаючи з третьої промислової революції, та асоційовані з ними хвилі розвитку можна вважати як наслідками, так і стимулами фінансового розвитку.

У широкому розумінні фінансові інновації – це нова продукція, нові послуги, нові процеси і нові організаційні форми. На сьогодні існує декілька типологій фінансових інновацій, що відповідають класичним, кожна з яких формує нібито автономну класифікаційну площину, що не дозволяє виявити закономірності співвідношення між ними та не сприяє виявленню внутрішньої організації згрупованої множини фінансових інновацій як цілісної системи. Для довгохвильової динаміки найбільш прийнятним є угруповання

фінансових інновацій за шістьма типами відповідно до значення фінансового капіталу у формуванні та розвитку нової технологічної парадигми, а саме: фінансового забезпечення розробки та впровадження нововведень; розвитку і розповсюдження інновацій; модернізації фінансових послуг; залучення нових інвестиційних ресурсів і перерозподілу ризиків; рефінансування зобов'язань або мобілізації активів; сумнівні інновації.

Дослідження динамічних змін, що відбуваються в умовах глобальних економічних трансформацій, потребують відповідного теоретико-методологічного підґрунтя, що дає змогу визначити основні моделі світових фінансово-економічних криз. Відповідно, це потребує визначення генези теорій та концепцій фінансово-економічних криз в умовах глобалізації світового економічного простору (рис. 1.1) з урахуванням тих змін, що відбуваються в результаті трансформації механізму функціонування фінансових ринків.

Тривалий час в економічній думці панувала думка про те, що циклічність характеру розвитку економічних систем визначається передусім у площині «виробництво – споживання», а відтак розбалансування пропорцій у цій сфері неминуче призведе до циклічних коливань в економіці. В основі циклічності економічного розвитку, що відповідно, викликає кризи, лежать особливості капіталістичного способу виробництва, а їх періодичність та тривалість пов'язані із процесами відновлення основного капіталу. З цієї точки зору дослідження кризових явищ в економіці перебуває у площині промислового виробництва.

Про фактори грошового обігу, що посилюють дію циклів, наголошували і М. Кондратьєв, Й. Шумпетер та ін. У дослідженнях неокласиків (Р. Хоутрі, Ф. Гаска) визначено кредитно-грошові концепції циклу, відповідно до яких саме функціонування грошово-кредитного механізму стає вирішальним фактором у розвитку економічної нестабільності.

Про нестабільність ринкової економіки, що виникає в тому числі внаслідок функціонування фінансового ринку та його інститутів, зауважував Дж.М. Кейнс – на його думку саме через механізм державного регулювання діяльності цих фінансових інститутів можна забезпечити ефективне антикризове управління з урахуванням

схильності до споживання, передбачення майбутнього доходу та уявлення про ліквідність які мають психологічне підґрунтя. За кейнсіанського підходу основна увага акцентується на попиті споживачів, недостатність якого призводить до оптимального використання виробничих потужностей, виробники підвищують ціни, однак вітчизняна продукція внаслідок таких дій стає менш конкурентоспроможною. За таких умов збільшується імпорт і, як наслідок, погіршується зовнішній баланс, що потребує відповідного регулювання з боку держави (рис. 1.2).

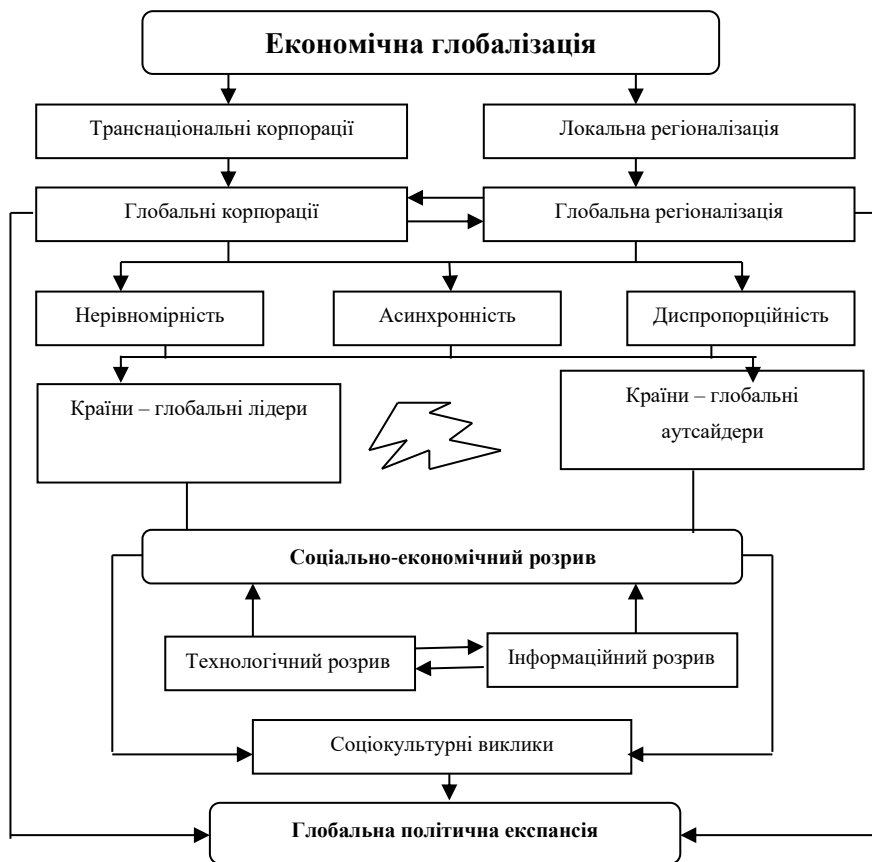

Рис.1.1. Суперечності економічної глобалізації

Джерело: складено автором.

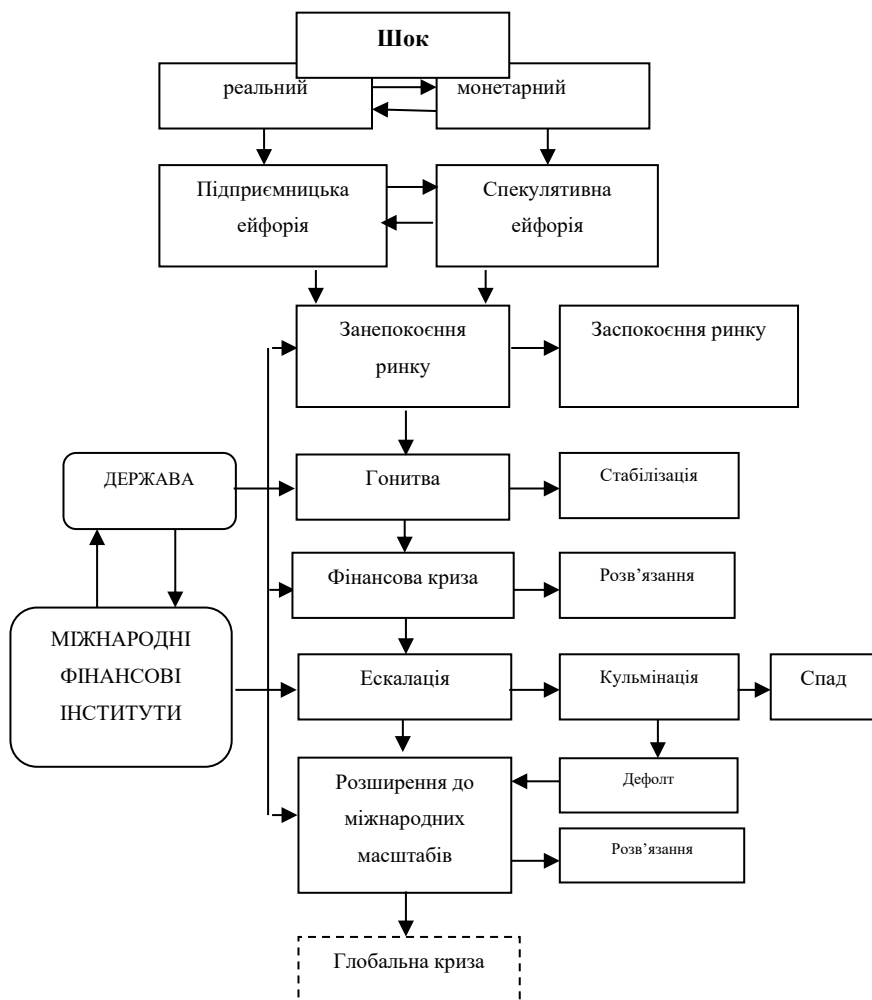

Рис. 1.2 Модель розвитку фінансової кризи та антикризове регулювання

Джерело: складено автором.

У подальших працях представники кейнсіанського напрямку розвинули ідею відносно того, що фінансові кризи мають як економічні, так і психологічні прояви, а відтак фінансова нестабільність визначається через вплив фінансового ринку на економічну динаміку. Х. Мінські звернув увагу на те, що збільшення

кредитування у кризовий період фінансує бум, який призводить до зростання пропозиції грошей у країні. У результаті накопичення надмірної заборгованості в економіці посилюються кризові явища у фінансовій сфері. Виникнення фінансової заборгованості можна розділити на три основні типи:

- по-перше, це забезпечена заборгованість, розміри якою обслуговуються поточними грошовими потоками підприємств;
- по-друге, фінансування заборгованості може бути спекулятивного характеру в умовах коли поточних грошових потоків підприємства достатньо лише для обслуговування відповідних відсотків (найчастіше цей вид фінансування використовується підприємствами в умовах зростання економіки);
- і, нарешті, зростання заборгованості може бути викликано тим, що поточних грошових потоків взагалі недостатньо для обслуговування і основного боргу, і відсотків, а підприємства починають рефінансувати власні кредити через отримання нових.

Особливо загрозна ця ситуація в умовах погіршення макроекономічної кон'юнктури та виникнення зовнішніх шоків, коли навіть забезпечена заборгованість може перетворитися у два інших її різновиди. Таким чином, економічне зростання та фінансова стабільність не можуть розвиватися збалансовано, тому подібні циклічні коливання має нівелювати саме державне регулювання.

Подібне зростання заборгованості фактично означає розвиток механізму створення нових грошей, однак неспроможність банків надавати нові кредити може призвести до виникнення зворотного ефекту грошово-національної економіки (концепція фінансового акселератора, запропонована Б. Бернанке).

Про зміни у фінансових потоках, які впливають на нестабільність грошових пропозицій, зазначав і М. Фрідмен. На його думку, саме грошово-кредитна сфера виступає основним джерелом кризових явищ в економіці. Виникають ці зміни у фінансових потоках унаслідок неефективного державного регулювання, що призводить до неоптимальної грошової експансії, штучних змін відсотків, порушення оптимальної структури інвестицій в економіці. Відповідно до монетаристського підходу криза стає результатом порушення стабільності банківської системи, її інфраструктури.

Певним синтезом неокласичного та кейнсіанського підходів стала концепція рівноважного циклу, яку запропонував Р. Лукас, в межах якої визначено вплив механізму грошових шоків на реальне виробництво. Це допомогло обґрунтувати напрями проведення монетарної політики в рамках антициклічного регулювання.

У сучасних наукових дослідженнях розрізняють три моделі фінансових криз першого, другого та третього покоління. Моделі перших двох поколінь, а також теорії спекулятивних «бульбашок», концепції асиметричності інформації та банківської паніки об'єднують у групу класичних моделей [3].

Основним теоретичним підґрунтям моделей фінансових криз першого покоління стали моделі П. Кругмана, Р. Флуда та П. Гарбера, відповідно до яких механізм розвитку валютних криз визначається режимом валютного курсу, заснованого на прив'язці місцевої валюти до іншої валюти чи їх кошика. Тобто варто підкреслити, що фінансова криза у моделях першого покоління розглядається як виключно валютна криза.

На думку П. Кругмана (модель кризи платіжного балансу), уряд забезпечує підтримку фіксованого курсу національної валюти, використовуючи наявні валютні резерви, однак їх зменшення зумовлює збільшення грошової маси в обігу, в кінцевому результаті це призводить до виникнення необхідності застосування плаваючого валютного режиму (вільного або керованого), що супроводжується досить значною девальвацією національної валюти.

Таким чином, невідповідна грошова й фіскальна політика, що характеризується збільшенням темпів зростання кредитів щодо зростання грошової маси, призводить до поступового зменшення резервів. А це викликає посилення спекулятивних операцій, перехід від фіксованого обмінного курсу до плаваючого.

Подальший розвиток теоретична концепція П. Кругмана отримала продовження у розробці моделі Р. Флуда та П. Гарбера, в рамках якої визначаються часові рамки настання кризи. У моделі фундаментальної валютної кризи Флуда – Гарбера визначаються часові межі настання кризи та можливості проведення приватними інвесторами відповідної безризикової атаки на валютний ринок за умов фіксованого валютного курсу з урахуванням специфіки проведення грошової політики у відкритій економіці. В обох

зазначених моделях фінансові дефіцити, які виникають в умовах державного валютного регулювання, посилюють вірогідність виникнення кризи в національній економіці.

Як і в моделях фінансових криз першого покоління, у моделях другого покоління фінансова криза визначається як валютна криза, однак наявність дисбалансів в економіці не є вирішальним фактором впливу на механізм розвитку валютного курсу. Відповідно, забезпечення стабільного валютного курсу може поступитися іншим цілям розвитку.

До моделей фінансових криз другого покоління відносять модель фінансової кризи М. Обстфельда, відповідно до якої спекулятивна атака на національну валюту може розвиватися і без наявності значних макроекономічних дисбалансів, оскільки учасники ринку спрямовують свої дії на досягнення певних передбачень, які можуть не мати раціональної основи. Відмова від фіксованого обмінного валютного курсу може виникнути за умов необхідності застосування на ринку грошової експансії, яка є несумісною із фіксованим курсом.

Моделі фінансової кризи третього покоління пояснювали виникнення кризових ситуацій в економіці, що пов'язані із розвитком банківської системи, а точніше – банківського кредитування, дисбаланс якого викликає втрату довіри, а відтак стимулює розвиток валютної кризи. До моделей фінансових криз третього покоління відносяться моделі Р. Маккіннона, Р. Чанга, А. Веласко, М. Дулі, П. Кругмана.

Відповідно до моделі Р. Маккіннона обґрунтовано, що системна фінансова криза виникає внаслідок поширення кредитування спекулятивного характеру, що викликає відповідну макроекономічну нестабільність, оскільки розбалансування банківського сектора національної економіки стає важливим індикатором загально-економічної кризи.

З фінансовою лібералізацією найтіснішим способом пов'язана міжнародна неліквідність, яку досліджували Р. Чан та А. Веласко. Вчені довели, що фінансова система країни стає неліквідною, коли її потенційні короткострокові зобов'язання в іноземній валюті перебільшують обсяги іноземної валюти, до якої країна має вільний доступ. Тобто короткострокові іноземні кредити перетворюють вітчизняні банківські інститути на більш вразливі. За умов поєднання

неліквідності, нестачі резервів та фіксованого валютного курсу в банківському секторі виникає паніка, що розповсюджується й у валютну сферу.

Досвід різних країн доводить, що банківські кризи відбивають складний процес пристосування банківських систем до нових макроекономічних умов. Лібералізація зовнішньоекономічних відносин і дерегулювання банківського сектора у розвинених країнах і країнах, що розвиваються, глобалізація ринку фінансових послуг, ринкові реформи в країнах із перехідною економікою – всі ці процеси розвивалися досить болісно, на перших етапах підвищуючи макроекономічну нестійкість і незбалансованість економіки та негативно позначаючись на стані банківських балансів. На тлі зростаючої нестійкості банківської системи особливого впливу набули такі традиційні фактори банківських криз, як економічний спад, потрясіння в реальному секторі економіки.

К. Рогов, К. Рейнхарт доводять, що, незалежно від певних відмінностей, усі банківські кризи розвиваються за одним загальним сценарієм. Кожній такій кризі передують зростання цін на житло та акції, прискорення грошових потоків, які забезпечують оптимістичні настрої закордонних інвесторів, зростання заборгованості. Ступінь впливу кризи в економіці на банківську систему залежить від багатьох факторів. Однак важливо виділити базисну причину – стан самої банківської системи до початку економічної кризи. Ідеться насамперед про ліквідні позиції банків, про те, наскільки їх зобов'язання забезпечені власним капіталом, яка якість їх кредитного портфеля.

У більшості країн у період високих темпів зростання цін банки значно скорочували строки кредитних контрактів, переорієнтовуючись на позичальників, капітал яких має високу швидкість обороту. Оскільки однією з фундаментальних функцій банків є перетворення поточних заощаджень у довгострокові інвестиції, різке зменшення строків контрактів із неминучим зниженням фінансування інвестицій можна розглядати як «розмивання» фінансових інститутів. Скорочення строків кредитних контрактів значною мірою підриває стійкість банків, перетворюючи їх на більш уразливих до коливань кон'юнктури. Різкі коливання товарних цін, цін на фінансові активи, відсоткових ставок істотно

підвищують загальну невизначеність в економіці та ризик у системі відносин банків з їх головними контрагентами – вкладниками, позичальниками та регулюючими органами. Істотно ускладнюються оцінка банками кредитних і ринкових ризиків, а вкладниками й регуляторними органами – заможності банків.

Системна банківська криза означає виникнення ситуації, коли подальше функціонування окремих банків, а в перспективі – усієї банківської системи на основі існуючих принципів організації та управління практично унеможливується через те, що ризиків, які виникають, не можна уникнути або суттєво їх нівелювати шляхом використання традиційних методів.

Важкий стан, в якому опинилися західноєвропейські банки у 2011 р., обумовлюється трьома основними причинами: низькими ставками позичкового капіталу, значними обсягами неповернення кредитів та проблемами регуляторного характеру. Наслідком цього стало помітне падіння їх ринкової капіталізації з причин: по-перше, операції «тіньового банкінгу» сприяли створенню ринкової системи кредитування за підтримки забезпеченого короткострокового фінансування на ринку (т.зв. новий ринок на основі кредитної системи); по-друге, ця діяльність призвела до виникнення таких типів інструментів ліквідності, що є формою грошей, які, як правило, не враховуються в регулярних грошових агрегатах [4, с. 2]. Водночас міжнародна реформа фінансового регулювання в основному зосереджувалася на банківській системі.

Банківська криза в Європейському Союзі стала наслідком глобалізації, а конкретніше – низької конкурентоспроможності європейських банків унаслідок недостатньої капіталізації та технологічного відставання – з одного боку, та недоліків пруденційного нагляду та політики покриття банківського ризику – з іншого. В результаті такої взаємодії європейська банківська система була «інфікована» банками інших регіонів світу (насамперед США) і не змогла належним чином захистити свою стійкість та ліквідність.

Влади європейських країн почали шукати нові інструменти впливу на діяльність банків та захисту від банківських криз. Розглядалися два варіанти: ліберальний та патерналістський. Ліберальний варіант – повне банкрутство банків. Це припускає гарантоване повернення вкладів до 100 тис. євро і примарну долю для решти. Не найгірший

вихід, з огляду на те, що, наприклад, вклади в американські банківські «Едж-корпорації» (схожі офшорно-оншорні структури) взагалі не підпадають під програму гарантування. Патерналістський варіант – державна допомога за рахунок того, що під нові кредити буде закладено національні надбання: від родовищ газу до коштів пенсійного фонду. Якщо ж уявити, що якби з моменту вступу Кіпру до ЄС там було запроваджено і «європейські стандарти» оподаткування, то фінансовий результат для власників депозитів був би той самий.

Фінансова глобалізація проявляється не тільки в підвищеній трансграничній мобільності капіталів, але й у зникненні граней між різними фінансовими функціями. Наприклад, на додаток до своїх традиційних функцій фінансових посередників банки дедалі частіше перебирають на себе функції операторів на фондових і валютних ринках – як у власних інтересах, так і за дорученням клієнтів. У результаті основна функція банків – інвестування, що супроводжується створенням робочих місць і реальних активів, значною мірою витісняється фінансовими операціями спекулятивного характеру.

Недостатньо продумана політика ліцензування банків в умовах слабого нагляду й недостатньої кваліфікації менеджменту призвела до банкрутств банків в Іспанії, Аргентині, Чилі, Уругваї, Кенії. Дерегулювання відсоткових ставок і банківських операцій відкривало банкам можливість проводити понадризиковану кредитну політику і опановувати нові сфери діяльності за відсутності належного досвіду. При проведенні реформ величезну роль відіграє вибір моменту, швидкість і послідовність реформаторських дій. Лібералізація й дерегулювання в умовах спаду та макроекономічної нестабільності за непродуманою й непослідовною системою контролю над банками, як правило, впливає на банківську систему. Наслідки стабілізаційної політики можуть стати причиною банківських криз. У цьому випадку варто розрізняти негативний вплив незавершених стабілізаційних програм і занадто різких обмежень, прийнятих без обліку потенційних наслідків для банківської системи.

До виникнення банківських криз можуть підштовхнути недоліки у надгляді й регулюванні банківської системи. Так, непродумана політика ліцензування банків, слабкий надгляд і невисока кваліфікація

менеджменту призвели до банкрутств банків у багатьох країнах. За результатами аналізу банківських криз, проведеного експертами Світового банку, недоліки регулювання й нагляду у переважній кількості країн стали однією з головних причин розвитку кризової ситуації.

Можна очікувати, що банківські кризи залишаться невід'ємною рисою світової економіки. Це припускає також, що вони становитимуть довгострокову загрозу макроекономічній стабільності та стійкості світових ринків капіталу.

Поглиблення процесів фінансової глобалізації сприяли появі досліджень, спрямованих на визначення ланцюгових ефектів, що виникають у фінансовому секторі різних країн (ефекти фінансового інфікування), аналіз поведінки інвесторів у кризовій ситуації (стадний інстинкт), розвитку асиметричності інформації тощо. На нестабільність розвитку фінансової системи значною мірою впливає асиметричність інформації, що призводить до неефективного розподілу ресурсів в економіці та виникнення кризових явищ унаслідок появи морального ризику та несприятливого вибору.

На сучасному етапі фінансові ринки майже не функціонують у стані рівноваги, мають складний механізм функціонування, який, у свою чергу, характеризується такими моментами:

- аналіз окремих складових фінансової системи не дає змоги отримати повне уявлення про функціонування системи загалом;
- навіть незначний вплив на систему спроможний викликати дуже значні наслідки;
- глобальна стійкість системи може супроводжуватися локальною нестійкістю;
- рівновага системи може виявитися нелінійною;
- зміни у поведінці системи не обов'язково можуть бути викликані зовнішніми причинами;
- вірогідність неможливості класичного розподілу фінансового ризику (на специфічний та ринковий).

Ефекти фінансового інфікування викликані процесами падіння, що розгортаються на національних фінансових ринках і розповсюджуються у декількох країнах. Ця ситуація, як правило, виникає внаслідок дії інституційних інвесторів, які функціонують одночасно на декількох ринках. Однотипна поведінка цих інституційних

інвесторів, у свою чергу, викликає стадний інстинкт масового виведення капіталу з країни, що перебуває у кризовому становищі, що ще більше посилює панічні настрої серед всіх інвесторів та призводить до трансформації фінансових криз із регіональних у глобальні.

Трансфер економічних криз зумовлений дією об'єктивних законів конкуренції на світовому та національних ринках, а відтак виникає послідовне перенесення кризових ситуацій з країни до країни в рамках системи міжнародних економічних відносин [5]. Саме тому існує думка, що таке перенесення може бути й цілеспрямованим задля нівелювання циклу та недопущення синхронізації циклів різного масштабу.

Таким чином, класичні цикли перетворюються на недосконалі, оскільки їх траєкторія деформована внаслідок перенесення кризової стадії економічних циклів розвинених країн до країн, які від них залежні. Однак проблема у тому, що на перевиробництво накладаються ще системні суперечності світового господарства, тому за сучасних умов фактично відбувається суттєве зменшення економічної динаміки, що й підтверджують динамічні зміни у світовому ВВП.

Дослідження теоретико-методологічних основ розвитку фінансових криз доводить, що їх сутність є достатньо складною, вони мають значну кількість складових, кожна з яких може характеризуватися певною нестійкістю, а відтак рівновага фінансової системи може виявитися нелінійною. Відповідно, фінансова криза може проявлятися у формі криз її окремих сегментів або їх комбінацій, які, у свою чергу, призводять до виникнення подвійних або навіть потрійних криз. Виникнення криз пов'язане із впливом певних факторів ендогенного (внутрішнього) та екзогенного (зовнішнього) характеру. Виникнення фінансових криз пов'язане із наявністю об'єктивних передумов в економіці, таких як наявність бюджетного дефіциту або дефіциту рахунку поточних операцій, зменшення обсягів міжнародних резервів, висока залежність національної економіки від сировинного експорту та інші. Подібні макроекономічні складнощі формують високий рівень вразливості національної економіки стосовно різноманітних шоків. Таким чином, такий імператив фінансових ринків, як кризовість та циклічність,

демонструє передбаченість фінансових шоків на ринках та можливість їм запобігти.

1.2. Вплив зростання транснаціональних корпорацій на глобалізацію

Основні тенденції розвитку світової економіки сучасності та зростання транснаціонального бізнесу:

- незначне зниження (або відсутність скорочення) товарообігу транснаціональних корпорацій (ТНК) під час кризи, їх незалежність навіть від тривалих депресивних явищ в окремих галузях;
- транснаціональні корпорації мають можливість процвітати незалежно від стану національної економіки;
- транснаціональні корпорації отримують менше прибутку від покращення внутрішніх умов.

Ця тенденція відображає сильне економічне зростання в країнах походження та регіонах порівняно з розвиненими країнами, а також лібералізацію режимів ПП, реформи управління, дерегуляцію та загальну ринкову політику. Зростаюча привабливість ТНК з країн, що розвиваються, відбивається у зростанні частки прямих іноземних інвестицій, що надходять з цих країн. Цифрова економіка ще серйозно не вплинула на режим міжнародного інвестування або способи, за допомогою яких більшість МНК структурують свої міжнародні операції. Прямі іноземні інвестиції продовжують відігравати для компаній важливу роль за межами цифрової економіки – як засіб міжнародної експансії.

Основними тенденціями подальшого розвитку ТНК є розширення їх кількості у сфері послуг, їх злиття та диверсифікація їх виробництва.

Специфікації ТНК дозволяють їм використовувати стратегію ліквідації завдяки розрізненню видів діяльності з різними витратами, необхідними виробничими можливостями та фінансовими ризиками, навіть у межах однієї галузі або виробничого процесу. Це зумовлює загальну тенденцію функціональної спеціалізації глобального ланцюга вартості, яка є протилежною вертикальній інтеграції структур (що донедавна спостерігалось в стратегіях багатьох ТНК).

На стику XX і XXI століть були помітні значні зміни в правилах рейтингу локацій діяльності ТНК. Це стосується розташування технологічних центрів і виробничих підприємств, а також підрозділів, відповідальних за маркетингову діяльність. Тому зміни в міжнародній системі виробництва пов'язані з підвищенням якості пропозиції.

Збільшився діапазон діяльності ТНК, але наразі чітко простежується тенденція щодо оперативної інтеграції територіально віддалених місць через створення інтегрованих структур бізнес-зв'язків.

Транскордонний рух капіталу в мережі ТНК обумовлюється об'єктивною потребою в капіталі внаслідок реалізації таких фінансових рішень, як рішення щодо ПІ, міжнародного бюджетування, внутрішньої перебудови та довготермінового фінансування діяльності підрозділів. Важливе місце у перерозподілі капіталу між підрозділами ТНК посідають рішення щодо додаткових ПІ, виплати дивідендів, фінансування внутрішньофірмових проєктів (спільні центри НДДКР, спільні маркетингові проєкти підрозділів тощо), розміщення капіталів у юрисдикціях із низькими податками або сприятливими умовами інвестування в інструменти фінансових ринків, релокації активів в інші країни або регіони, внутрішньофірмового кредитування або фінансового лізингу.

Виділяють два основних методи встановлення дивідендів для філій ТНК: нарахування коефіцієнта дивідендних виплат у материнській компанії та як відсоток від усіх доходів в іноземній валюті. ТНК також часто встановлюють диференційовані коефіцієнти виплат для своїх зарубіжних структурних підрозділів: вищі для тих підрозділів, що мають можливість залучати зовнішні фінансові ресурси на сприятливіших умовах, і нижчі для тих підрозділів, що сплачують високі відсотки на залучені ресурси [6]. Можливі також випадки зміни напряму потоку дивідендів ТНК через відповідні зміни у правовій або організаційній структурі компанії задля переспрямування їх у ті структурні підрозділи, у які необхідно перевести прибутки. Проте таке переспрямування потоків дивідендів зустрічається не часто, з огляду на те, що воно суттєво залежить від організаційного рівня системи ТНК, який є менш мобільним за фінансовий рівень. Загалом проведені дослідження доводять, що ТНК переважно здійснюють

політику стабільних трансфертів дивідендів до материнських компаній.

Ліквідність компанії може слугувати основним критерієм для ухвалення багатьох рішень щодо виплати дивідендів. Зростаюча та високодохідна компанія має можливість уникнути ліквідації, оскільки її грошові кошти можуть бути зав'язані в основних фондах та оборотних засобах. Рівень стабільності економічного та політичного середовища діяльності певного підрозділу ТНК також впливає на рішення про переведення прибутків за кордон за допомогою дивідендної політики. Зокрема, 79% найбільших американських ТНК вважають за доцільне вилучати всі прибутки своїх структурних підрозділів, окрім частини прибутку, необхідної для збільшення оборотних коштів, через інструменти дивідендної політики. 15% великих ТНК переводять 60–100% прибутків своїх зарубіжних підрозділів до материнської компанії, переважно задля уникнення втрат від зміни валютного курсу та використання прибутків на інші потреби. При цьому лише 15% ТНК надають перевагу реінвестуванню всього прибутку у своїх зарубіжних підрозділах, взагалі не виплачуючи дивіденди материнській компанії.

Окрім безпосередніх інвестицій і репатріації прибутків, ТНК використовують інші різноманітні інструменти внутрішньофірмового руху фінансових ресурсів. Зокрема, важливим каналом транскордонного руху капіталу в межах ТНК є внутрішньофірмове кредитування (у вигляді короткотермінових позик або довготермінових кредитів). На відміну від додаткових прямих інвестицій і виплати внутрішньофірмових дивідендів, які генерують відповідно низхідні та висхідні внутрішньофірмові фінансові потоки щодо материнської компанії ТНК, внутрішньофірмові кредити можуть надаватися будь-яким підрозділом ТНК іншому підрозділу, у тому числі самій материнській компанії. У сучасній практиці ТНК найбільшого поширення набули такі форми пов'язаних кредитів, як прямі внутрішньофірмові, фасадні та паралельні кредити. Незважаючи на розповсюдженість цих кредитів, прямі внутрішньофірмові кредити не завжди є вигідними для ТНК, зокрема в умовах наявності валютних обмежень або інфляційних чи девальваційних очікувань вони можуть використовувати інші форми пов'язаних

кредитів, такі як фасадні або паралельні кредити чи навіть надавати перевагу зовнішнім джерелам фінансування.

Вплив транскордонного руху капіталу в мережі ТНК на національну економіку визначається впливом на платіжний баланс, рівень виробництва, торгівлю, зайнятість, економічний розвиток, бюджетні надходження, конкуренцію і конкурентоспроможність як країни базування, так і приймаючої країни. Можна виділити три основні напрями безпосереднього впливу внутрішньофірмових операцій ТНК на макроекономічну ситуацію та розвиток окремих галузей у межах національних держав: вплив на конкуренцію, вплив на платіжний баланс, вплив на податкові надходження та фінансову систему загалом.

Вплив на всі інші макроекономічні показники, на нашу думку, є непрямим й опосередковується зазначеними вище напрямками впливу. Незважаючи на домінування у структурі вивезення капіталу впродовж останньої чверті століття ТНК з Північної Америки, Західної Європи та Японії, що дозволяє концентрувати фінансові ресурси у внутрішньофірмовій мережі переважно в цих країнах, деякі вчені, зокрема і в цьому дослідженні, прогнозують поступове переміщення економічних центрів у такі країни, як Китай, Індія і Бразилія, та формування зустрічних потоків капіталу з перехідних економік і країн, що розвиваються, які впродовж тривалого часу виступали нетто-імпортерами капіталу, що матиме відповідний вплив на структуру інвестицій і географію розміщення капіталів усередині організаційно-економічної системи ТНК.

Криза не лише спонукає ТНК оптимізувати виробничі потужності шляхом скорочення витрат або закриття підрозділів у певних країнах, а й дозволяє тим ТНК, які мають достатньо готівкових коштів або які базуються в капіталоінтенсивних країнах, купувати закордонні активи за зниженими цінами.

Швидке зростання прямих інвестицій, вихід технологічного поділу праці за межі фірм, галузей і національних кордонів супроводжується появою гігантських міжнародних науково-виробничих комплексів з філіями у різних країнах і на різних континентах. На сьогоднішній день ТНК є не тільки опорою, на якій базується економіка розвинених країн, а й, – перетворившись у найбільші транснаціональні групи, що включають численні закордонні філії виробничого, науково-

дослідного, постачальницького і збутового характеру, – дедалі активніше діють на міжнародній арені, перетворившись на головну силу світової економіки.

Переваги, які несуть закордонні фірми, не вичерпуються кількісними показниками. Важливою є і якісна складова. Діяльність ТНК змушує адміністрацію місцевих компаній вносити корективи у технологічний процес, практику виробничих відносин, що склалася, дедалі більше коштів стало виділятися на підготовку і перепідготовку працівників, більше уваги приділятися якості продукції, її дизайну, споживчим властивостям. Найчастіше за іноземними інвестиціями слідує впровадження нових технологій, випуск нових видів продукції, новий стиль менеджменту, використання найкращого із практики закордонного бізнесу. Однак необхідно відзначити, що, крім позитивних сторін функціонування ТНК у системі світового господарства і міжнародних економічних відносин, відзначається і їх негативний вплив на економіку тих країн, де вони функціонують. Фахівці зауважують про порушення економічної політики тих держав, де ТНК здійснюють свою діяльність, та нехтування ними законодавством країн перебування. Так, маніпулюючи політикою трансферних цін, дочірні компанії ТНК, що діють у різних країнах, уміло обходять національні законодавства, приховувуючи доходи від оподатковування шляхом перекачування їх з однієї країни в іншу.

Загалом у країнах розташування небагато причин обмежувати потік прямих інвестицій у порівнянні з материнськими країнами (статистичні вигоди перекривають політичні небезпеки). На тлі глобальних змін в останні роки виник винятково важливий, але поки ще маловивчений економічний феномен, який можна охарактеризувати як появу самостійного транснаціонального капіталу, що починає «жити своїм власним життям». Кількість глобальних економічних змін переросла в якість, і транснаціональний капітал став «самостійним організмом» зі своєю оригінальною структурою і внутрішніми цілями розвитку. Вільно переміщуючись у сучасному економічному просторі, транснаціональний капітал перебуває поза юрисдикцією національних держав. Природно, він шукає найбільш дохідні ринки, що є переважно спекулятивними.

Прямі закордонні інвестиції в післявоєнні роки зростали дуже швидко, і їх зростання прямо пов'язане з діяльністю

транснаціональних корпорацій. Найбільшим інвестором були США, а спрямовувалися інвестиції переважно в країни, що розвиваються. Однак з початку 1970-х років зростання прямих закордонних інвестицій сповільнилося, змінилася їх спрямування – в основному в країни Західної Європи. З початку 1980-х років прямі інвестиції з Англії, Німеччини, Канади стали спрямовуватися в США. Америка перетворилася на найбільшу приймаючу державу.

У результаті міжнародних операцій третина світової торгівлі здійснюється в рамках транснаціональних комплексів. Експорт капіталу відбувається не тільки провідними у промисловому сенсі країнами. Він вивозиться також із країн, що просунулися в промисловому сенсі, – Азії та Латинської Америки (Тайваню, Південної Кореї, Сінгапуру, Бразилії). Найбільші компанії цих країн експортують капітал з метою розширення сфер своєї діяльності, використання трудових ресурсів або науково-технічних досягнень.

Дотепер в основному вже склалася така система світоустрою, за якої ТНК контролюють до половини світового промислового виробництва, 63% зовнішньої торгівлі, а також приблизно 4/5 патентів і ліцензій на нову техніку, технології і ноу-хау. Під контролем ТНК перебуває 90% світового ринку пшениці, кави, кукурудзи, лісоматеріалів, тютюну, джуту і залізної руди, 85% ринку міді та бокситів, 80% – чаю та олова, 75% – бананів, натурального каучуку і сирої нафти. Половина експортних операцій США здійснюється американськими та іноземними ТНК. У Великій Британії їх частка досягає 80%, а в Сінгапурі – 90%. Більша частина платежів, пов'язаних із трансфертом нових технологій, здійснюється усередині ТНК: у США їх частка становить 80%, у Великій Британії – 90%. Ядро світогосподарської системи становлять близько 500 ТНК, що володіють практично необмеженою економічною владою. При цьому в розвинених країнах у кожній галузі домінуюче положення займають усього два-три супергіганти, що конкурують між собою на ринках усіх країн. За оцінками журналу «The Economist», п'ять найбільших ТНК контролюють понад половину світового виробництва товарів тривалого користування, а також літаків, електронного устаткування, автомобілів та іншої продукції. Особливо значний ступінь концентрації в галузях, пов'язаних з інформаційними технологіями. Наприклад, 2–3 компанії контролюють практично всю

міжнародну мережу телекомунікацій. Економічна могутність великих транснаціональних корпорацій є порівняною із ВВП середніх держав, і вони диктують свою волю багатьом країнам.

Зростання операцій ТНК пов'язане з їх прагненням забезпечити інтернаціоналізацію міжнародних економічних зв'язків, тобто перетворити міжнародні ринкові відносини у внутрішніфірмові шляхом об'єднання в рамках однієї компанії підприємств, що базуються у різних країнах.

Політика країн, що розвиваються, стосовно ТНК спрямована на максимально можливе узгодження припливу іноземного капіталу і технологій із вирішенням пріоритетних економічних завдань. Саме тому у своїй політиці стосовно ТНК країни, що розвиваються, поєднують обмежувальні та стимулюючі заходи; спрямовуючи іноземні капітали в конкретні сфери.

Разом зі збільшенням виробничих потужностей ТНК відбулася зміна в їх техніко-організаційній і правовій формах. Наявні в їх складі центри здійснюють проведення єдиної фінансово-кредитної й торговельної політики в усіх країнах, де розташовані філії ТНК. Для управління фінансово-виробничою діяльністю закордонних підприємств сучасні ТНК, як правило, мають у структурі управління спеціальний зовнішній відділ.

Однією з характерних рис сучасних монополій є величезні витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки (НДДКР). Наприклад, витрати ІВМ, «Форд», «Дженерал Моторз» перевищують науково-дослідні бюджети багатьох країн. Іноземний капітал, глибоко укорінившись в економіку багатьох країн світу, став складовою частиною їх відтворювального процесу. Частка підприємств, контрольованих іноземним капіталом, у загальному обсязі виробництва обробної промисловості в Австралії, Бельгії, Ірландії, Канаді перевищує 33%, у провідних західноєвропейських країнах становить 21–28%, у США на підприємствах, контрольованих іноземним капіталом, виробляється понад 10% промислової продукції. Ще більшу роль іноземний капітал у формі прямих інвестицій відіграє в економіці країн, що розвиваються. У них на компанії з іноземною участю припадає близько 40% промислового виробництва. Вивчаючи географічну структуру іноземних інвестицій, можна встановити, що основна їхня частка припадає на розвинені

країни. На початку поточного тисячоліття на розвинені країни припадало понад 93% експорту капіталу у формі прямих інвестицій і 73% їх імпорту. У сучасних умовах приймаючі країни – як розвинені, так і ті, що розвиваються, – як правило, підтримують діяльність транснаціональних корпорацій на своїй території.

Збільшення іноземних капіталовкладень сприяє розвитку внутрішньорегіональної торгівлі, оскільки значну частину своїх потреб у комплектуючих матеріалах та устаткуванні філії іноземних компаній задовольняють за рахунок імпорту із країни-інвестора. Транснаціональні корпорації діють через свої дочірні підприємства та філії в десятках країн світу за єдиною науково-виробничою і фінансовою стратегією, сформованою в холдингах. Вони мають величезний науково-виробничий і ринковий потенціал, що забезпечує високий динамізм розвитку. Транснаціональні корпорації продемонстрували свою здатність порушувати ізоляцію національних економік, втягуючи їх у єдиний процес зі світовим економічним співтовариством. Вони слугують найважливішим засобом передачі нових технологій, поширення інформації про нові продукти, в результаті чого змінюються суспільні переваги.

Закономірності розвитку транснаціональних корпорацій значно відрізняються від закономірностей розвитку основної маси національних фірм. Серед основних тенденцій можна виділити такі:

- незначне скорочення (або відсутність скорочення) обороту транснаціональних корпорацій у періоди криз, їх незалежність навіть від тривалих депресивних явищ в окремих галузях промисловості;
- транснаціональні корпорації мають можливість процвітати незалежно від стану національного господарства;
- від поліпшення кон'юнктури усередині країни транснаціональні корпорації одержують менший вигаш.

Розвиток міжнародного виробництва пов'язаний не тільки із прямими інвестиціями, а й із низкою інших форм міжнародного співробітництва, таких як ліцензійні угоди, що дають транснаціональним корпораціям можливість брати участь у діяльності закордонних компаній і отримувати прибутки й відрахування за користування патентом; угоди про управління, за якими транснаціональні корпорації організовують управління і технічне обслуговування закордонних компаній в обмін за плату і частку в

капіталі; міжнародна субконтракція, за якої транснаціональні корпорації укладають субконтракти з іноземними компаніями на виконання особливих робіт або поставку окремих товарів.

В умовах, що склалися, підрозділи міжнародних корпорацій на місцях відчували дедалі більший дефіцит фахівців з валютно-кредитних питань, нестачу організаційних і технічних коштів для прийняття рішень вз покриття валютних ризиків. Подальше розширення місцевого штату фахівців і його технічне оснащення було пов'язане зі збільшенням адміністративних витрат, проте не гарантували захисту сукупних інтересів міжнародної корпорації як єдиного цілого. Подолання суперечності, що виникла ознаменувало початок третього етапу в еволюції організаційних форм міжнародних розрахунків корпорацій. Освоєння банками електронного устаткування, телефонізації та комп'ютеризації як фінансовими інститутами, так і основними підрозділами найбільших міжнародних корпорацій дало змогу підвищити ефективність централізованого управління міжнародними розрахунками банків, великих промислових і торговельних монополій.

Сучасна стратегія корпорацій спрямована на те, щоб зняти з філій проблеми страхування валютних ризиків. Централізація валютних позицій великих корпорацій дає їм переваги в ціновій конкуренції філій на ринку країни перебування, тому що останні дедалі рідше включають у ціну товарів витрати на покриття валютних ризиків і витрати, пов'язані з конвертацією іноземної валюти в місцеву. Більше того, стратегія міжнародних монополій дозволяє філіям надавати покупцям кінцевої продукції на місцевих ринках або в третіх країнах свободу вибору валюти платежу, а негативні тенденції, що виникають у ході комерційних справ, нівелюються за рахунок операцій центрального фінансового органа компанії на міжнародних валютно-кредитних ринках.

Капіталовкладення в іноземну економіку – активний спосіб стимулювання попиту на вітчизняну продукцію. Це досягається за рахунок того, що, по-перше, за кордоном створюються нові ринки; по-друге, частина експорту ТНК постійно іде на адресу їх закордонних філій, і ця гарантована частка становить понад 1/3 експорту Канади, Німеччини, Франції, Швеції та до 1/2 експорту США. Нарешті

інвестиції, розміщені на території іноземних держав, дозволяють фірмі обійти тарифні й нетарифні бар'єри.

Транснаціональні корпорації здійснюють свої капіталовкладення переважно в довгострокових цілях. Хоча вони й нерідко швидко перекидають величезні фінансові ресурси з одного регіону земної кулі в інший, що може дестабілізувати фінансові ринки в окремих регіонах, не можна забувати, що – це прямі інвестиції, вкладені в багаторічні проєкти. Тому діяльність ТНК може бути оцінена як така, що переважно сприяє стабілізації світових ринків капіталу. Адже це великі компанії, яким потрібне стабільне господарське середовище, у тому числі фінансове.

1.3. Концептуальні та емпіричні засади фрагментації геоекономічного простору

Термін «геоекономічний простір» у вузькому розумінні визначають як географічну інтерпретацію багатомірного економічного простору [7, с. 487; 8], у широкому – як методологічну категорію, представлення глобального простору у вигляді сфери, в якій розгортається функціонування глобальної економічної системи зі своїми закономірностями, що проявляються в реаліях світового відтворювального процесу [9].

Геоекономічний простір фрагментується з урахуванням цілей та інтересів різних країн, сторін, економічних та політичних систем. Рушійною силою формування такого простору виступають: торгівля товарами та послугами, рух факторів виробництва, передусім грошового капіталу і робочої сили, а також новітні складові – транспортно-логістичні мережі, інформаційно-комунікаційні технології. Глобалізаційні процеси стимулювали перехід від системи «ринок – держава» до системи «багато держав – один ринок», що проявляється у домінуванні міжнародних (регіональних) правил та норм (інституцій) над національними законодавчими актами [9].

Геоекономічні наслідки політики США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні

Слід підкреслити, що за президентську каденцію Д. Трампа США відчутно втратили свої геоекономічні позиції та лідерський потенціал в

Азійсько-Тихоокеанському регіоні, зокрема у сферах лібералізації торгівлі, інвестиційного середовища та економічної інтеграції.

Втім, роль Східної Азії у світовій економіці є надзвичайно важливою. На сьогодні основними регіональними торговими угрупованнями із залученням Японії, Австралії, Нової Зеландії та країн АСЕАН є Всебічне регіональне економічне партнерство (ВРЕП, англ. – Regional Comprehensive Economic Partnership, RCEP) і партнерство у рамках Угоди про всеосяжне та поглиблене Транстихоокеанське партнерство (ТТП) – (Comprehensive and Progressive Trans Pacific Partnership, CPTPP).

І хоча обидві угоди є мегаторговими, вони істотно різняться за охопленням та змістом.

Угода про створення Всебічного регіонального економічного партнерства, підписана 15 листопада 2020 р. у Ханой, наразі є наймасштабнішою з усіх світових угод про вільну торгівлю – нею сформовано найбільший в історії торговельний блок за кількістю населення (2,2 млрд осіб, або 30% від світового) та ВВП (26,2 трлн дол. США на 2020 р.) [10].

ВРЕП було ініційовано Пекіном у 2012 р., щоб протистояти іншій зоні вільної торгівлі – Транстихоокеанському партнерству (ТТП), проєкт якої було ініційовано та – до президентства Д. Трампа – активно підтримувалося адміністрацією президента США Б. Обами та Демократичною партією США. Проєкт ТТП від самого початку виключав Китай як головного геополітичного та гео економічного суперника США в регіоні. Однак у 2016 р. президент США Д. Трамп вивів свою країну з Угоди про ТТП. Відтоді проєкт ВРЕП став для Китаю головним інструментом протидії зусиллям США щодо стримування торгівлі країн регіону з Пекіном.

Рішення щодо розроблення цієї багатосторонньої угоди, що поєднує в рамках макрорегіональної зони вільної торгівлі країни із цілком різним рівнем економічного розвитку (від високо до слабо розвинених), було прийнято на саміті АСЕАН 2011 р. на о. Балі (Індонезія), а офіційні переговори щодо угоди було розпочато вже під час Саміту АСЕАН 2012 р. у Камбоджі. Угода передбачає єдині правила визначення походження товарів, що стимулюватиме розвиток транснаціональних виробничо-коопераційних ланцюгів поставок та сприятиме зниженню експортних витрат у рамках нової

зони вільної торгівлі. Передбачається, що протягом 20 років після набрання угодою чинності у взаємній торгівлі країн-учасниць буде скасовано близько 92% імпорتنих тарифів та встановлено спільні правила не лише для традиційної, а й для електронної торгівлі, а також у сфері інтелектуальної власності [11].

Навіть без Індії члени ВРЕП відзначаються значним розвитком, орієнтованим на торгівлю, солідним портфелем преференційних торгових угод, потужним інноваційним потенціалом та ВВП на рівні США або Європейського Союзу. Втім, Східна Азія є нині більш динамічною, ніж Європа чи Північна Америка. Отже, від'єднання від неї цілком здатне «відкинути США на узбіччя історії» [12, с. 2.], що фактично відбувається в результаті виходу Сполучених Штатів у січні 2016 р. з Угоди про Транстихоокеанське партнерство і консолідації в листопаді 2020 р. практично всіх східноазійських економік у форматі багатосторонньої преференційної Угоди про ВРЕП без участі США.

На відміну від Д. Трампа – категоричного противника участі в інтеграційних економічних процесах, Дж. Байден припускає можливість повернення до угоди про ТТП. Проте президентові США доведеться долати опір американського суспільства, налаштованого попередником проти Транстихоокеанського партнерства під приводом загрози втрати робочих місць у США [13].

Геостратегічний концепт Індо-Тихоокеанського регіону: причинна зумовленість, стан та перспективи реалізації

Фактично своїм імпульсивним рішенням у січні 2017 р. про вихід із преференційної угоди про Транстихоокеанське партнерство Д. Трамп по суті передав найближчих союзників США в регіоні АТР у міцні «дружні обійми» нового регіонального гегемона – Китаю. При цьому позиції американських експортерів пшениці, яловичини і багатьох інших продуктів на ємних ринках Японії та інших країн АТР різко послабилися [14; 15].

Після приходу до влади в США адміністрації Дж. Байдена, що сповідує цінності та принципи неоліберального глобалізму і прагне неухильно відстоювати гегемонію США і очолюваного ними Заходу в процесі глобалізації, Вашингтон акцентує свій геополітичний та геоекономічний концепт Індо-Тихоокеанського регіону, як консолідованої під проводом США мережевої структури своїх союзників та стратегічних партнерів – передусім Індії, Японії, Південної Кореї,

Тайваню, Сінгапуру, Австралії та Нової Зеландії – для стримування «твердої» та «м'якої» сили Китаю як свого головного стратегічного конкурента. Як підкреслив невдовзі після інавгурації новий американський лідер у своїй програмній промові на віртуальному засіданні Мюнхенської конференції з безпеки 19 лютого 2021 р.: «<...>Я вірю в глобальну систему, над розбудовою якої Європа і США разом із нашими союзниками в Індо-Тихоокеанському регіоні так наполегливо працювали протягом останніх 70 років» [16].

Перспективи приєднання Великої Британії до Всеосяжної і прогресивної угоди про Транстихоокеанське партнерство (ВПТТП). ВПТТП знижує митні тарифи у взаємній торгівлі між його членами на 95% [17]. Між тим антиглобалісти характеризують Транстихоокеанське партнерство як «корпоративний переворот» в інтересах ТНК, оскільки переважна кількість розділів Угоди стосується не торгівлі, а «надає нові права і привілеї глобальним корпораціям, зокрема у сферах захисту інтелектуальної власності та <...> обмежень на державне регулювання» [18].

Країни, які мають угоди про вільну торгівлю з ЄС, становлять 15,7% сукупного зовнішньоторговельного обороту Великої Британії. На кінець 2020 р. остання забезпечила подальше поширення режиму вільної торгівлі на 90% цього обсягу (шляхом або наступництва для себе чинних угод ЄС, або через укладення нових угод, зокрема поліпшену угоду з Японією) [19]. Лише в грудні 2020 р. Велика Британія підписала угоди про вільну торгівлю з Сінгапуром, В'єтнамом і Мексикою: всі три країни, як і Японія, є членами Всеосяжної та прогресивної угоди про Транстихоокеанське партнерство. Отже, Лондон забезпечив режим вільної торгівлі вже із сімома з 11 країн – членів ВПТТП (крім зазначених вище, також із Канадою, Чилі та Перу). Крім того, Велика Британія веде переговори щодо укладення відповідних двосторонніх угод з Австралією і Новою Зеландією. У разі успіху невдовзі лише дві з 11 країн – учасниць ВПТТП (Малайзія і Бруней) залишаться не охопленими режимом вільної торгівлі з Великою Британією. Сім із 11 членів ВПТТП уже офіційно висловилися на користь прийняття Великої Британії до цієї інтегрованої торгової зони. Формальною підставою для членства є суверенне володіння Великою Британією заморською територією о. Піткерн у Тихому океані.

Таким чином, є вагомі підстави погодитися з прогновною оцінкою британського дослідника Д. Волша, що «приєднання Великої Британії до ВПТТП може відбутися раніше, ніж дехто думає» [19].

Поза сумнівом, ідею ВРЕП і в геополітичному, і в гео економічному контексті слід розглядати як таку, що просувалася Китаєм як альтернатива Транстихоокеанському партнерству в контексті боротьби Китаю і США за вплив в Азійсько-Тихоокеанському регіоні – ключовому для забезпечення глобального лідерства в ХХІ сторіччі. Водночас у рамках можливого сценарію дуумвірату глобальних лідерів у разі досягнення стратегічного порозуміння між Китаєм і США як лідерами сучасної глобалізації не можна виключити і кооперативний сценарій, хоча, принаймні в короткостроковій перспективі, вступ КНР до ВПТТП або США до ВРЕП вбачається мало ймовірним.

Отже, із поширенням США торгової війни з Китаєм на технологічний простір важливим напрямом внутрішньої політики Пекіна стає забезпечення незалежності в ключових галузях технологій для захисту своїх ланцюгів поставок у рамках транснаціональної виробничої кооперації [20].

У 2021 р. Китай продовжуватиме послідовно розширювати своє «дружнє коло» вільної торгівлі:

- сприятиме якнайшвидшій імплементації Угоди про ВРЕП;
- прискорить переговори щодо укладення тристоронньої угоди про вільну торгівлю між Китаєм, Японією і Південною Кореєю;
- просуватиме переговори про зону вільної торгівлі з Радою співробітництва арабських держав Перської затоки, з Ізраїлем і з Норвегією;
- активно розглядатиме можливість приєднання до ВПТТП [21].

Після приходу до влади в США адміністрації Дж. Байдена, яка сповідує цінності та принципи неоліберального глобалізму і прагне неухильно відстоювати гегемонію США в процесі глобалізації, Вашингтон акцентує свій геополітичний та гео економічний концепт Індо-Тихоокеанського регіону як консолідованої під проводом США мережевої структури своїх союзників та стратегічних партнерів – передусім Індії, Японії, Південної Кореї, Тайваню, Сінгапуру, Австралії та Нової Зеландії – для стримування «твердої» та «м'якої» сили Китаю як свого головного стратегічного конкурента.

Роль держави в генезі східноазійського «економічного дива»: неоструктуралістське бачення. Україна за радянських часів в умовах зацентралізованої, волонтаристської одержавленої економіки в гіпертрофованій формі фактично пройшла парадигму старої структуралістської теорії, апробованої в Латинській Америці, Африці та Південній Азії в 1950–1960-ті роки. Це досвід кричущих структурних диспропорцій, порушення всіх порівняльних переваг, неконкурентоспроможності переважного асортименту продукції переробної промисловості на світовому ринку.

Чотири «східноазійські дракони» (Південна Корея, Сінгапур, Тайвань, Гонконг), що в результаті «економічного дива» в останній чверті XX ст. модернізувалися в нові індустріальні економіки, обрали експортоорієнтовані стратегії замість старої структуралістської стратегії імпортозаміщення.

Теорія нової структурної економіки по суті відновлює втрачений економічною наукою за часів домінування Вашингтонського консенсусу баланс між матеріальними і духовно-культурними факторами виробництва, визнаючи, що духовно-культурні цінності, освіта і наука, включаючи соціальні та гуманітарні науки, входять важливою органічною складовою до «м'якої інфраструктури» економіки.

Як зазначає основоположник теорії нової структурної економіки колишній перший віце-президент та головний економіст Світового банку Джастін Іфу Лін, «мейнстримні теорії (*це, за Ліном, передусім старий структуралізм із підтримуваною ним стратегією імпортозаміщення, економічний, чи державний, інтервенціонізм та неоліберальний монетаризм. – І.П.*) не можуть скеровувати успішний розвиток та періоди транзиту, оскільки загалом ці теорії нехтують ендегенною природою відсталості та деформацій у країнах, що розвиваються, та країнах з перехідною економікою. Для успішного розвитку та транзиту в країнах, що розвиваються, економістам важливо змістити основну увагу з розвинених країн саме на країни, що розвиваються. З досвіду економік Китаю та Східної Азії за останні півстоліття, успішний розвиток в країні повинен починатися з того, що у країні є і що країна здатна зробити добре <...> зважаючи на свої порівняльні переваги та наділеність факторами виробництва» [22, с. 17–18].

Важливо відзначити, що центр-периферійна парадигма, відображаючи фрактальну природу устрою універсуму (макросвіту, людини, соціуму та мікросвіту), що полягає в самоподібності цілого (загального) і часткового, органічно вписується і в теорію нової структурної економіки на всіх рівнях аналізу, стратегування та практичної економічної політики. По суті навіть у самій відсталій і розореній країні за мудрих рішень державного керівництва можливе формування «ядер» порівняльної конкурентоспроможності, похідних від стану ендегенних, а не екзогенних факторів економічного розвитку.

Державна економічна, зокрема структурна, політика периферійних та напівпериферійних країн, що відстали в своєму розвитку від передових економік світу, має вибудовуватися не стільки на досвіді цих передових високорозвинених економік, скільки на врахуванні факторної наділеності власної національної економіки та використанні порівняльних переваг, зокрема й тих, що пов'язані з відсталістю (надлишкова й дешева робоча сила, потенціал агросектора, малого та середнього підприємництва, наявність великої кількості кваліфікованих фахівців у сфері ІТ, багато з яких мають досвід роботи в інноваційних проєктах тощо. За оцінками міжнародної компанії GlobalLogic, в Україні налічується близько 180 тис. кваліфікованих ІТ-фахівців, причому у період 2015–2020 рр. їхня кількість зростає вдвічі). Саме підприємствам із наявними порівняльними перевагами – незалежно від того, належать вони до першого чи шостого технологічного укладу, – держава має надавати додаткові стимули (кредитні, інфраструктурні тощо) з метою їх виходу на зовнішній ринок, залучення іноземних інвесторів, трансферу технологій. Наприклад, державна програма передачі технологій, ініційована в 2013 р. урядом Республіки Корея, сприяла передачі в 2020 р. 444 технологій найбільших корейських компаній 226 малим і середнім підприємствам країни [23].

Нижче ми наводимо показники динаміки зростання ВВП (за паритетом купівельної спроможності) на душу населення (табл. 1.1), розвитку демократії та ефективності функціонування уряду в країнах, що застосували в державній економічній політиці принципи нового структуралізму (теорії нової структурної економіки) [24, с. 2–3, 72; 25].

Таблиця 1.1

Порівняльні показники динаміки ВВП (ПКС) на душу населення за 1991–2016 рр. та 2021 р. країн, що застосували в державній економічній політиці принципи нового структуралізму, України та світу

Країна	1991 у пост. міжн. дол. 2011 р.	2016 у пост. міжн. дол. 2011 р.	Щорічне зростання за період 1991–2016 рр.	Загальний приріст за період 1991–2016 рр.	Час на подвоєння ВВП (ПКС) на душу населення	ВВП (ПКС) на душу населення у поточ- них міжн. дол. (прогнозна оцінка МВФ на 2021 р.)
Гонконг	28277	54413	2.65%	92%	26 років	62,839
Республіка Корея	12711	35020	4.14%	176%	17 років	47,027
Лаос	1732	6073	5.15%	251%	14 років	8,519
Маврикій	7632	19567	3.84%	156%	18 років	22,030
Польща*	9522	26036	4.11%	173%	17 років	35,957
Сінгапур	35613	82622	3.42%	132%	21 років	102,742
Тринідад і Тобаго	12502	29541	3.5%	136%	20 років	25,883
Узбекистан	2991	6039	2.85%	102%	25 років	7,830
В'єтнам	1507	5838	5.57%	287%	13 років	11,677
Україна	9564	7668	–0.88%	–20%	–	13,943
Світ	8906	15080	2.13%	69%	33 років	18,400

* Ідеї нової структурної економіки системно застосовуються польським урядом з кінця 2016 р. до нинішнього часу.

Джерело: GDP per capita (constant 2017 international дол) / World Bank Group. 2021 URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.KD?end=2016&start=1991>; Managing Divergent Recoveries / World Economic Outlook - GDP per capita / International Monetary Fund. April 2021. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/03/23/world-economic-outlook-april-2021>

Як видно з табл. 1.1, в усіх країнах, що тривалий час застосовують принципи нової структурної економіки, темпи зростання ВВП (ПКС) на душу населення були значно вищими за середньосвітові, а час на подвоєння зазначеного показника — значно коротшим за середньосвітовий. Зокрема, навіть за умов світової кризи COVID-19, В'єтнам за останні п'ять років (2017–2021 рр.) подвоїв свій ВВП (за

ПКС) на душу населення, а в Польщі за той самий п'ятирічний період системного застосування нового структуралізму в економічній політиці уряду ВВП (за ПКС) на душу населення зріс більш як на третину.

Особливо цікавим в цьому контексті є досвід Польщі, що традиційно виступає всередині ЄС чи не найактивнішим адвокатом європейської інтеграції України.

Після того, як у вересні 2016 р. президент Польщі Анджей Дуда призначив віце-прем'єра і міністра розвитку Матеуша Моравецького також і міністром фінансів в уряді Беати Шидло, в основу амбітного «Плану відповідального розвитку», або «Плану Моравецького» були закладені концепт та принципи нової структурної економіки Дж. Ю. Ліна. План був спрямований на стимулювання економічного зростання на базі відбору галузей із найвищими порівняльними перевагами та, відповідно, збільшення доходів для реалізації масштабних державних планів у соціальній сфері, зокрема щодо підтримки інституту сім'ї та покращення демографічної ситуації [26]. «План Моравецького» передбачає активну роль держави «у стимулюванні та підтримці промислового розвитку, для його більшої ефективності та кращого узгодження із загальною стратегією економічного розвитку» [25]. Прикметно, що вже після свого призначення в грудні 2017 р. прем'єр-міністром Республіки Польща М. Моравецький особисто підтвердив, що саме ідеї Дж.Ю. Ліна покладено в основу «Плану Моравецького» як чинної економічної програми польського уряду. У січні 2018 р. під час Економічного форуму в Давосі сам Лін після зустрічі з М. Моравецьким високо оцінив зазначену програму, в якій він побачив «чіткий план економічного розвитку Польщі» [27].

Натомість, спірним убачається включення Республіки Білорусь до переліку країн, які успішно застосували принципи та концептуальні підходи нової структурної економіки, [28]. Адже порівняльні переваги, що стимулювали попит на продукцію та експорт підприємств білоруської промисловості, зокрема великих державних підприємств переробної промисловості, ґрунтуються передусім на політично обумовлених великомасштабних субсидіях, які надає Білорусі Російська Федерація. Останні включають: 1) пільгову вартість природного газу порівняно з середньою експортною ціною в

інші країни; 2) нульові експортні мита на нафту; 3) безмитний імпорт нафтопродуктів з Росії. За оцінками провідного експерта недержавного центру економічного аналізу і моделювання «Інститут енергетики і фінансів» С. Кондратьєва, підготовленими для журналу *Forbes*, енергетичні субсидії РФ Білорусі за період 2012–2019 рр. становили гігантську для РБ суму в 45 млрд дол. США. За часів високих цін на енергоносії в 2012 р. зазначені субсидії досягали 17% білоруського ВВП – це в рази більше, ніж, наприклад, субсидії, які отримують посткомуністичні країни Центрально-Східної Європи в рамках вирівнювальних механізмів ЄС. Причому в деякі роки ціни на газ для Білорусі та інших країн відрізнялися більш ніж удвічі [29]. Вищезазначені субсидії призводять до суттєвого викривлення ринкових механізмів ціноутворення як в самій енергетичній галузі, так і по всьому ланцюжку технологічного циклу переробки і збуту продукції білоруської промисловості. Крім того, майже половина від сукупного обсягу (11,9 млрд дол. США) російських прямих інвестицій в РБ за 2001–2018 рр. припадає на узгоджене на міждержавному рівні придбання «Газпромом» трубопровідної компанії «Белтрансгаз» [29]. В результаті і внутрішній, і зовнішній ринки отримують обумовлені неекономічними факторами викривлені індикатори порівняльної конкурентоспроможності білоруських товарів та послуг.

За Д. Аджемоглу та Дж. Робінсоном, найважливіші складові «інклюзивної» економіки – повага прав власності, неупередженість господарських судів, широкі можливості вибору економічної діяльності, якісна, позбавлена станових привілеїв і статусних перепон, система освіти, що надає реальний доступ до неї обдарованим людям [30, с. 88]. Характерно, що всі ці складові «м'якої» інфраструктури як фактора виробництва економічних благ присутні в сучасних висококонкурентних економіках країн конфуціанської традиції незалежно від політичного режиму: як в Південній Кореї, Сінгапурі й на Тайвані, так і в континентальному Китаї (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Порівняльні показники розвитку демократії та ефективності функціонування уряду країн, що застосували в державній економічній політиці принципи нового структуралізму, та України

Країна	Індекс розвитку демократії (2020 р.) за 10-бальною шкалою	Індекс ефективності функціонування уряду (2020 р.) за 10-бальною шкалою
В'єтнам	2,94 Авторитарний режим	2,86
Гонконг	5,57 Гібридний режим	3,64
Камбоджа	3,10 Авторитарний режим	3,93
Китай	2,27 Авторитарний режим	4,29
Лаос	1,77 Авторитарний режим	2,86
Маврикій	8,14 Повна демократія	7,86
Польща	6,85 Дефектна демократія	5,71
Республіка Корея	8,01 Повна демократія	8,21
Сінгапур	6,03 Дефектна демократія	7,86
Словенія	7,54 Дефектна демократія	6,43
Тайвань	8,94 Повна демократія	9,64
Тринідад і Тобаго	7,16 Дефектна демократія	7,14
Узбекистан	2,12 Авторитарний режим	1,86
Україна	5,81 Гібридний режим	2,71

Джерело: [31].

З табл. 1.2 видно, що Україна з її класифікацією в глобальному рейтингу як гібридного політичного режиму має індекс розвитку демократії приблизно посередині між високорозвиненими демократіями Південної Кореї та Тайваню і авторитарними режимами

континентального Китаю, Індокитаю та Узбекистану. Проте за індексом ефективності функціонування уряду (2020 р.) Україна з дуже низьким індексом 2,71 має відставання від усіх зазначених в таблиці країн, крім Узбекистану [31].

Отже, з точки зору теорії нової структурної економіки, політика справжнього розвитку та транзиту до дієвої ринкової економіки, здатної, за Копенгагенськими критеріями, витримувати конкуренцію в рамках таких високорозвинених інтеграційних об'єднань, як ЄС, полягає в ініціативній та прагматичній мобілізації обмежених ресурсів під проводом держави з метою усунення вузьких місць у жорсткій та м'якій інфраструктурі, сприяння грамотному використанню порівняльних переваг країни та, відповідно, забезпечення конкурентних переваг для національних виробників на внутрішньому та зовнішніх ринках.

Водночас в Україні такі наукоємні галузі економіки, аерокосмічна промисловість, виробництво надпотужних турбін, ядерна енергетика, високотехнологічні сектори військово-промислового комплексу (наприклад, виробництво радіолокаторів за замкненим циклом тощо) мають розраховувати на державну, передусім кредитну, матеріально-інфраструктурну, професійно-освітню та науково-технологічну підтримку для поступової адаптації до конкурентних умов світового ринку.

Нові тренди в американській геостратегічній думці щодо перспектив глобального суперництва США – Китай

Наразі серед американських вчених та аналітиків, які займаються проблемами стратегування США за умов сучасних глобальних викликів та загроз, відбувається переосмислення американської геостратегії щодо Китаю з урахуванням завдань нинішньої політики Вашингтона щодо всебічного системного стримування КНР як наддержави, яка стрімко здійснюється, що загрожує американській гегемонії в Індо-Азійському регіоні та в глобальному масштабі.

Мережа альянсів Сполучених Штатів довгий час становила центральну опору їх зовнішньої політики, і, оскільки конкуренція з Китаєм загострилася в останні роки, розглядалася як головна перевага США. Адміністрація президента Джо Байдена зробила особливий акцент на союзниках у своїй азійській стратегії. У перший рік свого існування адміністрація зміцнила давні альянси, наприклад як з

Японією та Південною Кореєю, і доклала значних сил у зміцнення багатосторонніх партнерств, таких як Чотиристоронній діалог з безпеки (з Австралією, Індією та Японією) та нещодавно створений AUKUS – оборонний пакт США з Австралією та Великою Британією.

Натомість Китай, на думку американської дослідниці Східноазійського регіону Патриції Кім, ніколи не створював належних союзів, тому що в Пекіні не хотіли, щоб їх втягували у конфлікт, але тепер там, збагнувши стратегічні загрози з боку США та їх союзницьких альянсів, прагнуть до цього [32].

Перехід Китаю від зростання експорту до стимулювання внутрішнього ринку викликав хвилю зовнішніх інвестицій китайських компаній і відкрив двері для іноземних компаній, щоб більше інвестувати у країну [33]. Проте наразі у країнах Заходу, зокрема в ЄС, істотно змінюються підходи щодо залучення інвестицій з КНР у бік консолідації та нарощування виробництва в своїх країнах та регіонах ресурсами передусім власного (національного та європейського) бізнесу. У зв'язку зі зростанням геополітичної напруженості, посиленням тиску з боку національних урядів країн Заходу та необхідністю приділяти більше уваги потребам та очікуванням місцевих зацікавлених сторін, можна очікувати, що західні компанії визначатимуть пріоритети своїх рідних регіонів іще більшою мірою. Наприклад, нещодавно проблеми розвитку фармацевтичної промисловості та велика залежність регіону ЄС у цій галузі від поставок із таких країн, як Китай, потрапили під посилений контроль громадськості. На цьому тлі в січні 2021 р. французька транснаціональна компанія Sanofi завершила виділення шести європейських фабрик у новостворену компанію під назвою EuroAPI – з річним доходом понад 1 млрд євро, яка зосереджуватиметься саме на залученні компаній, що хочуть збільшити власне виробництво фармацевтичної продукції в межах регіону Євросоюзу [34]. За наявних умов та трендів можна очікувати, що ця тенденція матеріалізується і в інших секторах виробництва.

Офіційні темпи економічного зростання в Китаї знизилися з 14% у 2007 р. до 6% у передковідному 2019 р., а за умов пандемії реальні темпи зростання зменшилися вже до 2%. Понад те, це зростання переважно пов'язане з державними стимулюючими витратами. Згідно з даними Conference Board, загальна продуктивність факторів

виробництва знижувалася щороку в середньому на 1,3% у період з 2008 р. по 2019 р. – тобто фактично Китай щороку витрачає більше, щоб виробляти менше. Це, у свою чергу, призвело до величезного боргу: сукупний борг Китаю зріс у вісім разів у період з 2008 р. по 2019 р. і перевищив 300% ВВП до пандемії COVID-19. Будь-яка країна, що накопичила борги або втратила продуктивність з будь-яким темпом, близьким до нинішнього Китаю, згодом зазнала принаймні одного «втраченого десятиліття» економічного зростання – майже до нуля [35].

На уповільнення темпів зростання китайської економіки впливатиме серйозна напруга на національному ринку нерухомості, спричинена дефолтом та наступною реструктуризацією другої за розміром девелоперської компанії КНР Evergrande, яка в 2018 р. мала найбільшу капіталізацію серед девелоперських компаній світу [36; 37]. На тлі кризи Evergrande китайський ринок нерухомості виявляє нові ознаки напруги: ще у декількох великих китайських девелоперів (Fantasia Holdings, Sinic Holdings та ін.) виявилися проблеми з ліквідністю [38].

Незважаючи на певне покращення глобальної конкурентоспроможності китайської економіки на тлі глибокої кризи COVID-19 у ряді провідних економік Заходу, зокрема завдяки реалізації національних програм скорочення бідності, покращення інфраструктури та освіти, Китай не увійшов у топ-15 найбільш конкурентоспроможних економік світу за останнім рейтингом глобальної конкурентоспроможності міжнародного Інституту управлінського розвитку (м. Лозанна, Швейцарія), посівши 16-те місце [39].

До того ж Китай стикається з дедалі більш ворожим зовнішнім середовищем. Поєднання пандемічної кризи COVID-19, постійних порушень прав людини та агресивної політики призвели до того, що негативне ставлення до Китаю досягло рівня, якого не було з моменту заворушень на площі Тяньаньмень у 1989 р. Понад десятку країн вийшли зі стратегічної інфраструктурної ініціативи КНР «Один пояс, один шлях», у той час як Сполучені Штати проводять глобальну кампанію проти ключових китайських технологічних компаній, зокрема Huawei, і багаті демократії на багатьох континентах створюють бар'єри для цифрового впливу Пекіна. Світ стає дедалі

менш сприятливим для легкого зростання Китаю, і режим Сі Цзіньпіна дедалі частіше стикається з ворожим стратегічним оточенням.

Європейський Союз назвав Пекін «системним суперником», а три найбільші держави Європи – Франція, Німеччина та Велика Британія – спрямували військово-морські оперативні групи до Південно-Китайського моря та Індійського океану. Різноманітні багатосторонні антикитайські ініціативи – чотиристоронній діалог з безпеки; альянси ланцюга поставок; новий так званий союз AUKUS з Вашингтоном, Лондоном і Канберрою та інші – перебувають у розробленні. «Багатостороння клубна стратегія» Сполучених Штатів, яку в липні 2021 р. визнав один із найвпливовіших китайських вчених-міжнародників, близький до правлячих кіл КНР професор пекінського Університету Цинхуа Янь Сюетун, «ізолює Китай» і шкодить його розвитку.

Отже, загальна тенденція зрозуміла: низка впливових акторів світової політики поступово об'єднує зусилля, щоб перевірити могутність Пекіна і помістити його, в рамках геополітичного та геоекономічного стримування, в «стратегічну скриню». Таким чином, розрахунок США та їх союзників – на те, що «вікно можливостей» для Китаю вже в найближчій перспективі має істотно звужитися.

Американських дослідників найбільше турбує те, що «в найближче десятиліття у Китаю виникне сильна спокуса застосувати силу для вирішення тайванського питання на його умовах»[35]. Таким чином, Сполучені Штати зіткнуться з не одним, а двома стратегічними завданнями у відносинах з Китаєм у 2020-х роках. Їм доведеться «продовжувати мобілізацію для довгострокової конкуренції, а також швидко рухатися, щоб стримувати агресію та притупляти деякі з більш агресивних, короткострокових кроків, які може зробити Пекін» [35]. Отже, якщо за президентських каденцій Дональда Трампа і Джо Байдена Сполучені Штати почали боротися зі зростаючим Китаєм, який створює небезпеку для глобальної гегемонії США, незабаром може виявитися, що занепад Китаю може бути ще більш небезпечним.

Враховуючи сприятливе географічне розташування та науково-виробничий потенціал, для України вбачається за доцільне далі

докладати зусиль для повноцінного входження до проєкту «Нового Шовкового шляху» з Азії до Європи та навпаки, зокрема активізувати діалог із Азербайджаном, Грузією, Казахстаном та іншими зацікавленими країнами щодо формування ефективних тарифних умов для перевезення вантажів із використанням транспортної інфраструктури України.

Особливої уваги заслуговує вивчення питання приєднання України до формату «16 + 1» – ініціативи Китаю, націленої на інтенсифікацію і розширення співпраці з 11 державами – членами ЄС з Центрально-Східної Європи та п'ятьма балканськими країнами «у сферах інвестицій, транспорту, фінансів, науки, освіти та культури» з трьома потенційними пріоритетними економічними сферами для «інфраструктури, високих технологій та зелених технологій», що має доповнити і посилити стратегічне партнерство Китаю і ЄС.

1.4. Особливості сучасних процесів фінансової глобалізації

Розвиток світових економічних і політичних процесів дедалі відчутніше позначається на розмежуванні заможних і бідних країн. Це зумовлює зміщення центрів економічної та політичної могутності у світі та їх певної стабілізації. Зважаючи на процеси загальної глобалізації з усіма її перевагами та недоліками, визначають її вагому складову – фінансову глобалізацію.

Фінансова глобалізація – як частина глобалізації економіки – розглядається як процес формування та функціонування світової фінансової, валютної і кредитної систем, який супроводжується високою мобільністю капіталів на відповідних світових ринках та відображає процес руху фінансових ресурсів за межами державних кордонів. Окрім безпосереднього руху фінансових ресурсів, фінансова глобалізація охоплює також сукупність відносин, пов'язаних із формуванням, акумулюванням та використанням фінансових ресурсів, попри існування державних кордонів.

Отже, фінансова глобалізація – це фінансова взаємозалежність країн, яка сформувалася на основі міграції новітнього фінансового капіталу у сфері світового фінансового ринку. В основі процесів фінансової глобалізації перебувають світові фінансові потоки, що слугують її каталізатором, а функціонування світових фінансових ринків зумовлює фінансову глобалізацію.

Для характеристики фінансової глобалізації використовуються такі складові, як: вільне та ефективне переміщення капіталів між країнами і регіонами світу, в тому числі за допомогою засобів зв'язку; функціонування світового валютного, кредитного і фінансового ринків; формування системи наднаціонального регулювання світових валютних, кредитних і фінансових систем; стратегічна участь у міжнародних валютних, кредитних і фінансових відносинах транснаціональних корпорацій.

Фінансова глобалізація є багатогранним процесом, який має як позитивні, так і негативні впливи на розвиток людства. Причому, як і оцінка процесу загальної глобалізації, фінансова глобалізація має неоднозначний (позитивний або негативний) вплив на різні країни, залежно від ступеня їх економічної розвиненості та політичного впливу у світі.

До основних чинників глобалізації фінансової системи відноситься необхідність пошуку фінансових ресурсів для вирішення глобальних проблем світового розвитку, а саме: подолання бідності та відсталості; продовольчої; природних ресурсів (зокрема енергетичної й сировинної); екологічної; демографічної; розвитку людського потенціалу тощо.

Крім того, фінансова глобалізація – як якісно новий етап світового розвитку – характеризується збільшенням міжнародних потоків прямих інвестицій, розширенням міжнародних фінансових ринків, високою мобільністю, зростаючими масштабами, диверсифікацією та інтеграцією міжнародних фінансів.

Грошові засоби і кредити у всіх світових (вільно конвертованих) валютах неухильно втрачають свою національно-державну спрямованість. Вони, як правило, стають глобальними грошима, зберігаючи при цьому свою національну ідентичність.

У межах фінансової глобалізації інформаційні технології, що знижують до мінімуму витрати на здійснення конкретних операцій і вартість проникнення на глобальні фінансові ринки, знищують ці перешкоди, усуваючи тим самим і перешкоди для будь-якого стійкого розподілу цих ринків. Формування єдиних загальносвітових ринків у фінансовій сфері та поступова інтеграція глобальних ринків різних фінансових інструментів у єдиний світовий фінансовий ринок ставить на порядок денний питання про виникнення глобальних монополій як

наслідок фінансової глобалізації.

Фінансова глобалізація значною мірою пов'язана з глобалізацією фінансових ринків. Вона розвивається і розповсюджується через ринкові механізми, що надає їй певні переваги. Для глобального фінансового ринку характерні міжнародні масштаби здійснення операцій, безперервність протягом доби процесів інвестування, кредитування, торгівлі валютою, цінними паперами; доступність світового фінансового ринку для інвесторів та позичальників у будь-якій точці земної кулі; використання електронних мереж (Інтернет).

Стрімкий розвиток глобалізації фінансових ринків, який спостерігається протягом останніх двадцяти років, пояснюється досягненнями в інформаційних і телекомунікаційних технологіях, розробленням нових фінансових інструментів та, відповідно, розширенням і зростанням обсягів угод на міжнародних фінансових ринках [40].

Розвиток вебтехнологій у XXI столітті сформував поле фінансової глобалізації, на якому відбувається інтегрування всіх основних бізнес-процесів світової економіки. Технології у галузі фінансів зумовлюють створення системності автоматизованої обробки даних. Наслідком цього процесу є поява віртуальних фінансів і фактична втрата необхідності в обробці трансакцій, які замінені системою обслуговування й аудиту на основі мережових рішень.

Уважається, що рушійною силою глобалізації є міжнародна діяльність ТНК. А фінансова глобалізація – це результат інвестицій ТНК та ТНБ, які визначають механізми руху міжнародних інвестиційних потоків, формують основи функціонування глобального фінансового ринку. ТНБ є системоутворюючими фінансовими структурами щодо організації процесів централізації і концентрації капіталу. Загалом глобалізація пов'язана з транснаціоналізацією усіх видів діяльності.

Такі тенденції, як лібералізація, транснаціоналізація, прогрес в інформаційних технологіях, інтеграція, постіндустріалізація, зростання масштабів і швидкості переміщення капіталів, створили умови для глобалізації світової економіки. Водночас глобалізація зачіпає не тільки економічну сферу, а поширюється й на соціальну, політичну, правову і культурну сфери суспільного життя.

Процеси глобалізації по-різному впливають на економіку різних

країн. Характер їх впливу (позитивний чи негативний) залежить від ліквідності банківської системи та інститутів фондового ринку. Країни, де ринки мають низьку ліквідність і сприйнятливість банківської системи до криз, глобалізація чинить негативний вплив. Такий ринок неспроможний стримати відплив капіталу під час криз. Крім того, різке зниження спекулятивних операцій на ринку призводить до нестійкості національної валюти і спаду інвестицій у реальну економіку країни. Більшість компаній на такому ринку є не дуже привабливими для покупців бізнесу

Як і оцінка процесу загальної глобалізації, фінансова глобалізація має неоднозначний (позитивний чи негативний) вплив на різні країни, залежно від ступеня їх економічного розвитку та політичного впливу у світі. З формуванням єдиних загальносвітових ринків у фінансовій сфері та поступовою інтеграцією глобальних ринків, різних фінансових інструментів на єдиному світовому фінансовому ринку постає питання про виникнення глобальних монополій як наслідку фінансової глобалізації. Відомі приклади поділу ринків були не надто довговічними щодо терміну життя панівного товару, чи базувалися на об'єктивних перепонах, що утруднювали доступ частини конкурентів до принципово важливих елементів ринків. У межах фінансової глобалізації інформаційні технології, знижуючи до мінімуму трансакційні витрати і ціну входження на глобальні фінансові ринки, руйнують ці перепони, усуваючи, отже, і перепони для стійкого поділу цих ринків.

Виникнення глобальних монополій відбувається одночасно за двома напрямками: 1) формування глобальних монополій на глобальних ринках окремих фінансових інструментів; 2) формування єдиної глобальної монополії внаслідок інтеграції цих ринків.

У ролі такої монополії дедалі більшою мірою постають США – як держава, що тісно взаємодіє з ТНК на своїй території, у т.ч. фінансовими, багато з яких через специфіку своєї діяльності не потребують організаційного оформлення. Фінансовий вплив США у межах фінансової глобалізації є вагомим і виявляється в конкретних діях країни в світі – як у фінансовій, так і в загальноекономічній площині: у довготермінових вкладеннях коштів, що вивільняються, у великі проєкти в зонах спільного впливу США і Євро, а також використання паузи від припливу доларів США у дестабілізовані

«периферійні» економіки світу для організації конкурентного зіткнення з єврозоною. Слабким передвісником такого процесу були зіткнення з іще не об'єднаною європейською економікою у вересні 1992 р. та з економіками країн Південно-Східної Азії у другій половині 1997 р., які стали на шлях інтеграції. Дії США у межах фінансової глобалізації спрямовані на захоплення стратегічної ініціативи і самостійне обрання часу, сфери і характеру конкурентної боротьби, що забезпечує їм перевагу. За статичного розгляду перспектив такого перебігу подій, що базується на зіставленні наявних запасів ресурсів, переважаючи шанси має Європа. Однак зіставлення в динаміці, з урахуванням різного рівня витрат, зростаючої ролі найсучасніших технологій і, фактично, природної монополії США на володіння ними та на їх розвиток, а також кардинальних відмінностей американської та європейської бюрократії, дає підстави для висновку на користь США в довготерміновій перспективі.

Фінансова глобалізація становить певну небезпеку для розвинених країн та країн із невисоким економічним рівнем розвитку, що загрожує, по-перше, глобальними фінансовими кризами; по-друге, – підривом суверенітету країн із невисоким рівнем розвитку через боргову та іншу фінансову залежність; по-третє, розривом рівня фінансового і загалом економічного розвитку окремих країн; по-четверте, – фінансовим підпорядкуванням країн із невисоким рівнем розвитку розвиненим країнам; по-п'яте, фінансiалiзацiєю культурних та інших нематеріальних цінностей.

У рамках фінансової глобалізації інформаційні технології, до мінімуму знижуючи витрати на здійснення конкретних операцій та ціну входу на глобальні фінансові ринки, знищують ці перешкоди, усуваючи тим самим і перешкоди для всякого, хоч скільки-небудь стійкого, поділу цих ринків.

Формування єдиних загальносвітових ринків у фінансовій сфері та поступова інтеграція глобальних ринків різних фінансових інструментів у єдиний світовий фінансовий ринок, ставить на порядок денний питання про виникнення глобальних монополій як наслідок фінансової глобалізації.

Фінансова глобалізація характеризується низкою напрямів, які дозволяють як поєднати національні особливості окремих країн та

стерти бар'єри між ними, так і навпаки, – підкреслити саме національні особливості окремих країн та регіонів. Усе це характеризується такими напрямками, як: використання єдиних фінансових інструментів як засіб уніфікації економічного розвитку; формування фінансових центрів у процесі цивілізаційного розвитку; можливостей використання Україною негативів та позитивів фінансової глобалізації.

Уся сукупність економічних відносин, пов'язана із фінансовою глобалізацією – формуванням, рухом та використанням фінансових ресурсів за межами національних кордонів держав, має досить жорсткі уніфіковані правила розвитку. При цьому використання інструментів формування фінансових ресурсів, їх руху та застосування відкидає будь-які національні особливості та перетворює їх на однаково незалежні від регіональних, країнових, релігійних та інших особливостей. До того ж все, що може залишатися особливим, для фінансової глобалізації не є принциповим. Національні та інші особливості, що пов'язані інструментами формування, руху та використання фінансових ресурсів можуть зберігатися на рівні напівофіційному або тіньовому.

1.5. Віртуалізація фінансового ринку як чинник прогресивного розвитку економіки

Інституційно-просторовий формат регулювання фінансових ринків

Систему державного регулювання фінансового ринку становлять суб'єкти впливу (органи державного регулювання), об'єкти впливу, характер впливу, повноваження органів регулювання, регулятивні процедури (законодавчі, реєстраційні, ліцензійні та наглядові) та часовий горизонт впливу.

Існуюча модель регулювання фінансового ринку передбачає розподіл між суб'єктами механізму їх функцій і повноважень відповідно до мети та завдань діяльності та відповідне регулювання.

Мета державного регулювання фінансового ринку – забезпечити неперервність його функціонування та розвитку і сприятливі для цього умови, здійснювати нагляд за фінансовим станом його учасників та дотримання ними норм законодавства.

Саморегулювання фінансового ринку здійснюється за допомогою:

- стихійних способів регулювання, зокрема, внаслідок передбачуваної реакції учасників ринку на зміну умов, зумовленої їх раціональною поведінкою («невидима рука ринку»), регулювання за традиціями і звичаями ділових відносин, саморегулювання учасників ринку (встановлення внутрішніх нормативів);

- саморегулювнi організації – добровільні об'єднання учасників ринку, що встановлюють правила здійснення бізнесу для своїх членів.

Особливого значення в механізмі державного регулювання фінансового ринку набувають принципи регулювання. У разі втручання у функціонування ринкового механізму регулювання економіки, дотримання цих принципів має забезпечити недопущення проявів суб'єктивізму, а також узгодження економічних інтересів учасників ринку. Крім того, без визначення основних принципів регулювання фінансового ринку немає сенсу формувати його конкретні складові.

Нормальне функціонування механізму регулювання фінансового ринку можливе за таких принципів:

- законності – забезпечення дотримання норм об'єктами і суб'єктами регулювання чинного законодавства, протидія шахрайству та легалізації коштів злочинного походження;

- політичної та економічної незалежності – регулювання фінансового ринку не повинно змінюватись під впливом тільки політичних процесів та розстановки політичних сил у країні. Рівень економічної незалежності органів регулювання повинен бути високий, щоб вони мали можливість ефективно регулювати процеси, що відбуваються на ринку;

- справедливості – захист прав та узгодження інтересів суб'єктів фінансового ринку;

- поступової гармонізації – поступове трансформування національного законодавства щодо фінансового ринку до міжнародних вимог;

- комплексності та системності – фінансовий ринок повинен функціонувати на засадах вільної конкуренції, а державне регулювання і нагляд мати системний характер;

- розмежування функцій органів державної влади та саморегульвних організацій, чіткого окреслення завдань і повноважень органів державного регулювання;

- пруденційного регулювання – оперативне виявлення і припинення порушень на фінансовому ринку;

- транспарентності – інформаційна відкритість розкриття учасниками фінансового ринку інформації про результати їх діяльності та забезпечення рівного доступу учасників ринку до інформації;

- довіри суспільства – у суспільства повинна сформуватись довіра до фінансових установ, що знижує ризики їх діяльності.

Особливе місце у системі державного регулювання фінансового ринку посідає інституційна структура регулювання.

Зважаючи на поширену у вітчизняних та зарубіжних наукових колах практику розуміння інституту як сукупності не лише формальних та неформальних меж – норм і правил, що структурують взаємодію індивідів у різних сферах, а й організацій, що генерують, модернізують та поширюють ці норми і правила, а також виконують функції примусу до їх виконання, визначимо інституційну структуру регулювання фінансового ринку як склад і структуру регуляторів (норм, правил та організацій), що здійснюють регулювання фінансових інститутів і ринків та нагляд за ними.

Інституційна структура регулювання фінансового ринку базується на таких елементах системи регулювання, як суб'єкти впливу (органи регулювання), їх повноваження та регулятивні процедури (див. рис.1.3).

Система регулювання фінансового ринку, що побудована за видами організацій, які функціонують на фінансовому ринку, полегшує ефективний контроль регульованих суб'єктів за кожним аспектом їх діяльності та цілями регулювання загалом. Кожний фінансовий посередник та сегмент фінансового ринку мають лише один спеціалізований орган регулювання. У результаті усувається дублювання контролю та значно зменшуються витрати регулювання організацій, що функціонують на фінансовому ринку.

Такий принцип побудови системи регулювання фінансового ринку особливо ефективний, якщо організації однотипні та функціонують лише в одному з традиційних сегментів фінансового ринку. І навпаки – що

більше різнотипних організацій займаються однаковими видами фінансової діяльності, то значніші спотворення в регулятивній та наглядовій діяльності викликає їх примус до виконання різних розпоряджень.

Рис. 1.3. Інституційна структура регулювання фінансового ринку

Джерело: складено Глазовою А.Б.

Недоліки системи регулювання за видами організацій, що функціонують на фінансовому ринку, поглиблюються тенденцією до мультисекторної діяльності та прогресуючою спеціалізацією фінансових посередників. Разом із тим ці тенденції пов'язані зі зростаючою інтеграцією ринків та інструментів, що часто зумовлює створення фінансових конгломератів. Отже, виникає ризик виникнення «паралельних» систем посередників, що відображають різноманітність відповідних органів регулювання. У такому разі регулювання і контроль стають не стабілізуючим, а дестабілізуючим

чинником. Фінансові посередники змушені вибирати юридичний статус за правилами та вимогами регулювання, висунутими різними органами регулювання до кожного типу фінансових інститутів.

Ще один недолік регулювання фінансового ринку за видами організацій, які функціонують на ньому, полягає в тому, що коли один орган влади здійснює регулювання організацій одного виду, але при цьому має за мету декілька цілей, він може не досягти ефективності, оскільки цілі регулювання можуть бути одна одній протилежні.

На нашу думку, доволі важко відокремити регулювання фінансових організацій взагалі від регулювання їх діяльності на фінансовому ринку. На практиці саме організації, а не їх функції (види діяльності) стають банкрутами і втрачають платоспроможність, отже, організації по суті повинні регулюватись для забезпечення їхньої безпеки та стабільності фінансової системи загалом. Разом із тим функціональне регулювання стосується різних аспектів функціонування фінансового інституту, а також його поведінки у відносинах з клієнтами (вкладниками, позичальниками, інвесторами). Якщо органи регулювання фінансового ринку не надають привілеїв підконтрольним інститутам і не обмежують їхніх прав, тобто нейтралітет у конкуренції зберігається, таке функціональне регулювання може застосовуватись до різних видів фінансової діяльності незалежно від виду організації, що її здійснює.

Основоположні тенденції розвитку сучасного глобального світу визначаються інформаційною революцією. Інформатизація суспільно-економічних, соціокультурних зв'язків сприяє поглибленому розвитку ноосфери, виникненню нових галузей та якісній трансформації виробничо-розподільчих відносин. Науково-технічний прогрес виступає каталізатором зміни світового устрою, економічної системи загалом та фінансового сектора зокрема. Інноваційний розвиток виступає чинником якісного перетворення економіки. Відповідно до звіту Global Innovation Index 2020 [41], що порівнює інноваційну діяльність 131 країни та економіки світу, лідерами з інноваційного розвитку є Швейцарія, Швеція, США, Велика Британія. Україна у Глобальному інноваційному індексі 2020 року посідає 45-те місце.

Втілення інновацій у секторах економіки призводить до їх цифровізації та віртуалізації. Технологічно цифровізація – це процес впровадження технологій, що допомагає прискорити обробку та зберігання інформаційних ресурсів. Віртуалізація трактується двоюко – як механізм відходу від реального сектора шляхом свідомого спотворення даних або представлення неіснуючих матеріальних активів (К. Геді, Б. Ікес [42], К. Колін, Д. Безручко) та як процес оцифровування даних, операційних процесів тощо. (С. Малард, Д. Марковіч, Ж. Бордійар, Л. Вотінцева, Л. Дроздовська [43]). З економічної точки зору цифровізація – це проникнення цифрових технологій у галузі економіки, ринки з метою оптимізації та автоматизації операційних процесів, збільшення продуктивності.

Визначення терміна «віртуалізація»	
Позитивний вплив віртуалізації на фінансовий ринок <i>(Л. Вотінцева, Л. Дроздовська тощо)</i>	Негативний вплив віртуалізації на фінансовий ринок <i>(К. Геді, Б. Ікес тощо)</i>
технологія, що допомагає прискорити процес обробки та зберігання інформаційних ресурсів;	відхід від матеріальності;
об'єкт, створений за допомогою ІКТ;	механізм відходу від реального сектора шляхом свідомого спотворення даних;
репрезентація об'єкта в інформаційному просторі (та кіберпросторі);	представлення неіснуючих матеріальних активів у вигляді вартості на папері
Економічний аспект віртуалізації	
Позитивне значення (цифрова віртуалізація або діджиталізація)	Негативне значення (спекулятивна віртуалізація)
розвиток ринків та інфраструктури на основі ІКТ;	відхід від реального сектора економіки;
імплементация ІКТ в операційній діяльності організацій і, як наслідок, – підвищення продуктивності;	акумулювання ризиків та нарощення спекулятивного капіталу шляхом оперування нереальними активами
перехід у кіберпростір існування та функціонування	

Джерело: складено авторами.

У цьому дослідженні віртуалізація розглядається як процес трансформації світового фінансового ринку на основі уведення

цифрових технологій у фінансовий сектор. Крім того, взято до уваги і проблему можливості нарощення спекулятивного капіталу за рахунок використання досягнень віртуалізації міжнародного фондового ринку (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Компаративний аналіз понять «цифровізація» та «віртуалізація»

Спільні риси	Цифровізація	Віртуалізація
	Уведення цифрових технологій в операційну діяльність	
	Цифрова (віртуальна) сфера існування та функціонування	
	Перехід у кіберпростір	
Відмінні риси	Матеріально виражена	Матеріально не виражена (або частково виражена)
		Віртуальне спотворення даних (віртуальне зростання)
		Віртуальне створення активів (неіснуючих)

Джерело: розроблено авторами за [44].

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) – сукупність програмно-технічного забезпечення, інтегрованого з метою збирання, опрацювання, зберігання, розповсюдження інформації в інтересах її користувачів [45].

Віртуалізацією світового фінансового ринку у широкому сенсі є процес його трансформації, модернізації на основі ІКТ, імплементації телекомунікативних, інформаційних, комп'ютерних технологій у фінансовому секторі. Матеріальним забезпеченням віртуалізації є комп'ютерно-технологічні інновації. Передовими провідниками віртуалізації виступають ТНК світу, де широко використовуються системи інтегративно-комунікативних схем.

Віртуалізація фінансових ринків характеризується інтегруванням інформаційно-телекомунікаційних систем із фінансовим сектором. Технологічним забезпеченням цього процесу виступають інфокомунікації [46].

Інфокомунікації – поняття, що характеризується нерозривним зв'язком інформаційних та телекомунікаційних елементів інформаційного обміну. За визначенням науковців, інфокомунікації –

це злиття телекомунікацій з інформаційними, комп'ютерними технологіями [47]. Інфокомунікації є найважливішим фактором створення інфраструктури фінансового ринку, оскільки вони виконують як традиційну роль, що полягає у передаванні та збереженні інформації, так і надають можливості для виникнення нових видів послуг інструментів у фінансовому секторі [48]. На рис. 1.4 представлено значення інфокомунікативної складової в організаційній єдності фінансового ринку.

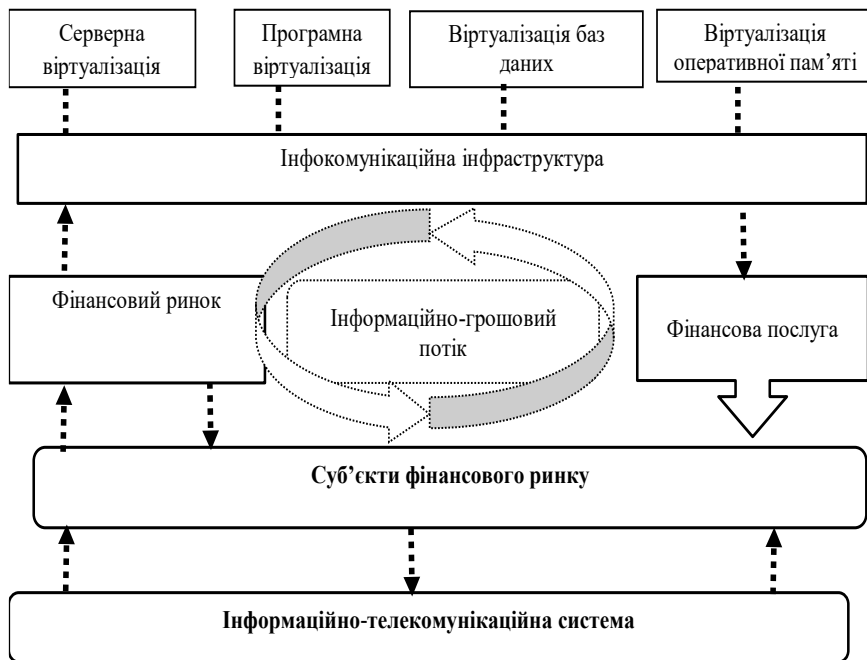

Рис. 1.4. Місце інфокомунікативної складової в організаційній єдності фінансового ринку фінансових послуг

Джерело: розроблено Глазовою А.Б.

Для віртуалізації світового фінансового ринку характерний розвиток електронних фінансових ринків, ринків електронних фінансових послуг та електронних грошей; розвитком та використанням електронних платіжних систем та систем безготівкових розрахунків, з одного боку, та виникнення нових

платіжних засобів, створених в інформаційній площині, – криптовалют (або віртуальних валют, як їх ще називають), з іншого боку [16].

Віртуалізацією фінансового ринку у широкому сенсі є процес його трансформації, модернізації на основі ІКТ, імплементації телекомунікативних, інформаційних, комп'ютерних технологій у фінансовому секторі, а також виникнення дуалізму фінансів, що виражається у їх фінансово-інформаційній природі.

На основі дослідження еволюції теорій грошей встановлено, що *фінанси за умов віртуалізації* є системою економічних відносин, спрямованих на регулювання процесів обміну та розрахунків, а також акумулювання, розподілу та перерозподілу грошових активів, виражених у цифровій формі циркулювання інформаційно-грошових потоків; *віртуалізована світова фінансова система* – це взаємопов'язана та взаємозалежна інтегрована сукупність фінансових ринків, інститутів, розвинених на базі серверної (апаратної) віртуалізації (інформаційно-комунікаційних мереж, програмного забезпечення), що слугують їй інфраструктурним забезпеченням.

Дуалізм трактування віртуалізації як процесу перетворення глобального фінансового сектора полягає у його структуризації за первинною та вторинною формами. Первинна форма віртуалізації світового фінансового ринку виражається в оптимізації ринків на основі ІКТ, поглиблені діджиталізації операційних процесів та інфраструктури. Вторинна форма являє собою трансформацію природи грошей у фінансово-інформаційні потоки, виникнення позаінституційних грошових одиниць, платіжних систем, умовно-віртуальних похідних інструментів фондового ринку [49].

У результаті дослідження структурних перетворень світового фінансового ринку встановлено, що результатами віртуалізації на світовому фондовому ринку є консолідація бірж, швидкий розвиток позабіржової торгівлі, конкуренція між біржами та інформаційними агентствами; на міжнародному ринку деривативів – подальше поглиблення ринку та використання умовно-віртуальних похідних інструментів з метою фінансових спекулятивних операцій; на міжнародному валютному ринку – виникнення та поширення позаінституційних грошових одиниць (криптовалют); у світовому

Розділ 1. Сучасний стан процесу глобалізації: концептуальні засади

банківському секторі – міжнародні міжбанківські цифрові платіжні системи, хмарні сервіси та позабанківські платіжні системи.

СТРУКТУРНІ ЗМІНИ І ЗСУВИ ЕКОНОМІЧНОГО ТА ФІНАНСОВОГО РОЗВИТКУ

2.1. Фінансова глобалізація на корпоративному рівні

Високий рівень розвитку економіки, який фіксується макропоказниками, є відображенням високоефективного функціонування корпорацій як первинної ланки економіки. Звичайно, макро-економічні показники залежать і від інших факторів, серед яких має значення політична і соціальна стабільність, державне регулювання економіки тощо. Однак корпорації, залишаючись первинною ланкою розвинутої ринкової економіки, виступають запорукою високоефективної характеристики економіки загалом, засобом і важелем неухильного поступального розвитку в напрямі вдосконалення економіки. Тому припустимо твердження про опосередкування фінансовим менеджментом процесу впливу діяльності корпорацій на рівень розвитку економіки і його транзитивного впливу на цей процес.

Фінансово-промислові групи представляють собою поєднання підприємств виробничого характеру і торгівлі з кредитно-банківськими установами з наступною трансформацією у великі багатогалузеві господарські системи із загальною економічною стратегією та внутрішнім товарообігом. Фінансово-промислові групи служать організаційною оболонкою фінансового капіталу, закріплюють єдність виробничих, фінансових та інших інтересів цілого комплексу компаній і банків. Розвинена економіка західних країн досягла сучасних висот завдяки ефективному протягом останнього сторіччя функціонуванню фінансового капіталу, органічному поєднанню капіталу банків і промисловості.

Дослідження фінансової глобалізації на корпоративному рівні дозволяє виділити напрями, що характеризують її сучасний розвиток. Такі напрями тісно пов'язані з тенденціями розвитку країн із розвинутою ринковою економікою шляхом: по-перше, відносного

розподілу і закріплення сфер економічної активності; по-друге, стабільними темпами зростання; по-третє, уніфікованістю економічних механізмів.

Напрями розвитку фінансової глобалізації в конкретних транснаціональних корпораціях визначаються рівнем, особливостями і параметрами діяльності цих корпорацій. Проведене групування головних ознак діяльності корпорацій дало змогу визначити перспективні напрями розвитку фінансового менеджменту в транснаціональних корпораціях, що характеризуються: стабільною роботою корпорацій; високими оборотами корпорацій; ефективною кількістю зайнятих; загальними високими показниками, що дає їм можливість посідати високі місця в різних рейтингах; недержавною формою власності корпорацій; уніфікованістю фінансових механізмів корпорацій; високим професіоналізмом суб'єктів фінансового менеджменту.

У свою чергу, фінансова глобалізація виступає як важіль, за допомогою якого відбувається стимулювання процесу вирівнювання розвитку окремих країн, проте вирівнювання відбувається у межах причетності чи непричетності до центрів економічного впливу. В цьому розумінні фінансова глобалізація зумовлює, з одного боку, підтягування рівня розвитку країн до певних «середніх показників» по групах країн залежно від центрів фінансового впливу, з іншого – фінансова глобалізація досить жорстко стримує країни від надмірного руху вперед та від переходу до більш високорозвиненої групи.

Дослідження суті та структури фінансової глобалізації на корпоративному рівні, її атрибутивних елементів та взаємозв'язку із загальною теорією та практикою глобалізації допомагає перейти до більш широких узагальнень. Такі узагальнення стосуються встановлення взаємозв'язку між рівнем розвитку національної економіки та розвитку корпорацій. Корпорації, виступаючи як первинний та основний ланцюг розвиненої ринкової економіки, з усією природністю впливають на рівень розвитку економіки. Такою ж мірою рівень розвитку економіки визначає і, певним чином, задає характеристики функціонування корпорацій.

Фінансова глобалізація перебуває у взаємозв'язку з рівнем розвитку економіки за такими позиціями. По-перше, вона виступає як складова частина загального процесу глобалізації. Від ступеня

розвитку загальної глобалізації та її складової частини – фінансової глобалізації залежить ефективність роботи корпорацій. Ефективність роботи корпорацій, як первинної ланки ринкової економіки, зумовлює ефективність економіки загалом. По-друге, можливості розрахунку та аналізу макроекономічних показників, особливо на рівні, який можна зіставити з рівнем розвитку інших держав, багато в чому залежить від показників розвитку корпорацій. По-третє, безпосередній зв'язок рівня функціонування економіки і рівня розвитку фінансової глобалізації відображається на відносинах із державним бюджетом з приводу сплати податків.

Аналіз зіставлення українських і зарубіжних компаній дає змогу визначити певні напрями розвитку. При цьому індивідуальні напрями розвитку визначаються особливостями і параметрами діяльності провідних транснаціональних корпорацій.

Перша ознака – стабільна робота компаній, що визначається їх прибутковістю. Хоча прибутковість компаній залежить від сфери та характеру їх діяльності, існує однозначна залежність – зростання прибутку відображає основні характеристики успішної діяльності корпорації і навпаки. Хоча і за зниження прибутку корпорація може перебувати в переліку найбільш великих корпорацій та мати високі обороти й інші позитивні показники.

Друга ознака – показники високого обороту компаній. Ефективне управління сприяє розвитку компанії, зростанню її обороту і максимальному збільшенню прибутку корпорації. Однаковою мірою може йтися про встановлення оптимального співвідношення між оборотом і прибутковістю як показника ефективності управлінських впливів.

У цьому разі фінансова глобалізація, насамперед залучення коштів, бюджетування, управління коштами та ін., реалізується через ефективну діяльність фінансових менеджерів задля забезпечення високого обороту корпорації.

Високий оборот корпорації демонструє також високий рівень організації виробництва і великі обсяги продукції, що випускається. Навіть якщо продукція випускається у відносно невеликих обсягах, але має високу ціну, діяльність корпорації також варто визнати ефективною. Таке може мати місце в точному приладобудуванні, у фармацевтиці – при випуску препаратів на основі особливо чистої і

рідкісної сировини тощо. У свою чергу умови виробничої діяльності корпорацій свідчать про порівнянність характеру продукції, що випускається, і обороту корпорації.

Будь-яка продукція корпорації може розглядатися як така, що дає підстави для визначення найбільш впливових корпорацій на ринку. Хоча цілком виключати вплив характеру продукції, що виробляється, на оборот корпорації не можна. Саме тому оборот корпорації виступає як один з істотних напрямів сучасного розвитку фінансового менеджменту, що дозволяє судити про його ефективність.

Третя ознака – оптимізація кількості зайнятих у компанії, що напряму пов'язано з питаннями підбору персоналу. При цьому співвіднесення реальної потреби корпорації в зайнятих працівниках, рівня продуктивності праці, характеру виробничого процесу і фактичної кількості зайнятих дозволяє характеризувати ефективність усієї роботи корпорації. Причому фінансовий менеджмент виконує функцію регулювання частини фінансових ресурсів корпорацій, що використовуються для оплати праці.

Поряд з ефективністю використання фінансових ресурсів для оплати праці гарний фінансовий менеджмент також сприяє ефективності діяльності зайнятих задля збільшення фінансових ресурсів корпорацій, що виражається у взаємозв'язку ефективності її персоналу та прибутковості корпорації.

Четверта ознака – загальні високі показники корпорації. Високі показники діяльності формують високий рейтинг корпорацій. Прикладом цьому можуть служити показники діяльності найбільших європейських корпорацій, що обумовили для кожної певне місце в рейтингу *Financial Times 500* та в інших рейтингах.

П'ята ознака характерна для діяльності корпорацій недержавної форми власності. Адже практика корпорацій у країнах з розвинутою ринковою економікою свідчить про те, що найбільш ефективними з них є ті, які перебувають у недержавній формі власності.

У недержавній корпорації більше можливостей для ефективного функціонування фінансового менеджменту. Йдеться про можливість більш гнучкого реагування на зміни зовнішнього середовища, у тому числі ринкової кон'юнктури, податкового та іншого законодавства. Так, недержавна корпорація може повною мірою розгорнути роботу з мінімізації податкових платежів, використовувати різні методи

мобілізації додаткових ресурсів, у тому числі такі, що не заохочуються з боку держави. Водночас, з урахуванням сучасної структури форм власності, у країнах з ринковою економікою найбільш поширеними є корпорації недержавної форми власності.

Шоста ознака – уніфікація фінансових механізмів корпорацій. Це в першу чергу стосується транснаціональних корпорацій. У країнах із розвинутою ринковою економікою і сталими економічними зв'язками можлива будь-яка економічна діяльність суб'єктів одних країн в інших. Інша справа річ, чи буде така діяльність ефективною в умовах жорсткої конкурентної боротьби. Поза всяким сумнівом, будь-яка економічна діяльність корпорації у країнах з розвинутою ринковою економікою немислима без чітко вибудованої фінансової системи, яка, крім усього іншого, має бути доступною максимальній кількості потенційних учасників. Тобто йдеться про максимальну уніфікацію фінансових механізмів у корпораціях різних країн, і в першу чергу – в міжнародних.

Уніфікація фінансових механізмів корпорацій передбачає ведення максимальною мірою ідентифікованих форм бухгалтерської звітності, оперування однаковими категоріями, розрахунками фінансових коефіцієнтів і співвідношень або визначення кількості оптимально необхідних, використання методології і методики фінансового аналізу. Засобом уніфікації слугує обов'язкова підготовка річних звітів корпорацій англійською мовою або національною та англійською мовами. Можливості максимальної уніфікації фінансових механізмів корпорацій посилює також уніфікація на рівні держав.

Сьома ознака пов'язана з високим професійним рівнем суб'єктів фінансового менеджменту – запорукою успішної діяльності корпорацій.

Розвиток фінансової глобалізації в конкретних транснаціональних корпораціях визначається рівнем, особливостями і параметрами діяльності цих корпорацій. Проведене групування головних ознак діяльності корпорацій дозволило визначити перспективні напрями розвитку з точки зору фінансової глобалізації, що визначаються: стабільною роботою корпорацій; високими оборотами корпорацій; ефективною кількістю зайнятих; загальними високими показниками, що допомагає їм займати високі місця в різних рейтингах;

недержавною формою власності корпорацій; уніфікованістю фінансових механізмів корпорацій; високим професіоналізмом суб'єктів фінансового менеджменту.

Фінансова глобалізація на корпоративному рівні тісно пов'язана безпосередньо виробничою діяльністю та збутом виробленої продукції.

Сучасні багатонаціональні корпорації мають дві специфічні риси: з одного боку, встановлення системи міжнародного виробництва, яка базується на поділі виробничих одиниць по багатьох країнах, а з іншого – їх проникнення в передові галузі виробництва, швидкий розвиток яких передбачає наявність величезних капіталовкладень і залучення висококваліфікованого персоналу.

Загальне уявлення про найкрупніші ТНК світу дають різного роду рейтинги.

Американська редакція видання *Forbes* традиційно створює рейтинг 2000 найбільших компаній світу. Список складається на підставі декількох критеріїв: доходи, прибуток, вартість активів компанії та її ринкова вартість. Оскільки використання будь-якого одного параметра призведе до необ'єктивної та неповної оцінки, *Forbes* використовує коефіцієнт, який рівною мірою враховує чотири параметри: продажі, прибуток, активи та ринкову вартість.

У 2022 р., незважаючи на виклики, зумовлені пандемією, триваючою повномасштабною війною, розв'язаною РФ проти України, та непередбачуваними процесами на ринках, найбільшим публічним компаніям світу за останній рік (з 22 квітня 2021 р. до 21 квітня 2022 р.) вдалося збільшити продажі та прибутки. Цьогорічні звіти про доходи, на думку укладачів, маскують нову економічну реальність, яка позбавлена державних стимулів і має набагато нижчу вартість акцій, оскільки інфляція та «ведмежа неповороткість» ринку гальмують відновлення економіки. Ринкова турбулентність призвела до зниження мінімальної ринкової вартості для списку 2022 р. – до 7,6 млрд дол. США порівняно з 8,26 млрд дол. США у 2021 р., але мінімальна вартість для всіх інших показників порівнянна з минулим роком зросла [50].

Перше місце посіла американська компанія Berkshire Hathaway, посунувши Промислово-комерційний банк Китаю, який опустився на

2-ге місце після дев'яти років поспіль перебування на вершині списку. Нафтові компанії швидко посилили минулорічні низькі позиції завдяки зростанню цін на нафту. ExxonMobil займає 15-те місце в 2022 р. проти 317-го в 2021-му, а Shell займає 16-те місце проти 324-го, адже після минулорічних збитків наразі фіксуються прибутки (табл. 2.1).

Таблиця. 2.1

Топ-10 рейтингу Forbes Global 2000–2022 р.

Місце в рейтингу	Назва	Країна	Дохід, млрд дол. США	Прибуток, млрд дол. США	Активи, млрд дол. США	Ринкова капіталізація, млрд дол. США
1.	Berkshire Hathaway	США	276,09	89,8	958,78	741,48
2.	ICBC	Китай	208,13	54,03	5518,51	214,43
3.	Saudi Arabian Oil Comp. (Saudi Aramco)	Саудівська Аравія	400,38	105,36	576,04	2292,08
4.	JPMorgan Chase	США	124,54	42,12	3954,69	374,45
5	China Construction Bank	Китай	202,07	46,89	4746,95	181,32
6	Amazon	США	469,82	33,36	420,55	1468,4
7.	Apple	США	378,7	100,56	381,19	2640,32
8.	Agricultural Bank of China	Китай	181,42 В	37,38 В	4561,05	133,38
9	Bank of America	США	96,83	31	3238,22	303,1
10	Toyota Motor	Японія	281,75	28,15	552,46	237,73

Джерело: The Global 2000. URL: <https://www.forbes.com/lists/global2000/?sh=14a169fc5ac0>

У 2022 р. зазначені компанії згідно даних Global 2000 [50] сукупно налічують 47,6 трлн дол. США доходів, 5,0 трлн дол. прибутку, 233,7 трлн дол. активів і 76,5 трлн дол. США ринкової капіталізації. У списку 2022 р. представлено 58 країн. Найбільше – із США (590 компаній), за ними йдуть Китай/Гонконг (351) та Японія (196).

Fortune Global 500 – щорічний рейтинг 500 найбільших компаній світу, випускається американським діловим журналом *Fortune* з 1955 р. Список представляє найбільш великих корпоративних гравців, тим самим надаючи можливість оцінити економічний розвиток і тенденції ринків. Місця в реєстрі *Fortune Global 500* визначаються відповідно до доходів компаній за попередній рік. Дослідники включають у список тільки американські компанії, які

представляють свій річний звіт у Комісію з цінних паперів і бірж США (US Securities and Exchange Commission) по формі 10-K, а також приватні компанії, зареєстровані за межами США і мають відкриту звітність. Усі компанії в рейтингу ранжуються за такими показниками: 1) сукупний дохід; 2) прибуток; 3) активи; 4) акціонерний капітал; 5) динаміка доходу в розрахунку на одну акцію за останні 10 років; 6) сумарний річний дохід всіх інвесторів; 7) середньорічна ставка сумарного доходу інвесторів за останні 10 років. Детальний опис методології формування рейтингу наводиться у щорічному звіті за результатами чергового порівняльного дослідження на сайті проєкту. Для кожної з компаній, охоплених дослідженням, звіт містить детальні описи з підсумками за спільної позиції в рейтингу і переліком найкращих конкурентних переваг, а також недоліків, які були виявлені на основі аналізу, що використовується для розрахунку рейтингу. Профіль кожної компанії також містить статистичний розділ з таблицями за різними економічними показниками і позиціями.

Рейтинг Fortune Global 500 2021 р. був складений на основі фінансових показників корпорацій зі звітностей за 2020 р. Global 500 зменшився: після досягнення рекордного рівня в 33,3 трлн дол. США у 2020 р. загальний дохід найбільших компаній світу у 2021 р. впав на 4,8% – до 31,7 трлн дол. США. Це було перше зниження за останні роки. Винаватцем, безумовно, став COVID-19, який вразив величезні сектори світової економіки, коли країни вводили карантин. Наприклад, сукупні продажі як в енергетичному, так і в автомобільному секторах впали більш ніж на 10%. І всі шість авіакомпаній, які перебували у минулорічному рейтингу, у 2021 р. до цього не потрапили. Коронакриза в 2020 р. викликала різке зниження котирувань нафти. Як наслідок, із рейтингу повилітали всі світові нафтогазові гіганти: Royal Dutch Shell, ExxonMobil, Total, Petrobras. Проте вага Global 500 залишається вагомою: сукупні продажі компаній зі списку дорівнюють більш ніж одній третині світового ВВП.

Загалом на глобальному ринку, як і раніше, домінують американські та китайські корпорації. Географічно компанії розташовані у понад 30 державах планети.

Найбільші компанії світу – 2021 за обсягами виторгу (у млрд дол. США) [51]:

- 1) Walmart (США, рітейл) – 559,151;
- 2) State Grid (КНР, електроенергетика) – 386,617;
- 3) Amazon (США, інтернет-рітейл) – 386,064;
- 4) China National Petroleum (КНР, нафтогазовий сектор) – 283,957;
- 5) Sinopec Group (КНР, нафтохімічна промисловість) – 283,727;
- 6) Apple (США, комп'ютерна промисловість) – 274,515;
- 7) CVS Health (США, сектор охорони здоров'я та фармацевтики) – 268,706;
- 8) UnitedHealth Group (США, сектор охорони здоров'я та страхування) – 257,141;
- 9) Toyota Motor (Японія, автомобілебудування) – 256,721;
- 10) Volkswagen (Німеччина, автомобілебудування) – 253,965.

Щодо дослідження корпоративного рівня фінансової глобалізації, то важливим є дослідження не лише поточного стану компаній відповідно до ринкової капіталізації, а й здатність утримуватися на провідних позиціях протягом відносно довгого часу. З одного боку – це свідчення про стабільну роботу та розвиток самої компанії, з іншого – про представництво відповідної сфери діяльності та країни походження.

У сфері діяльності компаній традиційно перебувають найкрупніші та найсучасніші підприємства, що працюють не стільки на внутрішній, скільки на зовнішній ринок та які дуже часто монополізують виробництво у відповідних галузях. Ця обставина поглиблює економічні проблеми країни, в якій діють ці структури. Тому дії великих компаній не можуть ефективно контролюватися у слаборозвинених країнах, країнах перехідного періоду, а також країнах, що розвиваються. Потужні транснаціональні корпорації, які діють в різних галузях обробної, добувної, нафтохімічної і нафтогазової промисловості, електроніці, різних галузях машинобудування координують своє виробництво і збут з підприємствами, розкиданими на всіх континентах, управляють процесами міжнародної кооперації і спеціалізації в глобальних масштабах. Володіючи універсальною промисловою базою, транснаціональні корпорації здійснюють таку виробничо-торгову політику, яка забезпечує високоефективне планування виробництва, товарного ринку, динамічну політику в галузі капіталовкладень і науково-дослідницьких робіт у національному, континентальному і

міжнародному масштабах для всіх підрозділів (філіалів) материнської корпорації як єдиного цілого.

Транснаціональна фірма, як правило, здійснює багатогалузеву діяльність. Ефективність такої діяльності, передусім, залежить від того, наскільки правильно, відштовхуючись від конкретних умов, фірма комбінує розподіл виробничих ресурсів через внутрішній (у межах фірми) чи зовнішній ринки (економічне середовище, в якому функціонує фірма). Динаміка перших десяти найкрупніших компаній представлено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Десять найкрупніших компаній за показником ринкової капіталізації, 2011, 2015, 2019 роки

Роки	Місце	Назва компанії	Країна	Ринкова капіталізація, млрд дол. США
2019	1	Apple	США	961,3
	2	Microsoft	США	946,5
	3	Amazon	США	916,1
	4	Alphabet	США	863,2
	5	Berkshire Hathaway	США	516,4
	6	Facebook	США	512,0
	7	Alibaba	Китай	480,8
	8	Tencent Holdings	Китай	472,1
	9	JP Morgan Chase	США	368,5
	10	Johnson & Johnson	США	366,2
2015	1	Apple	США	724,8
	2	Exxon Mobile	США	356,5
	3	Berkshire Hathaway	США	356,5
	4	Google	США	345,8
	5	Microsoft	США	333,5
	6	PetroChina	Китай	329,7
	7	Wells Fargo	США	279,9
	8	Johnson & Johnson	США	279,7
	9	Industrial & Commercial Bank of China	Китай	275,4
	10	Novartis	Швейцарія	267,9
2011	1	Exxon Mobile	США	417,2
	2	PetroChina	Китай	326,2
	3	Apple	США	321,1

Закінчення табл. 2.2

Роки	Місце	Назва компаній	Країна	Ринкова капіталізація, млрд дол. США
2011	4	Industrial & Commercial Bank of China	Китай	251,1
	5	Petrobras	Бразилія	247,4
	6	BHP Billiton	Австралія/ Велика Британія	247,1
	7	China Construction Bank	Китай	232,6
	8	Royal Dutch Shell	Велика Британія	228,1
	9	Chevron	США	215,8
	10	Microsoft	США	213,3

Джерело: Financial Times. Top 500 Companies; Forbs Global 2000: The 2019 World's Largest Public Companies. World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains. Washington, D.C.: The World Bank Group, 2020. 293 p. P. 141.

Таким чином, корпоративний рівень слугує своєрідним механізмом реалізації суті та засад фінансової глобалізації і для власне глобалізаційних процесів є вкрай важливим. При цьому в умовах ринкової економіки саме корпоративний рівень може розглядатися як головна ланка фінансової глобалізації, що домінує над міждержавними відносинами, та, відповідно, міждержавними об'єднаннями.

Разом із тим саме на корпоративному рівні фінансової глобалізації найбільш гнучко та швидко відбувається оперативне реагування на виклики світової економіки як з точки зору розвитку та зростання, так і кризових явищ у світі.

2.2. Диспропорції глобального зростання у 1990–2022 рр., у т.ч. за регіонами та групами країн залежно від рівня розвитку

Процеси глобалізації сприяли перетворенню світової економіки на єдиний господарський організм. До появи диспропорцій, передусім

глобальних дисбалансів, призводять численні нерівномірності соціально-економічного й політичного розвитку країн і регіонів.

У сучасній економічній літературі під глобальними дисбалансами розуміють широке коло явищ, які характеризують стан світової економіки, зокрема глобальні співвідношення між елементами світової економіки, які мають певні негативні аспекти (наслідки) як загалом для світового господарства, так і для певних регіонів світу та окремих країн. Глобальні дисбаланси вважають чинниками розгортання регіональних та глобальних криз [52]. Поняття «глобальні дисбаланси» застосовується для характеристики широкого кола масштабних і стійких нерівноважних станів у різних секторах світової економіки.

До глобальних дисбалансів відносять: співвідношення темпів зростання між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються; нерівномірне розміщення природних ресурсів і ресурсів робочої сили між країнами; порушення пропорцій реального та фінансового секторів тощо.

Для ідентифікації стійких глобальних нерівноваг основні макропоказники поділено на дві групи: щодо внутрішньої макроекономічної політики (бюджетний дефіцит; обсяг державного боргу; рівень приватних заощаджень; величина приватного боргу тощо); щодо зовнішньоекономічних дисбалансів (рахунок поточних операцій: стан торговельного балансу; чистий приплив доходів від інвестицій; односторонні перекази тощо). Для таких показників встановлюються конкретні якісні або кількісні контрольні значення, за якими оцінюються фактичні значення й відхилення показників окремих країн або груп країн з метою виявлення і характеристики дисбалансів.

Нерівноважні стани в економіках окремих країн, регіонів та світової економіки в цілому в умовах зростаючої взаємозалежності національних господарств ускладнюють механізми міжнародної взаємодії і створюють додаткові передумови до виникнення глобальних дисбалансів. При цьому процес адаптації національних господарств до мінливих умов глобального розвитку є складним і тривалим. За таких умов дисбаланси набувають системного і довготривалого характеру.

Серед основних чинників виникнення проблеми дисбалансів відзначають [52]:

- посилення нерівномірності економічного розвитку по групах країн за рівнем розвитку (розвинені країни, країни, що розвиваються, та країни з ринком, що формується) та по регіонах. Передусім йдеться про значне зміцнення позицій великих країн, що швидко розвиваються, насамперед Китаю та Індії. Мінливі структура і напрями потоків товарів, послуг і капіталів на світовому ринку відображають зміни характеру участі різних груп країн у міжнародному поділі праці. Такі зрушення призводять до розбалансування світової економіки;

- зростання незбалансованості між основними секторами економічних систем різних країн. Глобальні дисбаланси викликаються порушенням пропорційності у сфері відтворення – насамперед між виробництвом товарів і послуг та споживанням (особистим, корпоративним, державним) у різних країнах і групах держав. Співвідношення між сукупним попитом і сукупною пропозицією визначає величину заощаджень, які слугують джерелом для накопичення капіталу (інвестицій). Дисбаланс між заощадженнями та інвестиціями всередині країни відбивається на стані поточного платіжного балансу у зовнішній сфері. При цьому, якщо фінансові системи окремих країн не здатні трансформувати всі заощадження в інвестиції, сальдо їх платіжного балансу по поточних операціях буде позитивним. Якщо ж внутрішні інвестиції перевищують заощадження, сальдо поточного платіжного балансу буде негативним, виникає дефіцит;

- поширення процесів транснаціоналізації. Транснаціональні корпорації (ТНК) об'єктивно виступають панівною силою світового господарства. Незважаючи на суперечності, які виникають внаслідок діяльності ТНК, вони виступають потужним каталізатором інтернаціоналізації господарського життя у світовому господарстві, об'єктивно сприяючи стиранню граней між національними господарствами. Ефективність діяльності ТНК (порівняно із чисто національними компаніями) визначається таким: використанням переваг володіння природними ресурсами (або доступу до них), капіталом і знаннями, особливо результатами НДДКР, порівняно з фірмами, що здійснюють свою підприємницьку діяльність в одній

країні і задовольняють свої потреби в закордонних ресурсах тільки шляхом експортно-імпортних угод; можливість оптимального розташування своїх підприємств у різних країнах з урахуванням розмірів їх внутрішнього ринку, темпів економічного зростання, ціни і кваліфікації робочої сили, цін і доступності інших економічних ресурсів, розвиненості інфраструктури, а також політико-правових факторів. Постійна поінформованість ТНК про кон'юнктуру товарних, валютних і фінансових ринків у різних країнах дозволяє оперативно переводити потоки капіталів у ті держави, де складаються умови для одержання максимального прибутку, і одночасно розподіляти фінансові ресурси з мінімальними ризиками (включаючи ризики від коливання курсів національних валют);

– деіндустріалізація економіки в більшості розвинених країн та індустріалізація в країнах, що розвиваються. Більш швидке зростання економік, що розвиваються, на етапі індустріалізації, пов'язують з низькими витратами продукції, яка виробляється на експорт, що призводить до переділу ринків товарів. Яскравий приклад – посилення позицій Китаю у міжнародній торгівлі (посідає перше місце у експорті товарів і послуг). Ці процеси позитивно впливають на торговельні баланси країн, що розвиваються, і негативно – на баланси розвинених держав, посилюючи їх борги. Перехід до нового технологічного укладу (четвертої промислової революції) супроводжується випереджаючими темпами зростання наукомістких галузей матеріального виробництва і послуг, зближенням рівнів наукоємності обох груп країн. Такі процеси призводять до зміни ролі й місця окремих країн та їх груп у міжнародному поділі праці і породжують нові або посилюють старі дисбаланси у світовій економіці;

– зміна секторальної структури економіки, викликана впровадженням інновацій та інформатизації. Йдеться про збільшення питомої ваги сфери обігу і послуг у створенні ВВП. Збільшується фінансова глибина економік (їх фінансіалізація), передусім фінансові операції відокремлюються від матеріального виробництва й торгівлі. Зростає протиріччя між фіктивним і реальним капіталом. «Розбухає» й ускладнюється валютно-кредитна надбудова.

Так, наприклад, у період з 1991 р. по 2020 р. питома вага розвинених країн у загальносвітовому ВВП зменшилась з 83,6% у

1992 р. до 59,6% у 2020 р. (табл. 2.3). У 2026 р. цей показник може зменшитися до 56,2%.

Таблиця 2.3

**Динаміка валового внутрішнього продукту у 1992–2026 рр.,
поточні ціни, млрд дол. США**

Групи країн	1992	2000	2005	2006	2009	2010	2014	2017	2018
Світ загалом	25170,9	33843,9	47548,4	51496,4	60393,9	66025,3	78852,3	80144,6	85883,5
Розвинені економіки	21050,1	26777,4	36227,0	38090,8	41453,8	43248,8	47768,0	48352,2	51452,7
Країни, що розвиваються, та з ринком, що формується	4120,82	7066,5	11321,4	13405,6	18940,1	22776,5	31084,3	31792,4	34430,8
Питома вага розвинених країн у світовому ВВП, %	83,6	79,1	76,2	74,0	68,6	65,5	60,6	60,3	59,9
Групи країн	2019	2020	2021*	2022*	2023*	2024*	2025*	2026*	
Світ загалом	87390,8	84971,7	94935,1	102404,0	108582,1	114674,0	120937,2	127390,7	
Розвинені економіки	51955,6	50668,2	56086,7	60273,9	63292,9	66068,0	68842,6	71613,1	
Країни, що розвиваються, та з ринком, що формується	35435,2	34303,4	38848,4	42130,1	45289,3	48605,96	52094,7	55777,6	
Питома вага розвинених країн у світовому ВВП, %	59,5	59,6	59,1	58,9	58,3	57,6	56,9	56,2	

Джерело: складено за даними МВФ.

Основні тенденції міжнародної торгівлі – передвісники глобальних дисбалансів. Стосовно співвідношення темпів зростання міжнародної торгівлі та глобального ВВП у 2008–2018 рр. за даними Світової організації торгівлі (СОТ) можна відзначити таке (табл. 2.4). Темпи зростання міжнародної торгівлі товарами та ВВП після 2009–2010 рр. практично вирівнялися і становили 2,6–2,4% у середньому за рік відповідно. При цьому обидва показники з 2008 р. показали

приріст у 26%. У період після 2015 р. по 2020 р. приріст світового експорту уповільнився і становив 6%, а світового ВВП – 7% [53].

Таблиця 2.4

Обсяг світової товарної торгівлі та реальний ВВП за ринковими валютними курсами у 2008–2018 рр., індекс, 2008=100

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяг світової торгівлі товарами	100,0	87,4	99,6	104,8	107,1	109,8	112,7	115,3	117,2	122,7	126,3
Світовий реальний ВВП за ринк. курсами	100,0	98,0	101,9	104,9	107,3	109,9	112,9	116,1	118,8	122,4	125,9

Джерело: WTO estimates, IMF World Economic Outlook.

Посилення позицій країн Азії у міжнародній торгівлі

Дані табл. 2.5 свідчать про значне посилення країн Азії у обсягах світового експорту з 1983 р., при цьому питома вага Китаю за 1993–2020 рр. збільшилась у понад 5,7 раза. Натомість спостерігається нерівномірність динаміки цього показника для розвинених країн, передусім США, Японії та Німеччини, зі значним зниженням у період після 2009 р.

Таблиця 2.5

Світовий експорт товарів по регіонах і окремих країнах, 1983, 1993, 2003, 2009, 2014 та 2018 роки, млрд дол. США та %

Регіон, країна	1983	1993	2003	2009	2014	2018	2020
Обсяг							
Світ загалом	1883	3805	7694	12178	18494	19394	17070
Питома вага							
Світ загалом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Північна Америка	18,5	21,3	22,4	13,2	13,5	18,4	13,1
Сполучені Штати	14,3	15,9	16,9	8,7	8,8	13,5	8,4
Південна та Центральна Америка і Кариби	3,9	3,3	2,5	3,8	3,8	3,3	3,1
Європа	44,1	44,5	45,0	41,2	36,8	36,9	38,2
Німеччина	8,1	9,0	7,9	9,2	8,2	6,6	8,1

Закінчення табл. 2.5

Регіон, країна	1983	1993	2003	2009	2014	2018	2020
Велика Британія	5,3	5,5	5,2	2,9	3,6	3,5	2,4
Франція	5,6	5,7	5,2	4,0	3,2	3,5	2,9
Африка	4,6	2,6	2,2	3,2	3,0	3,0	2,2
Середній Схід	6,2	3,3	2,8	5,7	7,0	3,8	4,5
Азія	18,5	23,5	23,5	29,4	32,0	32,4	36,1
Китай	1,1	2,7	5,4	9,9	12,7	11,0	15,2
Японія	6,7	6,4	5,0	4,8	3,7	3,9	3,8
Індія	0,7	0,6	0,9	1,3	1,7	2,6	1,6
Австралія та Нова Зеландія	1,4	1,5	1,4	1,5	1,5	1,4	1,7

Джерело. складено за даними World Trade Organization, таблиці World merchandise exports by region and selected economy.

Серед провідних країн у міжнародній торгівлі товарами у 2020 р. Китай посів перше місце щодо експорту товарів (14,7% світового обсягу), США – друге (8,1%). У світовому обсязі імпорту товарів перше місце – за США (13,5%), друге – за Китаєм (11,5%) [54].

Безумовним лідером в міжнародній торгівлі послугами в 2020 р. є США (питома вага в експорті – 13,9%, в імпорті – 9,5%). Китай є другим за обсягом імпорту послуг (8,2%, з перспективою наздогнати й перегнати США) і четвертим – за обсягами експорту послуг (5,7%) [55].

Диспропорції інвестування та заощаджень за групами країн

Динаміка валових інвестицій та заощаджень по окремих групах країн як відсоток від ВВП, характеризується такими тенденціями (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Валові інвестиції по групах країн, % від ВВП

Групи країн	1990	2000	2007	2008	2009	2010	2013	2018	2019	2020
Світ загалом	25,893	24,2	25,238	25,199	23,141	24,402	25,485	26,516	26,638	26,572
Розвинені економіки	25,678	24,188	23,527	22,879	19,791	20,635	21,114	22,334	22,634	22,251
Єврозона	-	23,392	24,034	23,571	20,347	20,956	19,61	21,896	22,845	21,865
Провідні розвинені економіки (G7)	25,317	23,794	22,416	21,711	18,75	19,663	20,574	21,688	21,909	21,485
Європейський Союз	24,966	22,57	23,312	22,94	19,738	20,369	19,304	22,146	22,906	22,015

Закінчення табл. 2.6

Групи країн	1990	2000	2007	2008	2009	2010	2013	2018	2019	2020
Країни з ринком, що формується, та економіки, що розвиваються	26,67	24,244	29,642	30,455	30,624	31,705	32,415	32,888	32,619	33,054
Країни Азії, що розвиваються	32,302	29,516	37,305	38,475	40,642	41,998	42,312	40,159	39,110	38,933
Латинська Америка та Кариби	18,741	20,276	22,047	23,208	20,41	21,903	22,259	19,090	18,727	17,757
Близький Схід і Центральна Азія	27,191	25,244	29,415	30,702	32,016	30,337	26,091	28,488	30,713	31,310
Африка на південь від Сахари	19,511	18,171	21,764	22,249	23,294	22,028	21,57	21,578	23,177	23,066

Джерело: складено за даними International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, October 2021.

Питома вага валових інвестицій для світу в цілому впродовж 1990–2020 рр. коливалася: зі зниженням від 25,9% до 24,2% (2000 р.), підвищенням до 25,2% (2007, 2008 рр.), різким зниженням у кризовому 2009 р. до 23,1% та подальшим зростанням до 26,6% у 2020 р. Питома вага валових інвестицій у ВВП для групи розвинених країн є нижчою за загальносвітовий показник на 1–2,5%, а для групи країн, що розвиваються, – вищою на 0,5–7,5%. Найбільш високі обсяги інвестування притаманні країнам Азії, що розвиваються, – понад 32% у 1990 р, 29,5% у 2000 рр., підвищення до 42,9% у 2011 р. із подальшим незначним зниженням до 38,9% у 2020 р. Для країн ЄС та Єврозони питома вага валових інвестицій в ВВП у 2020 р. (22% і 22,3%) не досягла рівня 2000 р., а для ЄС – і рівня 1990 р. Доволі високий рівень інвестування на рівні близько 30% притаманний країнам Близького Сходу та Центральної Азії.

Валові інвестиції безпосередньо пов'язані із валовими заощадженнями у відсотках від ВВП – спостерігаються певні диспропорції в окремих групах країн (табл. 2.7). Так, валові заощадження світу загалом у період 1990–2005 рр. коливалися від 22,5% до 24,0%. Варто відзначити, що для групи розвинених країн, за винятком групи країн G7 та Єврозони, величина валових заощаджень була значно вищою – на рівні 28–29% у 1990–1999 рр. та 29–30% у 2000–2018 рр.

Таблиця 2.7

Валові заощадження, % ВВП

Групи країн	1990	2000	2007	2008	2009	2010	2013	2018	2019	2020
Світ загалом	23,761	24,058	25,51	24,967	23,058	24,762	26,17	26,99	27,02	27,18
Розвинені економіки	23,656	23,712	22,592	21,128	19,136	20,535	21,875	23,37	23,41	23,04
Єврозона	n/a	23,04	24,308	22,92	20,884	21,514	22,413	25,38	25,79	24,60
Провідні розвинені економіки (G7)	22,985	22,934	21,122	19,542	17,478	18,707	20,278	21,84	21,88	21,23
Європейський Союз	22,718	21,805	22,672	21,581	19,606	20,337	20,872	25,30	25,78	24,80
Країни з ринком, що формується, та економіки, що розвиваються	24,232	25,386	32,912	33,513	31,668	32,815	32,842	32,42	32,32	33,30
Країни Азії, що розвиваються	29,996	30,906	43,247	44,144	44,023	44,437	43,096	39,88	39,54	40,56
Латинська Америка та Кариби	18,772	18,049	22,344	22,305	19,439	20,389	19,057	16,44	16,74	17,43
Близький Схід та Центральна Азія	26,952	31,942	39,806	41,193	32,313	35,19	36,144	29,16	28,94	26,58
Африка на південь від Сахари	16,341	18,862	22,695	21,975	20,147	20,819	19,39	19,34	19,62	19,88

Джерело: складено за даними International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, October 2021.

Протягом зазначеного періоду відбулося значне і нерівномірне накопичення валових боргів (табл. 2.8). У групі розвинених країн зазначений показник мав постійну тенденцію до зростання і збільшився з 69,1% у 2001 р. до 122,7% у 2020 р. У крупі країн, що розвиваються, у період 2000-2008 рр. спостерігалось поступове зменшення величини показника до 34%, надалі відбулося його зростання до 63% у 2020 р. Відзначаються розбіжності темпів накопичення боргів по регіонах.

Таблиця 2.8

**Динаміка питомої ваги валових боргів урядів у ВВП
у розрізі окремих груп країн у 2000–2020 рр.**

Групи країн	2000	2007	2008	2009	2010	2013	2018	2019	2020
Розвинені економіки	n/a	70,993	77,757	90,984	97,414	104,160	102,655	103,768	122,689
Єврозона	68,159	65,002	68,735	79,211	84,575	91,551	85,660	83,724	97,511
Провідні розвинені економіки (G7)	35,230	80,566	88,561	103,424	111,634	118,587	117,069	118,034	140,185
Європейський Союз	60,290	57,907	62,312	73,103	78,866	87,233	81,220	78,986	91,897

Закінчення табл. 2.8

Групи країн	2000	2007	2008	2009	2010	2013	2018	2019	2020
Країни з ринком, що формується, та економіки, що розвиваються	47,692	35,814	33,952	39,037	37,948	38,462	51,795	54,035	63,076
Країни Азії, що розвиваються	43,669	40,233	37,103	41,812	40,391	41,455	53,875	56,651	66,308
Латинська Америка та Кариби	46,730	46,195	46,163	49,156	48,174	48,870	67,097	68,004	77,672
Близький Схід та Центральна Азія	48,986	30,351	26,336	32,475	29,171	28,166	43,391	47,763	54,942
Африка на південь від Сахари	67,633	25,485	24,724	28,622	27,421	31,625	47,533	50,426	57,248

Джерело: складено за даними International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, October 2021.

Прояв глобальних дисбалансів у міжнародній торгівлі полягає в позитивному сальдо поточних операцій у Китаї та деяких інших країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону і негативному сальдо у США та ряді країн з розвинутою економікою (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Динаміка сальдо поточного рахунку у ВВП у розрізі окремих груп країн у 1990–2020 рр.

Групи країн	1990	2000	2007	2008	2009	2010	2018	2019	2020
Розвинені економіки	-0,459	-0,945	-0,927	-1,322	-0,176	0,029	0,804	0,649	0,344
Єврозона	п/а	-1,452	0,040	-1,840	-0,309	-0,328	2,984	2,356	2,174
Провідні розвинені економіки (G7)	-0,487	-1,418	-1,300	-1,624	-0,667	-0,717	-0,166	-0,184	-0,772
ЄС	-0,049	-0,689	0,032	-0,743	0,519	0,563	3,171	2,873	2,786
Країни з ринком, що формується, та економіки, що розвиваються	п/а	1,312	3,657	3,379	1,241	1,217	-0,187	0,008	0,588
Країни Азії, що розвиваються	п/а	1,851	6,417	5,702	3,381	2,448	-0,261	0,451	1,631
Латинська Америка та Кариби	-0,349	-2,167	0,238	-0,866	-0,787	-1,960	-2,648	-1,975	0,017

Закінчення табл. 2.9

Близький Схід та Центральна Азія	0,231	6,071	10,503	11,865	1,309	5,905	2,685	0,509	-2,382
Африка на південь від Сахари	-0,242	1,059	1,294	0,248	-2,279	-0,846	-2,402	-3,372	-2,959

Джерело: складено за даними International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, October 2021.

Привертає увагу досягнення протягом 1990–2020 рр. значного позитивного сальдо країнами ЄС та Єврозони на тлі негативного сальдо країн G7. Розвинені країни досягли позитивного сальдо у 2018–2020 рр., а країни з ринком, що формується, та економіки, що розвиваються, у зазначені роки значно зменшили величину позитивного сальдо. Найбільше від’ємне сальдо у 2009–2020 рр. фіксується в країнах Африки на південь від Сахари та країнах Латинської Америки. Торговельно-економічні відносини між США та Китаєм формувалися на основі декількох взаємозалежних факторів, а саме: глибоких змін в економіці країн, розширення взаємодії з економічних питань в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, збільшення обсягів імпорту та експорту Китаю, накопичення значного профіциту США в експорті послуг, неоднозначних змін балансу у світовій економіці та відносинах між країнами. Довгостроковою метою американсько-китайських відносин є зміцнення стійкості економічної платформи для формування політичних відносин, що допомагають згладити вплив геополітичних коливань на торговельний баланс між країнами.

На сьогоднішній день можна констатувати глибоке взаємопроникнення економік країн – найбільших власників дисбалансів (США і Китаю), оскільки для азійської країни США є найважливішим експортним ринком, а Китай, у свою чергу, є найбільшим закордонним власником американських облігацій, тому в середньостроковій перспективі експерти МВФ прогнозують збереження проблеми глобальних дисбалансів.

Сучасна економічна політика США зумовлює зміну стимулів до транскордонного інвестування і структуру глобальних ланцюжків створення вартості, а також ускладнення руху технологій і трудових

ресурсів між країнами. Постає значуще питання: чи потрібно країнам застосовувати державне субсидування і мита для захисту своїх економік? Є і чітке розуміння того, що торговельні конфлікти (а особливо між найбільшими учасниками міжнародної торгівлі) призводитимуть до подальшої економічної поляризації між окремими країнами [56].

Загалом торговельний конфлікт США і Китаю є небезпечним сигналом, що свідчить про те, що світова економіка дедалі більше фрагментується, проте утримати капіталовкладення в межах національних кордонів уже практично неможливо. Не варто розраховувати на повне згасання американо-китайського торговельного конфлікту, який обумовлений зростаючою стратегічною конкуренцією двох держав. Глобальний консенсус у міжнародній торгівлі довгий час був заснований на тому, що вона є вигідною для всіх країн. Однак неоліберальні ідеї не враховували, що нерівність між країнами може зростати дуже швидко, і ряд країн буде незадоволений вільною торгівлею, глобалізацією і відкритістю.

Побічним наслідком торговельної війни стане світ із поверненням до посиленого втручання держави. Прогнозується, що в майбутньому світ розділиться на три окремих табори: обидві Америки на чолі з США, Азія під керівництвом Китаю і європейський «порядок Старого Світу». Збільшиться економічна і політична взаємозалежність, а транскордонні інвестиції будуть обмежені.

2.3. Вплив провідних центрів фінансового впливу на процеси глобалізації

Із 80-х років XX століття система фінансових ринків стала функціонувати на глобальному рівні. Виникла світова фінансова мережа, що об'єднала провідні фінансові центри різних країн. Ці центри оперують із космополітизованими фінансовими активами, що втратили національну приналежність і прямують до регіонів сприятливої господарської кон'юнктури [57]. Зміцнення зв'язків між зазначеними центрами по суті означало фінансову революцію, що характеризується трьома ключовими аспектами: по-перше, глобальною присутністю міжнародних фінансових інституцій; по-друге, міжнародною фінансовою інтеграцією; по-третє, швидким

розвитком фінансових інновацій.

Перший аспект. Формування системи міжнародних фінансових інституцій набуло особливого значення. Серед них організаціями світового рівня є спеціалізовані інститути ООН – Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, регіональні фінансові інституції, що виникли внаслідок завоювання політичної незалежності країнами «третього світу» та у зв'язку з необхідністю вирішення їх економічних проблем.

Другий аспект. Провідні країни світу – США, Велика Британія, Японія – значно послабили державний контроль над рухом капіталу. Велика Британія зняла цей контроль у 1979 р., а в 1986 р. у країні проведено реформування ринку акцій, так званий «великий шок». США у 1980-ті роки, а Японія у 1986 р. розпочали лібералізацію внутрішніх фінансових ринків. Наслідком стало значне розширення фінансових ринків цих країн, посилення взаємопроникнення та переплетення національних фінансових капіталів, які почали вільніше пересуватися з внутрішніх ринків на світові і навпаки.

Третій аспект. Міжнародна фінансова інтеграція спричинила глибокі якісні зміни у фінансових технологіях. З'явилися фінансові інструменти. Прискорення руху потоків капіталів також відбувається завдяки запровадженню новітніх технологій у галузі телекомунікацій. Спостерігалось значне зростання фінансових інновацій.

Світовий банк погіршив прогноз щодо темпів зростання глобальної економіки — банк очікує сповільнення зростання з 5,5% у 2021 р. до 4,1% у 2022 р. і 3,2% у 2023 р. Про це свідчать дані січневої 2022 року доповіді *Global Economic Prospects* [58].

Після відновлення в 2021 р. світова економіка починає помітно сповільнюватися на тлі появи нових штамів COVID-19 та зростання інфляції, боргів і нерівності доходів, що може поставити відновлення країн, що розвиваються, під загрозу. Очікується, що глобальне зростання помітно сповільниться з 5,5% у 2021 р. до 4,1% у 2022 р. і 3,2% у 2023 р., оскільки відкладений попит згасає, а фіскальна та монетарна підтримка в усьому світі припиняється.

Світова економіка одночасно стикається з COVID-19, інфляцією та невизначеністю політики, що призводить до невизначеності стосовно державних витрат та монетарної політики. Зростаюча нерівність і проблеми безпеки завдають особливих клопотів країнам, що

розвиваються.

На думку експертів *Global Economic Prospects* [58], уповільнення збігатиметься зі збільшенням розбіжностей у темпах зростання між країнами з розвинутою економікою та країнами, що розвиваються. Очікується, що зростання в країнах із розвинутою економікою знизиться з 5% у 2021 р. до 3,8% в 2022 р. та 2,3% в 2023 р. – ці помірні темпи будуть достатніми для відновлення виробництва та інвестицій до допандемічних тенденцій в цих економіках. Проте в країнах з економікою, що розвивається, очікується, що зростання впаде з 6,3% у 2021 р. до 4,6% у 2022 р. та 4,4% у 2023 р. А багато вразливих економік зазнають іще більших втрат: виробництво в слабких і постраждалих від конфліктів економіках буде на 7,5% нижчим за тенденцію до пандемії, а виробництво малих острівних держав – нижче на 8,5%.

У США на 2022 р. Світовий банк прогнозує зростання ВВП на 3,7% – це на 0,5 в.п. у нижче, ніж раніше. У Китаї прогнозується зростання у 2022 р. на 5,1% – прогноз знижений на 0,3 в.п. Основні прогнозні показники щодо динаміки ВВП по країнам світу представлені в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Звітні показники ВВП за 2019–2020 рр., попередні за 2021 р, та прогнозні на 2022–2023 рр., річні зміни в %

	2019	2020	2021	2022	2023
Світ в цілому	2,6	-3,4	5,5	4,1	3,2
Розвинені країни	1,7	-4,6	5,0	3,8	2,3
Країни з ринком, що формується, та країни, що розвиваються	3,8	-1,7	6,3	4,6	4,4

Джерело: складено автором за даними: [58, Р. 4.].

Розвиток фінансової глобалізації та певних фінансових інновацій у багатьох авангардних країнах можуть призводити до фінансових криз: кредитних, боргових, інвестиційних та, як наслідок, до глобальної фінансової кризи.

Основним негативним наслідком фінансової глобалізації є хронічна боргова криза, яка охопила десятки країн, в основному тих, що розвиваються. Посилюється економічне відставання країн, що

розвиваються, від розвинених в економічному сенсі. Цей розрив досить часто викликає принципові відмінності у політичній і соціальній структурах розвинених і відсталих країн. Результатом цих відмінностей є посилення залежності відсталих країн від розвинених. Інтенсивний обмін інформацією між усіма країнами зумовив поширення стандартів способу життя розвинених країн у всьому світі.

Розвиток сучасних розвинених економік світу створює відповідні умови для визначення їх спільних та відмінних рис [59]. Країни «Великої сімки» виступають як потужний локомотив світового розвитку, а в останнє десятиріччя – і як генератор різного роду політичних і економічних протиріч [60].

Світові економічні та політичні процеси підштовхують розмежування між заможними і бідними країнами. Це призводить до зменшення центрів економічної і політичної могутності в світі та їх певної стабілізації. Беручи до уваги процеси загальної глобалізації з усіма їх перевагами та недоліками, слід визначити їх вагому складову – фінансову глобалізацію. При тому, що фінансова глобалізація як явище з точки зору історично довгого шляху розвитку людства досить нове, західні фахівці відзначають її зародження у 60-х роках ХХ століття, коли почалися процеси активного розвитку торгівлі, міграції та руху капіталу [61, с. 3–4.]. Усі ці процеси найрізноманітнішим чином впливають на економічний розвиток України.

Дослідження розвитку протиріч країн «Великої сімки» має безперечне значення не лише для визначення проблематики наймогутніших країн світу, а й для аналізу інших пов'язаних проблем – конструктивних чи деструктивних процесів в Євросоюзі, формування фінансових центрів в світі, використання санкційних важелів впливу в світі тощо. В свою чергу вітчизняна наукова думка активно звертається до питань фінансової глобалізації [62, с. 809–810].

Протиріччя країн «Великої сімки» не лише традиційні, вони постійно змінюються, поширюються та поглиблюються. Якщо раніше йшлося про протиріччя між США, європейськими країнами – членами «Великої сімки» та Японією, то наразі не менше занепокоєння викликають європейські проблеми – наслідки Брекзиту та вплив цього процесу на країни Євросоюзу. Відповідно, Велика Британія виступає як ініціатор деструктивних процесів в Євросоюзі, що не може не

вплинути на її місце і роль у «Великій сімці».

Крім цього, зберігаються традиційні протиріччя між Великою Британією, Францією та Італією як європейськими країнами – членами «Великої сімки». Також традиційно зберігаються протиріччя між Японією, США та європейськими країнами – членами «Великої сімки». Їх походження родом іще з традиційних історичних економічних центрів впливу США – Європа – Японія. Нарешті можна зауважити також і про протиріччя між Канадою і США, попри їх економічну та політичну близькість.

Дії фактично єдиної наддержави в рамках фінансової глобалізації дозволяють США захопити ініціативу і самостійно обирати час, сферу і характер конкурентної боротьби, що в наслідку дає їм перевагу. З точки зору конкуренції з країнами Західної Європи США мають певні переваги. При першому розгляді перспектив такої конкуренції, що засновується на зіставленні наявних запасів ресурсів, безумовно переважними представляються шанси Європи. Однак зіставлення в динаміці, з урахуванням різного рівня витрат, зростаючої ролі найбільш сучасних технологій і фактично природної монополії США на володіння ними та на їх розвиток, в довгостроковій перспективі змушує зробити висновок на користь США.

Конкуренція між США та зоною євро може мати відчутні негативні наслідки не лише в рамках фінансової глобалізації, а й у більш широкому сенсі. При цьому можлива втрата або принаймні консервація найбільш передових технологій: у разі перемоги єврозони – оскільки вона традиційно має проблеми з їх створенням, у разі перемоги США – через різке стиснення ринків продажу і реалізацію цих технологій, що послабить стимули їх розробки і зменшить ресурси, що залучаються на ці цілі.

З точки зору фінансової глобалізації Україна не є країною, що може характеризувати прогресивні рухи загальноекономічних та безпосередньо фінансових процесів. Більше того, враховуючи динаміку та основні характеристики сучасного світу, Україна перебуває на узбіччі світових фінансових процесів. Досить відомий перелік проблем розвитку національної фінансової сфери. Тут є проблеми стосовно і вибору структури валютних резервів країни, і створення необхідної фінансової інфраструктури, і виконання нескладних умов для заохочення іноземних інвестицій в Україну.

Потоки фінансових ресурсів просто обходять Україну, використовуючи так би мовити добре відомі обхідні шляхи.

Україні важко знайти своє місце в процесі протиріч «Великої сімки», враховуючи всю складність зовнішніх чинників і зовнішню залежність. Бажання підтримувати відносини з усіма країнами «Великої сімки» на однаковому рівні не дозволяє використовувати їх протиріччя для досягнення національних інтересів.

Слабкий рівень інтегрованості до міжнародних економічних відносин виступає як свого роду бар'єр для розповсюдження негативних наслідків кризових явищ та потрясінь у світі. Проблеми інтеграції України та міжнародні економічні відносини мають досить особливу, внутрішню сторону. Досить зауважити про одну зі складових проблем інтеграції до міжнародних економічних відносин – ступінь зрілості фінансового ринку. Розвиненість національного фінансового ринку є необхідною умовою для його інтеграції у світовий ринок. Так, зокрема, загальновідомий показник ринкової капіталізації внутрішнього ринку дає змогу не лише оцінювати конкретні ринкові сектори, а й використовувати динаміку цих показників при стосунках з іноземними кредиторами – як міжнародними фінансово-кредитними установами, так і приватними інвесторами. Те ж саме можна зауважити і про формування та динаміку розвитку національного фондового індексу.

Традиційні труднощі із залученням в Україну іноземних інвестицій. Сфера залучення іноземних інвестицій є вкрай вразливою. Існуючий стан процесу залучення іноземного капіталу в економіку України не дозволяє стверджувати про ефективність його надходження, а обсяги іноземних інвестицій, нагромаджених в Україні упродовж останніх років, є мізерними.

Фінансова глобалізація виступає як важіль, за допомогою якого відбувається стимулювання процесу вирівнювання розвитку окремих країн, – але в межах причетності чи непричетності до центрів економічного впливу. В цьому розумінні фінансова глобалізація зумовлює, з одного боку, підтягування рівня розвитку країн до певних «середніх показників» по групах країн залежно від центрів фінансового впливу, з іншого – фінансова глобалізація досить жорстко стримує країни від надмірного руху вперед та переходу до більш високорозвиненої групи [62].

Глобалізація як процес – це результат розвитку продуктивних сил інтернаціоналізації всіх сфер суспільного життя, встановлення безпосередніх більш-менш сталих зв'язків між суб'єктами різних країн, унаслідок чого виробничий процес в одній країні стає складовою частиною процесу, що відбувається в інтернаціональному і світовому масштабах. Світова економіка при цьому виступає не просто сукупністю національних економік, що розгортають взаємне економічне співробітництво, а перетворюється на єдиний ринок і виробничу зону з національними та регіональними секторами [63].

2.4. Геополітичні та геоекономічні конфігурації міжнародних відносин і міжнародних конфліктів

На нинішньому етапі розвитку світової економіки глобалізація залучає у процес взаємодій та взаємозалежностей дедалі більше суб'єктів світової політики та економіки, що призводить до турбулентності, виникнення біфуркаційних станів міжнародного середовища, на множині яких формуються й розвиваються різноманітні геополітичні та геоекономічні конфігурації міжнародних відносин і міжнародних конфліктів. А тому природно, що проблеми економічних та торговельних суперечностей і конфліктів неможливо розглядати поза розумінням геоекономічних намірів та стратегій основних впливових осіб світової політики та економіки, дії яких призводять до конфліктів не тільки між собою, а й між їхніми союзниками, тобто міжнародні конфлікти стають геоекономічними, а подекуди і глобальними.

Ключову роль при реалізації стратегічно продуманої геополітики та геоекономіки відіграє застосування певних геоекономічних інструментів, що потребує їх ресурсного забезпечення, і, насамперед, чітко визначеного економічного змісту з політичним, ідеологічним, інформаційним, військовим тощо супроводом. Так, якщо країна має намір реалізувати свої інтереси через торговельну політику, то вона повинна мати для цього певні потенціальні можливості, наприклад, конкурентоспроможного товаровиробника, креативну маркетингову політику, ефективну торговельну дипломатію, систему логістики і транспортування тощо. Тому на сучасному етапі розвитку глобалізованої світової економіки успішність держави на ринках в

геоекономічному аспекті визначається не тільки традиційним інструментарієм торгової політики (тарифною та нетарифною політикою держави тощо), а й, насамперед, конкурентоспроможністю її економіки та наявністю певних інститутів, ресурсів, геоекономічних інструментів. Усе це формується завдяки головному – високорозвиненому людському капіталу та соціально привабливому інституційному середовищу.

Геоекономічні стратегії, засновані на маніпулюванні певним ресурсом, наприклад, енергетичним (як нафта, газ, вугілля), активно використовують країни, багаті на такі ресурси. Але на подібні стратегії завжди є асиметрична відповідь – інноваційність. Тому розвинені країни світу та країни, що розвиваються, впроваджують нові технології, системну політику енергозаощадження, більш екологічно чисті, ефективні та безпечні способи відтворення енергії. Наразі в більшості країн, які вдалися до таких заходів, є результат – наявність конкурентоспроможної альтернативної енергії (СЕС, ВЕС, електростанції на біопаливі тощо).

Відзначимо, що провідним аспектом для домінування в сучасних геоекономічних та геополітичних процесах є наявність інноваційної та конкурентоспроможної економіки, що базується на розвиненій інфраструктурі, потужній—системі менеджменту і креативному (творчому) маркетингу в бізнес-середовищі країни. Тому Україні потрібно врахувати ці виклики глобалізованої світової економіки та поступово покращувати якість державних, суспільних і підприємницьких інституцій, системно підвищуючи їх конкурентоспроможність.

На наш погляд, лідерство в міжнародному співробітництві отримає більш технологічно та економічно довершена країна, що опікується формуванням високорозвиненого людського капіталу та створенням соціально привабливого інституційного середовища. Україні потрібно використовувати існуючі конфлікти та геополітичні розбіжності між країнами-гегемонами у своїх стратегічних інтересах, включаючи власну економіку у найбільш перспективні ланцюги доданої вартості й опановуючи нові технології, при цьому націлюючи випуск нових товарів і послуг вітчизняного виробництва на імпортозаміщення і зовнішні ринки.

Із позитивних реформ у фінансово-інвестиційній сфері в Україні можна відзначити те, що вітчизняна депозитарна система в 2018–2019 рр. приєдналась до міжнародного депозитарію Clearstream.

За процесу деглобалізації, коли світовий товарний ринок стискається внаслідок розвитку обміну в рамках глобальних ланцюгів доданої вартості, спроб побудувати замкнуті регіональні системи торгівлі, загострюються проблеми збуту в умовах незначних темпів розширення торгівлі. Країни з ринками, що формуються (Україна, країни Південно-Східної Європи та СНГ), за товарною структурою експорту характеризуються як такі, що в основному пов'язані з сировинним експортом і поступово витісняються з ринків обробної продукції [64].

Для України стоять надскладні завдання цивілізаційного переосмислення свого буття: сучасний світ вимагає відходу від архаїчності, патерналізму, анархічності в менталітеті українців, потребує усунення нерівності, переходу до стратегічного інтелектуально-інноваційного типу мислення на всіх рівнях суспільства (в державних інститутах, у приватному бізнесі й особистих стосунках, суспільних об'єднаннях та при проведенні заходів). При здійсненні цієї трансформації в Україні сформується інклюзивна, гнучка і здатна до реагування багатостороння комплексна система інтеграції до світогосподарських процесів. Нова система разом з дієвою інфраструктурою і ментально підготовленим людським ресурсом в сучасних умовах потребує стратегічного плану досягнення українською державою певних цільових показників. З часом, на наш погляд, такий підхід дозволить наблизитися до досягнення певних геополітичних та геоекономічних критеріїв, з'явиться можливість реалізувати власну геостратегію, що була би ідеологічно приваблива для українського геопростору.

Ступінь позитивного впливу від процесів глобалізації залежить також від місця та ролі кожної країни у світовому середовищі. Всі процеси, які супроводжують переміщення фінансового капіталу між країнами та регіонами світу, характеризують сутність фінансової глобалізації. Включення до цього процесу певної країни зі стратегічним баченням свого майбутнього та з дієвими інститутами може суттєво посилити її економічне зростання, оновити її інфраструктуру і технологічний рівень, підвищити рівень життя

населення; але – без урахування певних правил і запобіжників – може й призвести до значних проблем. Тому фінансова глобалізація є складним явищем, що по-різному відбивається на економіці країн. Нездатність, неготовність фінансової системи сприйняти всю ту потужність різноманітних фінансових інститутів, фінансових ресурсів, фінансових інструментів та технологій, провокує появу негативних соціально-економічних явищ для країн, що не мають підготовлених до цього інститутів та механізмів.

Аналіз основних сегментів вітчизняного фінансового ринку показує, що в Україні існує проблема щодо професійності інституцій, які б мали регулювати і розвивати ці ринки; крім того, в центрі уваги повинні перебувати проблеми, пов'язані з низьким рівнем капіталізації українських фінансових посередників та слабкістю внутрішнього фондового ринку. Через фрагментований і безсистемний розвиток у всіх сферах економіки України державні інститути не здатні повноцінно інтегруватись до міжнародних торговельно-економічних відносин, світового фінансового ринку, комплексно залучити іноземні інвестиції, довгостроково і взаємовигідно співпрацювати з іноземними партнерами.

Поглиблення фінансової глобалізації залежить від розвитку економіки країни, її технологічно-інфраструктурної та ментальної готовності. Очевидним є те, що Україна повинна шукати шляхи співпраці з новими ринками, новими інструментами, що будуть оптимальними і необхідними на нинішній стадії її економічного розвитку. На сьогодні Україна бере активну участь у процесах фінансової глобалізації банківського та страхового сегментів, але результат міг би бути суттєво кращим; інтеграція ж вітчизняного фондового ринку у світовий ринок капіталу назагал майже відсутня. Провідну роль у фінансовій глобалізації займає чітко сформована політика державних органів влади. Державні інститути мають реалізовувати оптимальну стратегію й оперативно реагувати на всі чинники мінливої фінансово-інвестиційної ситуації у світі, щоб використовувати їх для економічного зростання через вдало сформовану та реалізовану комплексну політико-дипломатичну, фінансову, податкову, грошово-кредитну, соціально-економічну та інші види політики [65].

Глобальні потрясіння передаються до країн з ринками, що формуються (в тому числі й України), головним чином, за каналами

зовнішньої торгівлі та потоків капіталу. При цьому стагнація економік крупних торговельних партнерів зменшує попит на експортовані товари та призводить до відпливу капіталів з ринків, що формуються, – це виливається у посилення девальваційного тиску. А зниження світових цін на сировину та/або підвищення спредів за борговими зобов'язаннями зменшують обсяги експортної виручки, підривають фінансовий стан національних виробників і погіршують можливості обслуговування боргів. Падіння і стагнація на фінансових ринках змушують міжнародних інвесторів реструктурувати власні портфелі з урахуванням нового рівня ризиків, унаслідок чого відбувається масовий розпродаж найменш надійних активів.

Вразливості, накопичені у фінансовому, зовнішньому, фіскальному та реальному секторах економіки України, під впливом зовнішніх потрясінь можуть запустити у дію ланцюг кризових подій. При цьому ключові механізми виникнення кризових явищ, вірогідно, будуть пов'язані з реверсом потоків іноземного капіталу, скороченням експортних надходжень, втечею внутрішнього капіталу, девальвацією обмінного курсу, наростанням бюджетних розривів, зменшенням активів та капіталу банків.

Системно високий рівень зовнішнього сукупного боргу збільшує вразливість економіки до впливу зовнішніх шоків, зокрема, шоків цін на сировинні товари та шоків глобального несприйняття ризиків. Такі загрози актуалізувались у 2020–2021 рр. – період пікових виплат за зовнішнім державним боргом України. До того ж це співпало з коронакризою, світовими локдаунами та, як наслідок, зниженням міжнародної торгівлі та співпраці у світі. Значні потреби у рефінансуванні державного і корпоративних боргів суттєво зменшили спроможність антикризової фінансово-економічної політики України щодо подолання пандемії COVID-19 у соціально-економічному середовищі. При такому відносно великому державному боргові України суттєві макроекономічні ризики зберігаються.

Рівень глобалізаційних процесів і темпи їх розвитку в різних національних фінансових системах є нерівномірними, що підтверджено розрахунком інтегрального індексу фінансової глобалізації. Індекс фінансової глобалізації інтегрує такі ключові індикатори фінансової глобалізації, як обсяги експорту та імпорту фінансових послуг; валютних депозитів у вітчизняних банківських

інститутах; кредитів у економіку країни в іноземній валюті; валового зовнішнього боргу; прямих і портфельних іноземних та зарубіжних інвестицій; інших інвестиційних активів та зобов'язань; статутного капіталу банків з іноземним капіталом, зокрема зі стовідсотковим. Цей індекс не тільки забезпечує оцінку рівня фінансової глобалізації країни відносно інших країн світу, а й слугує ефективним інструментом визначення імовірних негативних та позитивних наслідків тих чи інших факторів для рівня глобалізації фінансів країни, ідентифікації тих складових і сфер фінансової системи, які у визначений період вимагають державної підтримки та розвитку з метою ефективної адаптації фінансової системи країни до умов глобалізації.

Сучасна глобалізація, відкритість до можливостей і загроз у світовій економіці, підвищення конфліктності між країнами – як на регіональному, так і на глобальному рівнях та, особливо, світова криза, пов'язана із повномасштабним російським вторгненням в Україну та епідемією коронавірусу, вимагають від вітчизняних державних установ оперативних і стратегічно вивірених програм, вибудовування більш динамічних стосунків, прагматичних рішень, гнучкої та ефективної дипломатії, яка б захищала українські інтереси та цінності. На сучасному етапі розвитку економіки України відзначимо найбільші загрози від фінансової глобалізації – це слабкі можливості для боротьби з агресивними діями РФ і пандемією COVID-19; згорання інвестиційно-економічних процесів; залежність у фінансуванні бюджету і приватних організацій від міжнародних фінансових організацій (МФО); надмірно залежна від зовнішньої кон'юнктури та погано диверсифікована, в основному сировинно орієнтована вітчизняна економіка; нерозвинений внутрішній фінансовий ринок, який суттєво вразливий до зовнішніх чинників фінансової глобалізації. Тому необхідно посилювати фінансово-інвестиційні інститути, які б у свою чергу сприяли підвищенню конкурентоспроможності українських галузей, зумовлювати розширення внутрішнього ринку за рахунок вітчизняного товаровиробника. Найбільш дієвим є стимулювання націленості вітчизняних бізнес-структур на випуск продукції з більшою доданою вартістю і включенням їх до міжнародних ланцюгів створення доданої вартості; здійснення основоположних змін у структурі

національної економіки та формування нового інноваційно сприятливого середовища для національного розвитку загалом. Такий підхід дає можливість адаптувати зовнішньоекономічний сектор економіки України до сучасних викликів глобалізації і зменшити вплив зовнішніх кризових явищ на внутрішній стан вітчизняного підприємництва.

У період глобального економічного спаду і волатильності фінансових ринків фахівці МВФ надають такі поради урядам та центральним банкам країн з ринками, що формуються.

1. Кредитні менеджери повинні орієнтуватися на заходи і механізми, які спрацьовують в умовах обмеженого доступу до зовнішнього фінансування протягом тривалого періоду часу; а країнам, які мають високі потреби в зовнішньому фінансуванні й у них обмежений доступ до ринкових позик, а до того ж стрімко погіршується динаміка боргу, слід шукати варіанти реструктуризації боргів зі своїми кредиторами, включаючи офіційних. Тому співпраця з партнерами-кредиторами є важливим аспектом для стабільності фінансово-інвестиційної сфери.

2. Більшість країн, що розвиваються, повинні віднайти тонкий баланс між урахуванням потреб економічного розвитку і забезпеченням боргової стійкості. Досягнення цього балансу вимагає використання здорової системи середньострокового бюджетного планування, збільшення внутрішніх доходів, підвищення ефективності державних витрат, а також поліпшення якості державного регулювання та дієвості правових інститутів. У цьому контексті слід посилювати співпрацю між різними органами влади для досягнення оптимального і сталого розвитку.

3. У сфері управління державним боргом активні зусилля повинні бути спрямовані на управління ризиками з урахуванням нових викликів у сфері структурування портфеля боргових зобов'язань. Вагомими завданнями у цій сфері є зменшення ризиків умовних зобов'язань, розширення сфери дії боргової статистики та оприлюднення регулярних звітів про управління державним боргом. З огляду на внутрішній стан, доцільно проводити стратегічно виважену політику боргового навантаження на бюджет, щоб вона не пригнічувала економічне зростання бізнес-структур і не погіршувала соціальне становище населення і водночас орієнтувалася на

поступове зниження абсолютної величини валютного зовнішнього і внутрішнього національного боргу [66].

Підсумовуючи, відзначимо, що фінансовій глобалізації як частині глобалізаційних процесів у світі завдала важкого удару пандемія COVID-19. Проте відбулося повільне – у кілька етапів – її відновлення, а також часткове відновлення міжнародної торгівлі та світової економіки. Відзначаються наслідки вливання ліквідності на фінансово-інвестиційні ринки провідних економічно розвинених країн світу. Країни, що розвиваються, також фінансово активно стимулювали відновлення власних економік. Тому в світі спостерігається підвищена або неконтрольована інфляція, асиметричне відновлення різних країн світу, посилення торгово-економічних конфліктів між країнами, протекціонізм, що в деяких випадках переходить в ізоляціонізм. Крім того, зберігаються ризики високого безробіття, значного зниження ділової активності й непомірного збільшення боргового навантаження на бюджети постраждалих країн.

Загалом світова економіка і фінансова глобалізація під дією різнобічних факторів, у тому числі під дією пандемії COVID-19, демонструє три основні тенденції, що модифікують хаотичний і не завжди ефективний капіталізм, з яким світ вступив в XXI століття. По-перше, простежується збільшення ролі держав порівняно з ринком на противагу тенденціям зміцнення свободи підприємництва, що спостерігалися в останні десятиліття. По-друге, дедалі більший опір чиниться гіперглобалізації, що, можливо, поступиться місцем національним виробничим автономіям, – це призведе до переформатування логістичних ланцюжків і посприє більш конструктивним формам глобалізації. По-третє, перегляд амбіцій щодо економічного зростання та й саме це поняття може бути переосмислене з акцентом на екологічному, інтелектуальному, соціальному і загалом більш гармонійному розвитку.

2.5. Ідентифікація сучасних загроз і можливостей під час руху капіталів як для світової економіки, так і для України

Унаслідок проведення фінансової лібералізації багато країн, що розвиваються, зокрема, в Азії та Латинській Америці, зіткнулися з

масовим припливом спекулятивного капіталу. Після використання стерилізаційних інструментів органи монетарної влади застосовували такі заходи регулювання, як обов'язковий резерв (URR), податок на фінансові операції (IOF), посилення валютних обмежень. Їх досвід свідчить про те, що контроль за припливом змінює склад іноземного капіталу, зменшуючи короткострокові нестабільні боргові потоки. Контроль же за дестабілізуючим впливом капіталу рідко був успішним, оскільки не охоплював усі прогалини законодавства або обмеження, які було легко обійти. Інакше кажучи, комплексність інструментів контролю відіграє важливу роль для ефективності обмежень і залежить від рівня розвитку фінансового ринку та характеру потоків капіталу. У більшості країн застосування обмежень за впливом і припливом у кризові періоди зумовило зниження рівня волатильності валютного курсу. Хоча в більшості випадків обмеження руху капіталу не дало змоги досягти усіх поставлених цілей, найчастіше це ставало необхідною мірою протидії фінансовій кризі та зіграло важливу роль у стабілізації валютного курсу та забезпеченні середньострокової фінансової стійкості національних економік.

Обмеження тиску на валютний курс було одним з головних мотивів запровадження контролю. Рестриктивні заходи й обмеження, уведені за кризових обставин, мали на меті стабілізувати валютно-фінансову політику адміністративними заходами, а тому стосувалися насамперед банків, інвестиційних компаній фінансового ринку і кредитних установ. В основному це було реалізовано в країнах з менш гнучким валютним курсом і більш низьким рівнем фінансової відкритості. Хоча деякі країни почали пом'якшувати або скасовувати обмеження вже через півроку або рік після їх запровадження, уряди, як правило, зловживали строком їх дії.

Унаслідок розворотів руху капіталу у країнах, де валюти не девальвували; і валютні ризики не були великими, гнучкість валютного курсу стала основним амортизатором (у Бразилії, Індонезії, Росії, Південній Африці, Туреччині та Філіппінах). Але більшість країн проводили валютні інтервенції, накопичивши для цього достатні резерви. Втручання було спрямоване переважно на пом'якшення надмірної нестабільності та відновлення належних ринкових умов (у Мексиці, Польщі й Таїланді). У деяких країнах

втручання призвело до зниження обсягів резервів нижче, за відповідний рівень (у Малайзії та Туреччині), але уповільнення відпливу капіталу дало змогу розпочати відновлення обсягів резервів (в Індонезії й Туреччині). У поєднанні з інтервенціями багато країн використовували проценту політику: деякі країни підвищили процентні ставки у відповідь на зростаючу інфляцію, частково обумовлену девальвацією (Бразилія, Росія та Південна Африка), або у відповідь на тиск зовнішніх боргів (Македонія, Індія, Росія та Туреччина). Декілька країн послабили монетарну політику (Чилі, Китай, Корея, Мексика, Перу, Польща і Таїланд), оскільки інфляція перебувала в межах цільового рівня.

Відзначимо, що зміна потоків капіталу виявилася шоком для багатьох країн з високим рівнем державного боргу. У відповідь уряди ряду країн раціоналізували структури витрат, скоротивши паливні субсидії або оголосивши плани щодо фіскальної консолідації (Бразилії, Індії, Індонезії та Південної Африки). Чилі, Корея та Таїланд змогли послабити як монетарну, так і фіскальну політику, оскільки мали адекватні фіскальні буфери [67].

Застосування обмежень на рух капіталу – виділяє чотири основні мотиви, які послужили обґрунтуванням для їх уведення.

Перший мотив уведення обмежень на потоки капіталу пов'язаний з бажанням влади проводити незалежну грошову політику і поєднувати її з фіксованим або з жорстко керованим обмінним курсом. Відомим теоретичним фактом є те, що неможливо одночасно проводити незалежну грошово-кредитну політику, підтримувати фіксований обмінний курс і мати відкриту фінансову систему.

Другий мотив уведення обмежень полягає в прагненні підтримати стійкість національної фінансової системи в умовах волатильних вхідних і вихідних потоків капіталу. Масштабний приплив «гарячих грошей» може стати серйозною проблемою для недосконалої фінансової системи, що розвивається. Дисбаланси перетворюють фінансову систему на вкрай вразливу до розвороту фінансових потоків, що нерідко призводить до руйнівних криз, тому в таких умовах держава має можливість стримувати приплив іноземних інвестицій за допомогою обмежувальних заходів.

Така політика може бути складовою частиною єдиного комплексу заходів макропруденційного регулювання (спрямованого на

підвищення запасу міцності фінансової системи до різних, у тому числі зовнішніх шоків). Мотивація уведення контролю в цьому випадку полягає в забезпеченні стійкості національної фінансової системи в умовах високої волатильності потоків капіталу.

Третім мотивом уведення обмежень на потоки капіталу є прагнення держави перерозподілити доходи та інвестиційні потоки. Уведення податку або кількісних обмежень на фінансові трансакції між резидентами і нерезидентами знижує привабливість іноземних активів і тому перерозподіляє інвестиції на користь національних активів та може знизити вартість запозичення для держави. Це «політика фінансових репресій».

Іншим поширеним способом перерозподіляти дохід за рахунок уведення бар'єрів для потоків капіталу є захист експортних галузей, коли стримування припливу іноземного капіталу, що зміцнює національну валюту, дозволяє підтримувати реальний обмінний курс на більш низьких, а значить, на більш комфортних для експортерів рівнях.

Четвертий мотив диктується неготовністю держави віддати нерезидентам контроль над підприємствами в деяких галузях економіки, серед яких зазвичай фінансовий сектор, ЗМІ, енергетика, транспорт, телекомунікації. Ризик втрати контролю при цьому зв'язується з великими транснаціональними корпораціями, які мають досить потужний вплив, щоб протистояти національній владі, особливо у відносно малих країнах. Мотивація цих обмежень виходить за рамки чисто економічної сфери, при цьому економічні оцінки свідчать, що уявлення про загрози і негативні наслідки проникнення іноземного капіталу часто перебільшені.

Загалом на сучасному етапі в економічній науці складається консенсус щодо допустимості уведення обмежень мобільності капіталу, але виключно з міркувань забезпечення фінансової стійкості, з використанням адресних обмежень у комплексі з системними макропруденційними заходами. Найважливішим пріоритетом є створення стійкої до шоків фінансової системи, і при цьому допускається уведення обмежень за фінансовими операціями у критичній ситуації.

Сучасні фінансово-економічні перспективи починаючи з 2020 р. викликають занепокоєння в усьому світі, особливо для позичальників

з нижньою межею кредитної шкали або в галузях, які найбільше постраждали від обмежень, пов'язаних з поширенням епідемії COVID-19 у світі. Так, у міру того, як країни, компанії та домогосподарства стикаються з економічними наслідками пандемії COVID-19, багато експертів зауважують про тривогу з приводу швидкого зростання кредитного плеча в усьому світі. В умовах прискорення багаторічної тенденції відношення боргу до ВВП серед цих трьох груп позичальників боргове навантаження має зрости на 14% у 2022 році – до рекордних 265%. Це підвищило ризик банкрутства, особливо для корпорацій.

Для корпоративних позичальників ризики неплатоспроможності можуть зрости, якщо грошові потоки і прибуток не повернуться до рівнів, що передували пандемії COVID-19, до скасування надзвичайних бюджетних стимулів. Міжнародне рейтингове агентство «S&P» уже знизило кредитні рейтинги приблизно одній п'ятій емітентів корпоративних і суверенних боргових зобов'язань в усьому світі, особливо позичальникам спекулятивного рівня і тим, хто найбільше страждає від економічних наслідків COVID-19.

Розвиненими країнами світу очікується, що нестійке відновлення економіки можливе тільки, якщо зберігатимуться сприятливі умови фінансування для всіх видів позичальників у довгостроковій перспективі, у зв'язку з чим буде коригуватися поведінка процентних ставок стосовно витрат і позик. Крім того, очікується, що приблизно до 2023 р. глобальний вплив монетарно-фіскальних заходів розвинених країн світу має вирівнятися. Тоді уряди країн зменшать стимули, фірми повільно відновлюватимуть свої баланси, а домашні господарства витратять більш консервативно.

В існуючих умовах важливо враховувати здатність позичальників погасити заборгованість. Безпрецедентні фіскальні та грошово-кредитні стимули 2020–2021 рр., особливо у США та країнах ЄС дозволили компаніям зберігати доступ до ліквідності через ринки облігацій і банківські позики. Витрати на позики дуже сприятливі та, імовірно, залишаться такими протягом довгого часу: очікується, що базові процентні ставки до 2023 р. залишаться історично низькими. В основному збільшення боргу покликане допомогти створити умови для відновлення економіки, що підвищить здатність позичальників погашати заборгованість у майбутньому. Це особливо актуально для

суверенних держав, чий заходи податково-бюджетного стимулювання спрямовані на зниження економічного впливу пандемії. Тому всі суверенні країни вийдуть з пандемії з великим об'ємом боргу. На найрозвиненіші країни, імовірно, припаде найбільша частка зростання боргового навантаження. Однак вони переважно багаті, володіють сильними фінансовими ринками і відзначаються значною гнучкістю грошово-кредитної політики, що дозволяє їм підтримувати свою загальну кредитоспроможність у фінансово-інвестиційній та економічній сферах.

Незважаючи на досягнуті до пандемії успіхи щодо зниження рівня бідності та тривалості життя, багато з цих країн боролися за скорочення нерівності доходів. Водночас у більшості країн, що розвиваються, відзначалася незмінно висока частка неактивної молоді (тобто тих, хто не має роботи, освіти або професійної підготовки), також зберігається велика нерівність щодо освіти; крім того, існують великі прогалини і в економічних можливостях для реалізації жінок. Очікується, що пандемія COVID-19 посилить ці нерівності більше за минулі кризи, оскільки заходи щодо стримування пандемії суттєво вплинули на вразливих працівників і жінок. В основному це проявляється так.

Під час пандемії ключову роль зіграла можливість працювати удома. Хоча дослідження МВФ демонструє, що працівники з низькими доходами менше за працівників з високими доходами здатні працювати удома. А от за даними США у секторах, де роботу виконували вдома, зайнятість скоротилася менше. Отже, в результаті пандемії працівники з низькими доходами з меншою ймовірністю зможуть працювати вдома і з більшою ймовірністю втратять роботу, що погіршить розподіл доходів.

Цей аналіз демонструє, що COVID-19 вплине на розподіл доходів набагато більше за минулі пандемії. Це також свідчить про те, що вигоди, досягнуті країнами з ринковою економікою і країнами, що розвиваються та з низькими доходами, після світової фінансової кризи можуть бути нівельовані. Середній коефіцієнт Джині для країн з ринком, що формується, і країн, що розвиваються, виросте до 42,7 і його можна порівняти з рівнем 2008 р. Вплив буде більш значним для країн, що розвиваються з низькими доходами, незважаючи на більш повільний прогрес з 2008 р.

Інвестиції в програми підвищення кваліфікації та перепідготовки можуть поліпшити перспективи повторного працевлаштування для адаптації працівників, чії посадові обов'язки в результаті пандемії зазнають довгострокових змін. Тим часом розширення доступу до Інтернету та сприяння фінансової доступності матимуть важливе значення для все більш цифрового світу праці.

Майже всі центральні банки країн світу, що розвиваються, знизили ставки, більшість із них здійснювало інтервенції на валютних ринках і близько половини з них знизили резервні вимоги для банків, які забезпечували ліквідність фінансової системи, і полегшили умови кредитування. Близько 20 центральних банків країн з ринком, що формується, вперше запустили кількісне пом'якшення – формально відоме як програми викупу активів – шляхом купівлі державного і приватного боргу, щоб зняти стрес в економіці та допомогти ринкам функціонувати. Аналіз показує, що ці програми викупу активів загалом довели свою ефективність, у тому числі за рахунок допомоги в стабілізації місцевих фінансових ринків.

Мотивація до кількісного пом'якшення з боку центральних банків країн із ринком, що формується була різною. Так, ці покупки активів можна розділити на три основні цілі політики. По-перше, центральні банки з процентними ставками, значно вищими за нуль, як правило, використовували викуп активів як інструмент для покращення функціонування ринку облігацій (Індії, Південної Африки, Філіппін). По-друге, центральні банки з процентними ставками, близькими до «нульової нижньої межі» (Чилі, Польщі, Угорщини), частково прагнули піти курсом, аналогічним курсу центральних банків із розвиненою економікою, де вони використовували кількісне пом'якшення для полегшення фінансових умов і надання додаткових монетарних стимулів, що забезпечують функціонування ринку та цілей щодо показників ліквідності. По-третє, деякі центральні банки прямо заявили, що однією з їх цілей було тимчасове ослаблення тиску з боку уряду на фінансування перед викликами пандемії (Гани, Гватемали, Індонезії та Філіппін).

Переосмислення нинішньої моделі глобального економічного зростання, сформованої системою лінійної економіки і підтримуваної економічними процесами, орієнтованими на прибуток, та енергоємними виробничими процесами, на користь замкнутої

економіки, обумовлена тим, що при певних постпандемічних умовах замкнута економіка може досягти певного прибутку за мінімізації шкоди навколишньому середовищу. В таких умовах передбачається, що замкнута економіка надасть можливості як для майбутньої стійкості, так і для конкурентоспроможності.

З точки зору економічного впливу процентні ставки перебувають на рекордно низькому рівні, що якоюсь мірою стабілізує фінансово-економічний стан, але існує великий дисбаланс між попитом і пропозицією товарів. До того ж багато з країн сильно постраждали від пандемії, – і це не тільки звичайні країни з низьким та середнім рівнем доходу, а й ті, які перебувають на вершині піраміди виробництва і глобальних ланцюжків постачань [68].

Крім того, за дослідженнями ООН, економічні наслідки пандемії COVID-19 стали особливо катастрофічними для тих осіб і секторів, які працюють у неформальному секторі. За відсутності надійних трудових договорів та захисту або представництва інтересів трудящих, працівники неформального сектора, де зайнята велика кількість мігрантів, відносяться до числа тих, хто постраждав від пандемії найбільше. У цьому контексті прояви фінансово-економічної кризи, пов'язаної з розповсюдженням пандемії COVID-19, глобально вплинули на більшість фінансово-інвестиційних та соціально-економічних процесів у світі, але найбільше – саме на слаборозвинені економіки країн світу, мігрантів та робітничі професії.

Пандемія COVID-19 уже виявила і посилила існуючу раніше соціально-економічну нерівність. Загалом пандемії значною мірою іще більше погіршують становище бідних верств населення. Було встановлено, що через роки після пандемічних подій рівень зайнятості осіб з високим рівнем освіти практично не було порушено, у той час як рівень зайнятості осіб, які мають лише базовий рівень освіти, різко скоротився – на понад 5% після закінчення п'яти років.

Становище працівників-мігрантів, як правило, особливо вразливе – більшою мірою, ніж трудящих, які народилися у своїх країнах – щодо втрати роботи і заробітної плати під час економічної кризи у приймаючій країні. У Східній Україні, наприклад, 49% фірм, що належать внутрішньо переміщеним особам (ВПЛ), були змушені припинити діяльність.

Фінансово-інвестиційний сектор у розвинених країнах світу також викликає занепокоєння. Тож ринок праці розвинених країн світу демонструє: у кого є стабільна робота з повною зайнятістю, пільги і фінансова «подушка», – процвітають, оскільки фондові ринки піднімаються до нових висот. Ті ж, хто не мають роботи або частково зайняті на робочих місцях з низькою доданою вартістю та у сфері послуг, – новий «прекаріат» – бідні верстви населення, які обтяжені боргами, не дуже фінансово благополучні та стикаються із погіршенням економічних перспектив. Розпочата політика «кількісного пом'якшення» призводить до нових максимумів фондового ринку, які нічого не значать для більшості людей. На частку нижніх 50% людей у структурі розподілу багатства припадає лише 0,7% загальних активів фондового ринку, тоді як на верхні 10% припадає 87,2%, а на самі верхні 1% припадає 51,8%. Відзначимо, що багатство 50 найбагатших людей США таке ж, як 165 мільйонів осіб у нижній частині. Зростання нерівності у США значною мірою відбулося після появи та розповсюдження високих технологій. Наприклад, кожне робоче місце, створюване компанією «Amazon», вивільняє до трьох робочих місць у роздрібній торгівлі, й аналогічна динаміка зберігається у інших секторах, де домінують технологічні гіганти.

При цьому фінансовий успіх продукується не за рахунок гарної освіти чи робочих місць, не завдяки напруженій роботі, економії та інвестиціям пересічного громадянина, а шляхом швидкодійних схем збагачення, де ставки по суті робляться на перегріті активи та на активи надризикові – такі як криптовалюти.

Пандемія COVID-19 загострює проблеми в економіці, й очевидним є те, що лише вливанням на фінансові ринки додаткової ліквідності існуючі виклики не вирішити. При цьому ринки починають переживати з приводу масштабного експерименту з монетизації бюджетного дефіциту, проведеного Федеральною резервною системою і Міністерством фінансів США за допомогою кількісного пом'якшення. Такий підхід може призвести до перегріву економіки, змусивши ФРС підвищити процентні ставки раніше, ніж очікувалося. Номінальна і реальна прибутковість облігацій вже зростає, і це вражає такі ризиковані активи, як акції. Через ці побоювання щодо відновлення, яке мало би бути хорошим для ринків, тепер починається ринкова корекція та ринкові аномалії.

На відміну від попередніх криз, існуючим викликам пандемії COVID-19 протистоїть інституційно злагоджена абсолютна більшість країн світу. Так, з метою протидії негативним явищам в економіці країни вдаються в основному до трьох груп заходів: фінансових, монетарних і заходів макропруденційного регулювання. Фінансова політика прийняла на себе найбільший удар коронакризи: в розвинених країнах G-20 пакети прямої фінансової підтримки (субсидії, допомоги) становили в середньому 8% ВВП, а пакети з підтримки ліквідності (пільгові кредити, гарантії) – 15% ВВП. Зате пакети фінансової підтримки в країнах з ринками, що формуються, були значно скромнішими: прямі фінансові стимули у середньому становили 4% ВВП, а непрямі – усього 2% ВВП. Фінансові стимули в Україні були нижчими за середні по країнах аналогічної групи: 3,4% ВВП (прямі заходи), 0% ВВП (непрямі).

Практично всі центральні банки розвинених країн світу та країн світу, що розвиваються, у період коронакризи знизили ставки, більшість проводили інтервенції на валютних ринках і майже половина з них скоротили норму обов'язкових резервів для банків, що забезпечило фінансову систему ліквідністю і сприяло пом'якшенню умов кредитування та його зростання.

Для підтримки соціально-економічного середовища в Україні, цей інструментарій (фінансових, монетарних і заходів макропруденційного регулювання), на жаль, використовується не так ефективно й комплексно.

ТРАНСФОРМАЦІЯ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ АРХІТЕКТУРИ

3.1. Оцінка трансформації світової фінансової архітектури, самоорганізації глобального управління фінансової сфери

Термін «глобальна архітектура» характеризує взаємопов'язану систему міжнародних організацій та суверенних національних держав, що сформувалася після Другої світової війни і понад 60 років проіснувала під егідою ООН. Ключовими глобальними інститутами цієї системи стали Група Світового банку і МВФ, а також Генеральна угода про тарифи і торгівлю (ГАТТ) та її правонаступниця – Світова організація торгівлі (СОТ), а також структурні підрозділи ООН і пов'язані інститути. Вони формували економічні й політичні відносини протягом останніх семи десятиліть.

Існуюча міжнародна система управління має спеціалізований характер, не забезпечуючи можливості для ефективного загального аналізу та об'єднання зусиль для вирішення глобальних проблем, у тому числі у сфері валютного регулювання. Так, СОТ, як і її попередниця ГАТТ, займається питаннями міжнародної торгівлі, Світовий банк і регіональні банки розвитку надають офіційне фінансування країнам, що розвиваються, МВФ здійснює нагляд за функціонуванням міжнародної валютно-фінансової системи, надає фінансову та технічну допомогу країнам-членам для подолання проблем із платіжним балансом. Проте, незважаючи на регулярні широкі консультації та співробітництво між такими інститутами, кожен із них діє незалежно в межах власної компетенції.

Вирішальну роль у формулюванні цілей розвитку і основних завдань діяльності цих організацій протягом XX століття відігравали найбільш потужні в економічному сенсі держави – США, країни ЄС, Канада та Японія. На початку нового тисячоліття до цієї групи увійшов Китай. При цьому наприкінці століття світова фінансова система виявилася найменш керованою з усіх секторів світового

господарства внаслідок поширення інструментів управління, що базуються на принципах дерегуляції.

Зокрема, раціоналізація відносин між суверенними державами відбувається через зміни механізмів зібрань груп високого рівня (голів держав та/або міністрів) за участі міжнародних фінансових інститутів. Вузьке коло найбільш потужних і впливових країн – група G7 – поповнилося групою G20, до якої увійшли провідні країни різних регіонів світу. Хоча кількість учасників розширюється, проте їх повноваження залишаються обмеженими. За результатами обговорення нагальних проблем глобального економічного розвитку на самітах групи G20 формулюються лише меморандуми та плани, що не є обов’язковими для виконання більшістю країн світу. При цьому жодна з груп високого рівня, незважаючи на регулярність зустрічей, не є достатньо репрезентативною для забезпечення легітимного глобального управління.

Напрями трансформації світової фінансової системи

Потреба у новій глобальній архітектурі у фінансовій сфері (радикальному реформуванні старої) дискутується з кінця XX століття після декількох потужних фінансово-валютних криз (передусім азійської та російської 1997–1998 рр.). За оцінками, протягом півстоліття (до початку нового тисячоліття), уся політика регулювання, нагляду та управління кризами формувалася без урахування принципів глобалізації, але з орієнтацією на незалежні національні економіки з окремими національними режимами капіталів, обмеженим і повільним рухом капіталів. Проте в епоху взаємозалежних і рухливих ринків капіталів окремі економіки вже не можуть перебувати осторонь потужних, іноді дестабілізуючих, глобальних фінансових потоків. Саме тому виникла потреба у новій фінансовій архітектурі та реформах як на національних, так і на регіональних і глобальному рівнях. Нова фінансова архітектура, запропонована міністром Великої Британії, передбачає кодекси поведінки, нового глобального регулятора і міжнародний меморандум розуміння, який чітко визначить відповідальність за попередження та врегулювання криз [69].

У сучасний період визнається, що глобальна фінансова архітектура відстала від поточних темпів економічної й фінансової глобалізації та виявилася нездатною нейтралізувати численні ризики й виклики. До

того ж наприкінці минулого століття країни так званої периферії (країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою) почали активно включатися у світові інтеграційні процеси у торговельній та інвестиційній сферах, тим самим нарощуючи економічну могутність. Нові інтеграційні угруповання та окремі держави (передусім Китай) кинули певний «виклик» стабільності існуючої системи глобального управління, що не встигала адаптуватися до нових умов.

На порядку денному глобального розвитку постали проблеми розвинених країн і ринків. У цьому зв'язку поширюються заходи державного регулювання фінансових систем розвинених країн. Водночас у питанні забезпечення стійкості фінансових систем країн із ринками, що формуються, посилюється вплив міжнародних інституцій через канали надання кредитів за умови виконання певних умов і рекомендацій щодо прискорення реформ у різних сферах соціально-економічної життєдіяльності.

Подальше підвищення існуючого значного ступеня глобальної взаємозалежності в сучасних міжнародних економічних відносинах є вагомим аргументом на користь створення достатньо структурованої системи глобального управління валютно-фінансовими відносинами. Цілями такого управління є регламентація структурних принципів світової валютної системи, координація фіскальної політики окремих країн, спільні заходи стосовно подолання фінансових криз. Адже абсолютно автономна національна економічна політика, зокрема валютна, кредитна, фінансова, перешкоджає інтеграції країн у світове господарство, адже не сприяє їх кооперації.

Подібна система має забезпечувати надання глобальних суспільних благ, таких як міжнародна економічна та фінансова стабільність. Система глобальних колективних дій має стати ключовим механізмом зведення до мінімуму несприятливих міжнародних зовнішніх ефектів та інших негативних зовнішніх впливів.

Основою багатостороннього регулювання є взаємозалежність, оскільки вона зумовлює зовнішні ефекти взаємовпливу, ланцюгову реакцію та можливості арбітражу. Багатостороннє співробітництво і регулювання здатні також максимізувати глобальні суспільні блага. Забезпечення стабільності міжнародної фінансової системи – глобальне благо, яке може стати результатом багатостороннього регулювання. Для того щоб глобальні колективні дії стали прийнятними

для всіх сторін, вони мають напрацьовуватися шляхом консультативного процесу, заснованого на повній, рівноправній і добровільній участі всіх зацікавлених сторін. Проте є природна схильність, зокрема великих країн, формувати багатосторонні правила і зобов'язання так, щоб отримати максимальну свободу в досягненні власних національних економічних цілей за обмеження свободи інших країн у тих сферах, де відбувається зіткнення національних інтересів. Країни, які вважають, що вони опинилися в несприятливих обставинах унаслідок розроблення та здійснення багатосторонніх правил і зобов'язань, можуть не брати участь у таких багатосторонніх механізмах або вийти з них і підтримувати міжнародні зв'язки на двосторонній основі. Країни, вага яких у міжнародних відносинах незначна (а це – більшість країн, що розвиваються), в окремих випадках слідуватимуть цим шляхом, оскільки у двосторонніх відносинах із могутнішими в економічному та політичному сенсі державами примушення, ймовірно, буде іще більшим.

Необхідність віднаходження прийнятного балансу між простором для маневру в національній політиці та міжнародними нормами й зобов'язаннями вимагає вдосконалення глобального управління міжнародними грошово-кредитними і фінансовими відносинами. На сьогодні віднайти такий баланс не вдається, головним чином через існування двох асиметрій. По-перше, на відміну від існуючої інституційної структури міжнародної торгівлі, в основу сучасних міжнародних грошово-кредитних і валютно-фінансових відносин не покладено систему багатосторонніх норм, у рамках якої ряд конкретних початкових принципів застосовувався би до всіх учасників. Ця асиметрія має особливо несприятливі наслідки для країн, що розвиваються, оскільки замкнута національна валютно-фінансова політика може мати набагато більш руйнівні наслідки, ніж торговельна і пов'язана з нею політика. Попри зростаючу нестабільність міжнародних фінансів та неодноразові фінансові кризи, що несуть супутні негативні наслідки як для економічних перспектив багатьох країн, що розвиваються, так і для збалансованого розвитку міжнародних торговельних потоків, не було зроблено спроб заповнити вакуум, що утворився внаслідок краху Бреттон-Вудських механізмів. Ця асиметрія – одна з важливих причин недостатньої узгодженості міжнародної політики [70, с. 228].

По-друге, хоча багатосторонні норми й зобов'язання, що регулюють міжнародні економічні відносини, в юридичному сенсі мають однакову обов'язкову силу для всіх учасників, в економічному сенсі вони більшою мірою враховують інтереси розвинених країн. Відсутність заснованої на нормах системи у валютно-фінансовій сфері – один із аспектів такої асиметрії, оскільки це дозволяє розвиненим країнам, які мають непропорційно великий вплив на глобальну валютно-фінансову кон'юнктуру, ухилятися від багатостороннього регулювання, одночасно надаючи їм великі можливості впливу на більш слабкі країни.

З погляду ефективності, а також потреб розвитку за нинішньої структури глобального економічного управління, сфера дії багатосторонніх норм дуже вузька у сфері міжнародних грошово-кредитних і фінансових відносин і – цілком можливо – дуже широка у сфері міжнародної торгівлі. Це пояснюється тим, що швидка глобалізація грошово-кредитної і фінансової діяльності не супроводжувалася настільки же швидкою зміною норм і правил, які регулюють цю діяльність [70, с. 228–229].

Слід також зауважити, що процес формування нової архітектури глобальної фінансової системи є надзвичайно складним і суперечливим через конфлікти інтересів різних груп країн, посилення впливу національних регуляторів, реалізацію різних за сутністю програм реформ у розвинених країнах та країнах з ринком, що формується. Допоки не існує дієвої системи міжнародного регулювання фінансового сектора, у різних фінансових сферах розробляються стандарти та кодекси за активної участі МВФ і Світового банку. Саме на них орієнтуються національні регулятори та провідні міжнародні рейтингові агентства. Однак сформована система не забезпечує реального регулювання фінансових ринків і відповідних інститутів на глобальному рівні, швидкого реагування на кризові процеси. Діяльність таких організацій, як Базельський комітет з банківського нагляду, Міжнародна організація комісій з цінних паперів, Міжнародна асоціація наглядових страхових інстанцій, Комітет із платіжних і розрахункових систем, Рада з міжнародних стандартів фінансової звітності, й ряду інших є розрізненою [71].

Дедалі частіше дискутується питання про створення інституції, наділеної наднаціональними функціями, що напрацьовувала би єдині

підходи до регулювання різних сегментів світового фінансового ринку. Проте, очевидно, що провідні країни не готові віддати частину регулюючих, наглядових і контролюючих функцій та повноважень наднаціональному органу. Водночас формування фінансових механізмів держав, що розвиваються, залишається монополією міжнародних фінансових інститутів. Інструментами впливу слугують заходи щодо підтримки бюджетів і платіжних балансів, сприяння великим проєктам, включаючи розвиток енергетики, інфраструктури, фінансового сектора. Через МВФ і систему банків розвитку (Світового банку, ЄБРР та ін.) розвинені держави здатні впливати на політику багатьох держав різних регіонів світу.

3.2. Систематизація адаптивних змін архітектури глобального управління, системи багатостороннього співробітництва у сферах руху капіталів, міжнародної торгівлі

Як відомо, у розвитку глобалізованої економіки в сучасному світі міжнародні фінансові організації відіграють виключно важливу роль як ядро глобальної архітектури та виконуючи певні функції управління глобального масштабу. Насамперед ідеться про реалізацію основних функцій: аналізу, планування і прогнозування, обліку та контролю.

Концептуально глобальне управління – це процес спільного керівництва, що об'єднує національні уряди, багатосторонні установи та громадянське суспільство для досягнення загальних цілей, вирішення глобальних завдань. Основні принципи – комплексність, динамічність, здатність охопити національні та секторальні кордони та інтереси, застосування «м'яких» методів та інструментів [72]. Провідними багатосторонніми установами – суб'єктами глобального управління, – є Економічна і соціальна Рада як спеціалізований інститут ООН, Бреттон-Вудські установи – МВФ, група Світового банку, Світова організація торгівлі (СОТ), Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) та ін.

МВФ – міжурядова організація, покликана врегульовувати валютно-кредитні відносини між державами-членами та надавати їм фінансову допомогу для вирішення проблем із платіжним балансом шляхом надання коротко- та середньострокових кредитів у іноземній

валюті. Практично Фонд становить інституційну основу світової валютної системи.

Діяльність МВФ за різними напрямками розвитку світової економіки та розвитку міжнародної валютно-фінансової системи широко висвітлюється та аналізується у працях зарубіжних та вітчизняних вчених. Окреслимо основні напрями трансформації діяльності МВФ у контексті посилення ролі щодо забезпечення стабільного економічного зростання шляхом передбачення та врегулювання кризових явищ, розвитку системи міжнародного регулювання фінансового сектора.

Так, наприклад, у період, коли глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. позначилася на реальній економіці (торгівлі, обсягах виробництва та зайнятості) й поширилася по всьому світові, Фонд сформулював такі пріоритети економічної політики як на національному, так і на міжнародному рівнях [73]:

- *оздоровлення балансів фінансового сектора* – рішучі заходи із рекапіталізації банків та очищення їх балансів – як необхідна умова для забезпечення роботи кредитних ринків і поновлення розвитку глобальної економіки. Поки цього не буде зроблено, спроби відновити рівні попиту, швидше за все, будуть приречені на невдачу.

- *визнання важливості підтримки грошово-кредитної політики* залежно від оцінки внутрішніх умов.

- *надання бюджетних стимулів у глобальному масштабі в 2009 і 2010 роках*. Фонд рекомендував країнам – як розвиненим, так і тим, що розвиваються, що мають відповідні бюджетні можливості, використовувати їх для стимулювання попиту. Криза наочно показала важливість бюджетного потенціалу, що дозволяє вживати антициклічних заходів податково-бюджетної політики під час економічного спаду. Країни, в основному, надавали необхідні бюджетні стимули в 2009–2010 рр., що сприяло достатньо швидкому відновленню позитивної динаміки економічного зростання у більшості регіонів світу.

Процес формування нової архітектури глобального управління фінансової системи є надзвичайно складним і суперечливим через конфлікти інтересів різних груп країн, посилення впливу національних регуляторів, реалізацію різних за сутністю програм

реформ у розвинених країнах та країнах з ринком, що формується. Допоки не існує дієвої системи міжнародного регулювання фінансового сектора, у різних фінансових сферах розробляються стандарти й кодекси за активної участі МВФ і Світового банку. Саме на них орієнтуються національні регулятори та провідні міжнародні рейтингові агентства. Однак сформована система не забезпечує реального регулювання фінансових ринків та відповідних інститутів на глобальному рівні, швидкого реагування на кризові процеси. Діяльність таких організацій, як Базельський комітет з банківського нагляду, Міжнародна організація комісій з цінних паперів, Міжнародна асоціація наглядових страхових інстанцій, Комітет по платіжних і розрахункових системах, Рада з міжнародних стандартів фінансової звітності, й ряду інших є розрізненою [71].

Основні напрями діяльності МВФ включають: консультування держав-членів щодо впровадження заходів політики, які можуть допомогти їм запобігти або врегулювати фінансову кризу, досягти макроекономічної стабільності, прискорити економічне зростання і зменшити рівень бідності; тимчасове надання фінансування державам-членам для допомоги їм у врегулюванні проблем платіжного балансу, тобто ситуації нестачі іноземної валюти унаслідок того, що їх платежі іншим країнам перевищують їх власні валютні доходи; надання країнам, на їх прохання, технічної допомоги і сприяння у підготовці кадрів, щоб допомогти їм сформувати базу знань і інститути, необхідні для проведення обґрунтованої економічної політики [74, с. 68].

МВФ – як суб'єкт системи глобального управління – в останні роки здійснює свою діяльність за такими напрямками, як: нагляд за міжнародною валютно-фінансовою системою; моніторинг економічної та фінансової політики своїх 189 держав-членів; зміцнення світової системи фінансової безпеки, перш за все скорочення глобальних дисбалансів; координація міжнародного співробітництва та інтеграції.

У рамках спостереження за міжнародною валютною системою та моніторингу економічної та фінансової політики МВФ із певною періодичністю публікує річні доповіді, квартальні огляди і прогнози, прес-релізи з узагальненими даними про основні тенденції розвитку

світової економіки загалом, її окремих регіонів та країн. Особлива увага приділяється потенційним загрозам і викликам стабільного зростання. Крім того, у зазначених публікаціях містяться й узагальнені рекомендації щодо використання певних інструментів національної фінансово-економічної політики задля підвищення її ефективності, запобігання потенційних загроз і подолання кризових явищ.

МВФ також здійснює моніторинг і аналіз тенденцій в економіці регіонів та глобальній економіці й публікує періодичні доповіді про ці тенденції. У доповідях «Перспективи розвитку світової економіки» наводиться виконаний економістами – співробітниками МВФ аналіз розвитку світової економіки в найближчій та середньостроковій перспективі, розглядаються теми, актуальні для економічної політики, і потенційні глобальні вторинні ефекти макроекономічної політики великих економік, що відіграють у світі провідну роль. Доповіді з питань глобальної фінансової стабільності містять оцінку світових ринків капіталу й фінансових дисбалансів та чинників уразливості, які можуть створювати ризики для фінансової стабільності. У «Бюджетному віснику» наводяться останні середньострокові прогнози по податково-бюджетній сфері та оцінки змін у сфері державних фінансів.

Стосовно ризиків розвитку світової економіки варто відзначити прогнозні припущення, оприлюднені директором-розпорядником МВФ К. Лагард ще у 2019 р. Ідеться про уповільнення темпів зростання світової економіки, скорочення кількості країн, що забезпечують піднесення. У січні 2019 р. МВФ спрогнозував світове економічне зростання у найближчі два роки на рівні приблизно 3,5%. За оцінками, всього лише два роки тому 75% світової економіки перебувало на піднесенні, у 2019 р. очікувалося, що 70% світової економіки переживе уповільнення темпів зростання [75; 76]. Серед потенційних ризиків відзначається вплив фактичних торговельних бар'єрів. Це шкодить не тільки самій торгівлі, а й також інвестиціям та обробній промисловості, оскільки невизначеність у торговельній сфері продовжує зростати. Потенційно загрозливою стала ситуація із глобальним боргом – рівні боргу досягли нових, рекордно високих величин у країнах із розвинутою економікою, країнах з ринком, що формується, і країнах з низькими доходами. Глобальний борг – як державний, так і приватний – досяг пікового значення за всю історію –

182 трлн дол. США, що майже на 60% вище, ніж у 2007 р. За оцінками МВФ, країни з ринком, що формується, (за винятком Китаю) можуть зіткнутися з відпливом портфельних інвестицій у боргові зобов'язання в обсязі до 100 млрд дол. США, що загалом є аналогічним за масштабами відпливу при глобальній фінансовій кризі [75].

У різкому збільшенні глобального боргу основну роль відіграє державний борг. Борг країн з розвинуеною економікою перебуває на рівні у середньому 105% ВВП – небаченому з часів Другої світової війни. У країнах з ринковою економікою і країнах із середніми доходами борг наближається до 50% ВВП – такий рівень останній раз спостерігався під час кризи заборгованості 1980-х років. Для країн, що розвиваються, з низькими доходами середнє відношення боргу до ВВП зростає швидкими темпами і у 2017 р. становило 40%. Більше того, майже половина цього боргу надана на непільгових умовах, унаслідок чого за останні 10 років тягар, пов'язаний зі сплатою відсотків, як частка податкових доходів подвоївся. У всіх країнах в основі динаміки боргу лежать великі первинні дефіцити, які в країнах з ринковою економікою і країнах, що розвиваються, досягли рекордно високих рівнів.

На думку експертів МВФ, високий державний борг і дефіцити є підставою для занепокоєння. Країни з підвищеним державним боргом уразливі по відношенню до раптового посилення глобальних фінансових умов, що може порушити доступ до ринку і поставити під загрозу економічну діяльність. Важливо відзначити, що великий борг і дефіцити перешкоджають здатності урядів вживати рішучих заходів податково-бюджетної політики для надання економіці підтримки у разі спаду. Уроки минулого доводять, що слабкий стан державних фінансів збільшує глибину і тривалість рецесії, оскільки уряди не здатні задіяти достатні заходи податково-бюджетної політики для підтримки зростання. Створення бюджетного простору для маневру особливо актуально зараз, коли борг приватного сектора перебуває на рекордно високому рівні та зростає. Через надмірне нарощування приватного боргу деякі країни піддаються ризику раптового скорочення частки позикових коштів [77].

Стосовно заборгованості сектора корпорацій у країнах із розвинуеною економікою експерти МВФ відзначають, що загальний

борг і фінансові ризики збільшилися, а кредитоспроможність деяких позичальників погіршилася. В результаті обсяг облігацій з менш високим інвестиційним рейтингом (BBB) збільшився в чотири рази, а обсяг кредитів спекулятивного рівня з часу кризи у Сполучених Штатах і зоні євро виріс майже удвічі. Тому значний економічний спад або різке посилення фінансових умов можуть призвести до помітної переоцінки кредитного ризику й обмежити здатність компаній з високим рівнем заборгованості обслуговувати свої борги. Якщо грошово-кредитні та фінансові умови залишаються м'якими, то за відсутності заходів політики борг, швидше за все, зросте іще більше, що збільшує загрозу глибшого спаду в майбутньому.

Одним із ключових пріоритетів підвищення темпів соціально-економічного розвитку мають стати інвестиції в людей – освіту та охорону здоров'я, в систему соціального захисту. Ці поліпшення стосовно людського, соціального та фізичного капіталу, особливо важливі у країнах з низькими доходами, де для досягнення Цілей сталого розвитку потрібні значні додаткові витрати – близько 520 млрд дол. США на рік до 2030 р. Безперечно, потрібна система освіти ХХІ століття, щоб зменшити нерівність можливостей у цифрову епоху. Необхідно збільшити інвестиції у професійну підготовку та системи соціального захисту із тим щоб працівники могли підвищувати свою кваліфікацію і переходити на робочі місця більш високої якості та рівнів доходів [76].

Важливими в контексті зміцнення глобальної архітектури управління слід вважати розроблення та вдосконалення стандартів і кодексів інституційного середовища – правил реалізації економічної та фінансової політики. МВФ і Світовий банк виділяють міжнародні стандарти в рамках трьох таких широких категорій, як: прозорість економічної політики; регулювання фінансового сектору та нагляд за його діяльністю; податково-бюджетна прозорість у сфері державних фінансів.

Сучасному етапу розвитку світової економіки притаманні певна гармонізація та уніфікація національних фіскальних систем і фіскальної політики за активної участі міжнародних організацій.

Найбільш поширеним інструментом впливу міжнародних організацій є розроблення модельних (типових або рамкових) актів

стосовно регулювання відповідної сфери відносин на національному рівні. Крім того, ще у другій половині минулого століття, зважаючи на зростання обсягів міжнародної торгівлі, потоків капіталу та міграції робочої сили, а також поширення діяльності транснаціональних компаній, міжнародні організації розробляли рекомендації та настанови, у яких регламентувалися норми та принципи оподаткування резидентів і нерезидентів, які були суб'єктами міжнародних економічних відносин. Специфічну групу нормативних актів міжнародного права становлять багатосторонні угоди та конвенції, сторони яких зобов'язуються дотримуватися основних принципів та положень цих актів. Таким чином формується нормативно-правове середовище регулювання фіскальної сфери як складова архітектури глобального управління.

Відомо, що міжнародні норми та принципи фіскального характеру поширюються як рекомендації для імплементації у національному законодавстві. Основні аспекти становлення нормативно-правового середовища регулювання фіскальної сфери як складової архітектури глобального управління полягають у такому.

Так, ще у 90-х роках минулого століття в рамках Програми економічного розвитку ООН розроблені «Основи світового податкового кодексу», що містять рекомендації стосовно високопрофесійного, базового варіанту податкового кодексу для країн, які реформують податкову систему. Кодекс складається з п'яти розділів і розглядає питання прибуткового податку, податку на додану вартість, акцизних податків, податку на нерухомість і податкової адміністрації [78; 79].

МВФ періодично оновлює «Кодекс належної практики по забезпеченню прозорості в бюджетно-податковій сфері [80], а також «Керівництво по статистиці державних фінансів» [81].

Зокрема податково-бюджетна прозорість – це повнота, ясність, достовірність, своєчасність і актуальність наданої громадськості інформації про стан державних фінансів у минулому, сьогоденні та в майбутньому. Це має вирішальне значення для управління та підзвітності в податково-бюджетній сфері. Податково-бюджетна прозорість допомагає урядам отримувати точну картину стану фінансів при прийнятті економічних рішень, у тому числі втрат і

вигод від зміни політики та потенційних ризиків. Податково-бюджетна прозорість сприяє проведенню міжнародного нагляду за змінами в податково-бюджетній сфері та зниженню ризиків поширення вторинних ефектів податково-бюджетної політики на інші країни.

Дотримання Кодексу МВФ є добровільним для будь-якої країни. У Кодексі представлена комплексна основа для забезпечення прозорості в бюджетно-податковій сфері, а основна увага приділяється чіткості функцій і обов'язків, прозорості бюджетних процесів, доступності інформації для громадськості та гарантіям достовірності. Кодекс включає елементи належної практики, що стосуються (1) структури і функцій органів державного управління; (2) ролі виконавчої, законодавчої та судової гілок державного управління; (3) обов'язків органів державного управління різних рівнів; (4) відносин між органами державного управління та державними корпораціями; (5) участі держави в роботі приватного сектора.

Відповідний Кодекс МВФ є міжнародним стандартом розкриття інформації про державні фінанси. Він включає набір принципів, що базується на чотирьох основних елементах: 1) бюджетній звітності; 2) бюджетному прогнозуванню та складанні бюджетів; 3) аналізі та регулюванні бюджетних ризиків; 4) управлінні доходами від природних ресурсів. Стосовно кожного такого принципу в Кодексі розрізняють базову, належну і передову практики, що надають країнам чіткі орієнтири на шляху до повного дотримання положень документа і забезпечують його придатність для широкого кола держав.

Зазначене Керівництво містить стандарти для складання та подання податково-бюджетної статистики, сприяє підвищенню якості обліку органів державного управління та прозорості їх операцій.

Зважаючи на загострення в останнє десятиліття проблем нарощування в окремих країнах значних обсягів державного боргу, МВФ та Світовий банк розробляють керівні настанови щодо управління державним боргом [82] та відповідної статистики [83]. Зокрема Керівні принципи управління державним боргом покликані сприяти директивним органам у проведенні реформ задля вдосконалення управління державним боргом і зниження уразливості країни до внутрішніх і зовнішніх шоків як структурного, так і фінансового

характеру. Керівні принципи охоплюють як внутрішній, так і зовнішній державний борг, можуть бути застосовані до широкого кола країн на різних етапах розвитку і з різними інституційними структурами управління національним боргом.

З урахуванням значення достовірної та своєчасної статистики зовнішнього боргу як найважливішого чинника раннього виявлення зовнішньоекономічної уразливості країн МВФ періодично оновлює серію настанов «Статистика зовнішнього боргу. Керівництво для укладачів та користувачів». Експерти МВФ наголошують на тому, що зобов'язання по зовнішньому боргу пов'язані з необхідністю здійснення платежів у майбутньому, вони можуть стати причиною вразливості економіки країни з точки зору платоспроможності та ліквідності.

Особливо важливим для України у контексті пріоритетів прийдешніх реформ є дотримання міжнародних стандартів, які розробляються МВФ і рекомендуються для впровадження, щодо: прозорості економічної політики; регулювання фінансового сектору та нагляду за його діяльністю; податково-бюджетної прозорості у сфері державних фінансів; управління державним боргом.

3.3. Легітимізація рішень неформальних і формальних інституцій глобального управління

Поряд з офіційними інститутами глобального управління у світі відбувається становлення неформальних механізмів – численних форумів і самітів лідерів та впливових представників груп країн. Серед них – Всесвітній економічний форум у Давосі, форуми АТЕС, саміти G7, G8 і G20.

Відомо, що до порядку денного засідань глав урядів, міністрів фінансів і центральних банків на міждержавному рівні постійно включаються питання, пов'язані з реагуванням та попередженням кризових явищ. Так, країни Групи G7 свого часу вжили заходів стосовно зміцнення світової валютної системи і фінансових ринків, реформування МВФ, у тому числі в частині розроблення і використання міжнародних стандартів, створення Форуму фінансової стабільності (1999) та проголосили інші ініціативи з метою підтримки стійкості світової валютної системи та попередження криз.

Відомо, що після фінансових криз, які відбувалися протягом 1994–1998 рр. у країнах з ринком, що формується, країни G7 на саміті 1999

р. у м. Кельн вирішили підвищити рівень своєї прямої участі в управлінні міжнародною валютною системою. Лідери G7 прагнули загострити увагу на активізації зусиль щодо запобігання й урегулювання криз в умовах, які дедалі більше визначаються відкритими ринками капіталу. Відповідна програма реформ включала підвищення надійності фінансових систем в усьому світі, зниження уразливості економіки держав-членів стосовно несприятливих тенденцій, боротьбу з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, а також підвищення впорядкованості процесу реструктуризації зовнішнього боргу. Проте і ця архітектура управління глобальною валютно-фінансовою системою виявилася неефективною, що засвідчила криза 2008–2009 рр..

Форум фінансової стабільності (FSF) об'єднав представників фінансових органів: чотирьох міжнародних фінансових інститутів, чотирьох міжнародних фінансових комітетів і комісій та двох комітетів експертів центральних банків, зустрічі яких відбуваються двічі на рік. Мета створення Форуму – формування політики, що забезпечує міжнародну фінансову стабільність, поліпшення функціонування світового фінансового ринку і зниження ймовірності ланцюгової реакції поширення валютно-фінансових криз. Для реалізації цієї мети Форум оцінює загрози стабільності світових фінансів, визначає заходи щодо зниження ймовірності виникнення криз і сприяє взаємодії та обміну інформацією між представниками фінансових органів, що відповідають за стабільність. Особлива увага на засіданнях Форуму приділяється управлінню ризиками, збільшенню прозорості ринку перестраховування, різних питань, пов'язаних з хедж-фондами та офшорними зонами, розвитку міжнародних стандартів бухгалтерської звітності та аудиту тощо.

Політика МВФ щодо попередження валютних і боргових криз базується на трьох складових: інформаційній прозорості, нагляді та технічній допомозі. Щоб підвищити прозорість інформації про економічний стан країн-членів і забезпечити своєчасне надходження макроекономічних даних, Фонд запровадив Спеціальний стандарт поширення даних. У рамках політики інформаційної відкритості Фонд публікує матеріали, що стосуються не тільки економічних показників країн-членів, а й своєї діяльності, політики, ресурсів і умов

кредитів, а також наукові та дискусійні матеріали. Складовою частиною роботи Фонду щодо запобігання криз є нагляд за практичною діяльністю урядів країн-членів. Під час щорічних зустрічей місій Фонду з урядами країн-членів, що проводяться відповідно до Угоди МВФ, у рамках процедур Програми оцінки фінансової стабільності (FSAP) і Доповіді про відповідність стандартам і кодексам (ROSC) оцінюються основні макроекономічні показники і ризики, проводиться стрес-тестування і виявляється відповідність проведеної політики в різних сферах міжнародно-визнаних стандартів та кодексів.

Результати нагляду і рекомендації Фонду регулярно публікуються. Фонд прагне переконати країни у необхідності вживання заходів відповідно до своїх рекомендацій щодо запобігання кризовим явищам. МВФ надає технічну допомогу країнам у зміцненні потенціалу фінансових інститутів і реалізації економічної політики у вигляді консультацій, підготовки технічних і діагностичних доповідей, проведення семінарів і навчання фахівців за запитами країн. Технічна допомога є логічним продовженням Програми оцінки фінансової стабільності та Доповіді про відповідність стандартам і кодексам. Нагляд і технічна допомога – методи, що забезпечують стійке зростання й фінансову стабільність. Вони допомагають запобігти кризам у тому випадку, коли Фонд має можливість переконати країни-члени вжити попереджувальних заходів щодо вирішення виявлених проблем, підтримати стабільність національної фінансової системи. Крім того, МВФ має широкий набір кредитних інструментів для розв'язання криз, але його кошти обмежені й допомогу він може надавати лише за наявності запиту від країни, що має проблеми.

Важливу роль у розробленні міжнародних інструментів запобігання банківським кризам відіграє діяльність Банку міжнародних розрахунків. Так, у 1988 р. було укладено Базельську угоду про норму власного капіталу банків (Базель-I), яка з урахуванням накопиченого досвіду була покращена. Новий варіант угоди (Базель-II) опубліковано у червні 2004 р.: встановлені вимоги до достатності капіталу банків з урахуванням можливого покриття ризиків, методики оцінки ризиків та управління ними. Зазначені стандарти й норми банківської практики

дозволяють враховувати ризики, уникати їх та їм запобігати. Цю угоду спрямовано на посилення нагляду за достатністю капіталу, який передбачає ефективний контроль за адекватністю оцінки прийнятих ризиків і функціонуванням внутрішніх методик банку. Базель-ІІ робить акцент на необхідності зміцнення ринкової дисципліни, вимагаючи розкриття банком повної інформації про склад капіталу і прийнятих ризиків. Пропонований угодою Базель-ІІ механізм запобігання банківським кризам найбільш логічний і цілісний. У різних документах БМР з банківського нагляду рекомендується використання стрес-тестування та раннього попередження.

У сфері оцінки зовнішніх ризиків значна увага приділяється економічним оглядам міжнародних організацій – таким, як Перспективи світового розвитку (WEO) і Доповідь про стабільність світових фінансів (GFRS) МВФ, Доповідь про світові інвестиції (WIR) ЮНКТАД, а також щорічним доповідям і статистичним збірникам Світової організації торгівлі (WTO), Всесвітнього економічного форуму (WEF). На особливу увагу з позицій оцінювання глобальних ризиків заслуговують щорічні доповіді WEF «The Global Risks Report».

До методів, які широко використовують інвестиційні банки та корпорації, відносяться різні рейтингові методики і моделі раннього попередження криз. Рейтинги дозволяють оцінити поточний стан об'єкта інвестування. Наприклад, суверенні рейтинги міжнародних рейтингових агентств оцінюють платоспроможність країн, що здійснюють запозичення на зовнішньому ринку. Водночас рейтинги є запізним показником стосовно виникнення фінансових проблем. Тому банки застосовують моделі систем раннього попередження для виявлення ризиків і негативних тенденцій у фінансових показниках. Деякі з них – DBAC (Deutsche Bank), GS-Watch (Goldman Sachs) – націлені на прогнозування девальвації національних валют, інші – на попередження фінансових криз, наприклад, Damocles (Lehman Brothers). На додаток до наявних аналітичних інструментів Deutsche Bank використовує індекс політичної стабільності DESIX, який оцінює 20 показників, що охоплюють чотири категорії: уряд, суспільство, безпеку та економіку.

При широкому впровадженні у світову практику норм, стандартів і моделей, що сприяють запобіганню кризам, ціна помилки різко зростає. Якщо на рівні корпорації або банку існують внутрішні динамічні зв'язки, що при виникненні нових ризиків або непередбачених ситуацій дають можливість в оперативному режимі коригувати не тільки моделі прогнозування, а й антикризову політику, то на міжнародному рівні при використанні визнаних норм, стандартів і моделей, які пропонуються під егідою авторитетних міжнародних інститутів та які пройшли обмежену перевірку часом, можуть проявитися приховані недоліки у суперечності, що лише посилять поширення криз і збільшать втрати. Прикладом є політика МВФ 1990-х років з її неоліберальною доктриною «Вашингтонського консенсусу» для країн, що розвиваються, заснованої на монетаристському підході до регулювання економіки та прискореної лібералізації міжнародного руху капіталу. Після Мексиканської кризи 1995 р. Фонд покладав великі надії на невідпрацьовані моделі систем раннього попередження криз. Ціна помилок відома – величезні масштаби втрат, у результаті ланцюгової реакції поширення криз в 1995-му і 1997–1998 рр.

Відповідно до світового досвіду державним органам не завжди вдається досягти поставлених цілей антикризового управління, особливо в країнах, що розвиваються. Тому вкрай важливими є готовність до реагування на кризові явища на будь-якому рівні, координування всіх використовуваних для попередження криз методів і узгодженість дій усіх органів, що відповідають за підтримання стабільності та попередження криз.

Міжнародно визнані стандарти та кодекси сприяють запобіганню криз при застосування на практиці норм, що ведуть до зниження ризиків. Оцінка діяльності суб'єктів ринкової економіки з точки зору її відповідності існуючим стандартам дозволяє підвищити якість прийняття політичних, економічних, бюджетно-податкових та макропруденційних рішень.

Важливий внесок у розбудову глобальної архітектури міжнародного співробітництва з найбільш важливих аспектів міжнародних економічних та фінансових відносин долучає група G-20.

Засновницька конференція міністрів фінансів і керівників центральних банків G20 відбулася 15–16 грудня 1999 р. у Берліні. G20 є неформальною організацією, що об'єднує 19 країн з різних регіонів світу і з різним рівнем господарського розвитку, а також ЄС загалом. Постійними учасниками самітів G20 є провідні міжнародні фінансові організації (МВФ, Європейський центральний банк та Світовий банк), тобто сторони, зацікавлені в колективному вирішенні найважливіших світових економічних і фінансових проблем. Приймаючи рішення про створення цієї організації у 1999 р., лідери «Великої сімки» (G7) визнали необхідність становлення неформального механізму для діалогу з ключових питань економічної та фінансової політики між системоутворюючими країнами світу з метою досягнення стабільного й стійкого зростання світової економіки. Головуюча країна у G20 змінюється щорічно за принципом ротації та приналежності до регіону.

За оцінками, на країни G20 припадає 85–90% світового ВВП, 80% міжнародної торгівлі, понад 60% населення світу, у т.ч. 65–70% бідного населення.

Серед основних цілей G20: координація політики між членами групи з метою забезпечення глобальної економічної стабільності, стійкого економічного зростання; сприяння розробленню фінансових правил для зниження ризиків та запобігання майбутнім фінансовим кризам; створення нової міжнародної фінансової архітектури.

Особливої ваги питання порядку денного самітів G20 набули починаючи з 2008 р. – року гострої фази глобальної фінансово-економічної кризи. Так, у листопаді 2008 р. на саміті у Вашингтоні обговорювалися наслідки світової фінансової кризи та заходи щодо її подолання. У підсумковому комюніке саміту був запропонований план реформування міжнародних фінансових інститутів на основі забезпечення прозорості світової фінансової системи й установлення жорсткого контролю за діяльністю міжнародних фінансових інститутів, включаючи Світовий банк і МВФ. Учасники саміту затвердили основні принципи реформ для зміцнення фінансових ринків і режимів регуляцій у контексті запобігання майбутнім кризам, зокрема: застосування необхідних заходів для стабілізації фінансової системи; визнання необхідності державного регулювання монетарної

політики відповідно до внутрішньоекономічних умов кожної країни; використання фінансових механізмів для стимулювання попиту на внутрішніх ринках; підтримка найменш розвинених економік та економік, що розвиваються, в одержанні доступу до фінансування в складних умовах, у тому числі за участю МВФ, Світового банку та інших банківських структур, що сприяють розвитку; створення нової міжнародної структури – Форуму фінансової стабільності, до якого повинні увійти швидко зростаючі економіки; посилення регулювання ринку деривативів та інших цінних паперів.

G20 дуже успішно відреагувала на глобальну фінансово-економічну кризу, забезпечивши необхідне бюджетне і грошово-кредитне стимулювання, сприяючи фінансовій стабільності та перешкоджаючи протекціонізму та девальвації валют. G20 діє в рамках своєї сфери повноважень, ключовою ідеєю якої є економічне зростання та фінансова стабільність. Зважаючи на проблему зростання нерівності, G20 розширила межі своїх компетенцій до питань інклюзивного розвитку. У відповідь на поширення і посилення екологічних проблем, G20 ще більше розширила сферу своєї діяльності, включивши до неї сталий інклюзивний розвиток. Сфера повноважень G20 також охоплює забезпечення стійкості у відповідь на економічні, екологічні, соціальні та політичні потрясіння. За головування Німеччини у G20 ці пріоритети сформульовано таким чином: «розвиток стійкості, посилення здатності до сталого розвитку та прийняття відповідальності».

Глави країн «Великої двадцятки» в декларації за підсумками саміту G20 в Осаці звернули увагу на необхідності відстежувати ризики, що виникають із поширенням технологічних інновацій, зокрема щодо криптоактивів. G20 підтвердила зобов'язання із застосування нещодавно доповнених стандартів FATF стосовно віртуальних активів і пов'язаних із ними провайдерів для протидії відмиванню грошей і фінансуванню тероризму.

3.4 Напрями реформування та механізми регулювання міжнародних інститутів

Нинішня багатостороння архітектура глобального управління зазнає критики. У деяких швидко зростаючих державах стверджують, що міжнародна архітектура є надто жорсткою формою співвідношення сил і цінностей після Другої світової війни, не змогла еволюціонувати й відобразити такі глобальні трансформації. В економічному сенсі, наприклад, у 1950 р. США становили 27,2% світового ВВП, а Китай – 4,6% (за паритетом купівельної спроможності); у 2017 р. ці показники становили відповідно 15,3 та 18,2%. Такі зрушення в центрі тяжіння глобальної економіки є підґрунтям інституційних змін. Багатосторонність може бути ослаблена численними способами. Держави можуть відмовитися від угод та установ, втрутитися, щоб заблокувати консенсус, застосовувати вибірковий підхід щодо дотримання норм і правил. Багатосторонні установи можуть зазнати поступового процесу утилізації чи зневаги. Це загрожує підривом глобальної стабільності та обмеженням можливостей реагувати на систему шляхом створення нових паралельних структур.

Багатосторонні інститути (норми та правила регулювання) в різних сферах життєдіяльності людства виявилися неспроможними запобігати загрозливим тенденціям та явищам. Актуалізуються питання вироблення новітніх підходів до врегулювання проблем, пов'язаних із цифровізацією, оподаткуванням багатонаціональних компаній у глобальних ланцюжках створення доданої вартості, міграційними потоками та змінами клімату. Зростає нерівність розвитку регіонів, розшарування за рівнем доходів та можливостями доступу до використання інформаційно-комунікаційних технологій у межах однієї країни, що потребує змін інструментарію соціального захисту окремих груп населення.

Реформування архітектури глобального управління у валютно-фінансовій сфері

Дискусії щодо реформування архітектури глобального управління в валютно-фінансовій сфері тривають десятиліттями і актуалізуються під час чергової міжнародної валютно-фінансової кризи. Так, у результаті кризи 1930-х років сформувався світ з однією резервною валютою – доларом. Після 1970-х років склалася бівалютна система

(долар і євро). Напрямок еволюції валютних систем після кризи 2008–2009 рр. формально не сформувався. Ідеться про посилення ролі юаня. Множинність резервних валют підтримує тенденцію до багатополярності світу.

В останні десятиліття питання реформування світової валютної системи активно обговорюється різними вченими і пропонуються різні варіанти, в тому числі [69]: повернення системи золотого стандарту; введення нового валютного еквівалента; створення полівалютної системи; створення мультивалютної системи; створення нової резервної валюти і заміна нею долара; перехід до дворівневої системи.

Сучасна глобальна валютна система «не створила ефективного механізму по забезпеченню внутрішньої і зовнішньої збалансованості національних економік, не запропонувала надійного, стабільного, універсального платіжного засобу для проведення міжнародних операцій. Крім того, не вирішена проблема надлишку доларів США у світовій економіці та використання національної валюти як світових грошей, що дісталася у спадок від Бреттон-Вудської системи [69, с. 142].

Основною проблемою сучасної світової валютної системи є асиметричний розподіл витрат і вигод регулювання платіжного балансу та фінансування. Країни, валюти яких відіграють ключову роль у міжнародній валютній системі, мають переваги завдяки внутрішній макроекономічній стратегічній автономії, доходів від сеньйоражу, низьким витратам по позиках, конкурентній перевазі на фінансових ринках тощо. Тим часом решта країн несуть більшу частину зовнішніх витрат регулювання зміни глобальної фінансової ситуації й економічних умов. Цей асиметричний розподіл ціни регулювання був головною причиною поширення глобальної нестійкості поточного рахунку останніми роками.

У березні 2016 р. МВФ розпочав дослідження, присвячене виявленню характеру проблем, що постали перед міжнародною валютно-фінансовою системою, і необхідності виявити наявні недоліки, закласти основу для проведення подальших реформ. В останній раз такий аналіз проводився у 2011 р. У Фонді посилили нагляд за фінансовим сектором, набрало чинності рішення про інтегрований нагляд, було розширено аналіз вторинних ефектів поряд із іншими напрямками роботи з питань взаємозв'язку; було

переглянуто набір інструментів кредитування, були збільшені фінансові ресурси МВФ (приблизно до 1 трлн дол. США), підвищено квоти, почали функціонувати нові угоди про позики, і було укладено двосторонні угоди про позики [84, с. 56].

Наразі спостерігається тенденція до поліцентричної перебудови світової валютної системи. Вона знаходить прояв у диверсифікації міжнародної валютної ліквідності – поступовому зменшенні ролі долара як домінуючої міжнародної валюти та посиленні конкуренції з боку інших грошових одиниць.

Досвід реформування світових валютних систем свідчить про труднощі забезпечення її ефективності. Йдеться про: адекватність концептуальної основи реформ і структурних принципів нової світової валютної системи вимогам глобальної економіки, поліцентризму і регіоналізму; інтегральність – збереження певної спадкоємності структурних принципів попередніх валютних систем з новими принципами і перспективою їх розвитку; універсальність – прийнятність принципів валютної системи для розвинених країн та країн, що розвиваються; якість функціонування реформованої валютної системи з метою забезпечення відносної валютно-економічної стабільності у світі [69, с. 177].

Розроблення і перехід до нової світової валютної системи – достатньо тривалий процес. Створення нових світових валютно-фінансових структур, здатних здійснювати валютне регулювання у світовому масштабі, протистояти МВФ і диверсифікувати міжнародні фінансово-політичні ризики, вимагає часу. Крім того, нинішні емітенти світових ключових валют, насамперед США, активно протистоятимуть такому розвитку подій. Але для швидкого усунення фінансових перешкод і прискорення стійкого світового розвитку міжнародному співтовариству необхідно докласти всіх зусиль для створення нової валютної архітектури, що спирається на модернізацію національних і наднаціональних валютно-фінансових інститутів і міжнародних фінансових центрів.

Передумови реформування багатосторонньої торговельної системи

Односторонні заходи і контрзаходи, а також двосторонні відносини, що посилюються передбачуваними односторонніми заходами, створюють серйозну перешкоду для заснованої на правилах бага-

тосторонньої торговельної системи та її роботи, що забезпечується механізмом врегулювання суперечок СОТ. Якщо запроваджені односторонні заходи щодо застосування тарифів використовуватимуться і надалі, це послабить правила СОТ. Цілісність багатосторонньої торговельної системи загалом піддається випробуванню [85].

За даними Незалежного моніторингу політики, що впливає на світову комерцію (The Global Trade Alert, GTA), кількість прийнятих торговельних заходів невинно зростала впродовж 2009–2018 рр. із переважанням використання дискримінаційних інструментів (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Кількість прийнятих у світі торговельних заходів у 2009–2020 рр.

Роки	Усього	Дискримінаційні	Лібералізаційні
2009	1906	1451	455
2010	1937	1387	550
2011	2002	1424	578
2012	2378	1711	667
2013	2470	1785	685
2014	2407	1745	662
2015	2470	1727	743
2016	2382	1598	784
2017	2652	1800	852
2018	2879	2202	677
2019	1606	1292	314
2020	396	281	115

Джерело: складено автором за даними сайту Global Trade Alert. URL: https://www.globaltradealert.org/global_dynamics

Із прагматичної точки зору кожна держава оцінює реальні можливості посісти вигідні позиції в міжнародному поділі праці, що визначаються необхідністю обстоювання національних інтересів. Природним є прагнення пріоритетного розвитку тих галузей економіки, які визначають або могли би визначати конкурентоспроможність вітчизняних виробників, є чутливими до впливу зовнішнього середовища. Багатоваріантність підходів до вирішення долі кожної галузі та кожного підприємства (згортання, розширення, інвестування, субсидування тощо) визначається економічною політикою держави, її стратегічними цілями. Відповідно, викорис-

товуються різноманітні інструменти зовнішньоекономічної політики, що спрямовуються як на лібералізацію торговельних відносин, так і на захист вітчизняного виробника і внутрішнього ринку. Залежно від цілей використовувані інструменти мають лібералізаційний або дискримінаційний характер. Згідно з даними Незалежного моніторингу в період 2009–2020 рр. серед основних інструментів зовнішньоекономічної політики переважали дискримінаційні заходи (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Кількість прийнятих у світі торговельних заходів у 2009–2020 рр. за видами інструментів зовнішньоекономічної політики

Інструменти зовнішньоекономічної політики	Дискримінаційні заходи	Лібералізаційні заходи
Субсидії (за викл. експортних субсидій)	7398	1790
Експортні заходи (включно з експортними субсидіями)	3718	701
Тарифні заходи	2422	2707
Захисні заходи торгівлі	1972	20
Інвестиційні заходи, пов'язані з торгівлею	674	29
Обмеження державних закупівель	655	69
Неавтоматичне ліцензування, квоти тощо	573	721
Заходи, пов'язані з прямими іноз. інвестиціями	347	393
Невизначені інструменти	249	181
Міграційні заходи	219	207
Заходи з контролю капіталу	75	91
Заходи цінового контролю, включно з додатковими податками та зборами	74	162
Фінансові заходи	17	8
Захист інтелектуальної власності	4	2
Санітарні та фітосанітарні заходи	4	-
Технічні бар'єри в торгівлі	2	1

Джерело: складено автором за даними сайту Global Trade Alert. URL: https://www.globaltradealert.org/global_dynamics

Ініціативи, спрямовані на реформування та модернізацію СОТ

Пропозиції з питань реформи в основному спрямовані на виконання таких функцій: а) торгові переговори і нормотворчість, включаючи аспекти розвитку, а саме особливий і диференційований

режим; б) транспарентність і повідомлення; а також с) механізм врегулювання суперечок, особливо функції щодо апеляції. У деяких пропозиціях підкреслюється важливість посилення багатостороннього нагляду за односторонніми заходами, які є джерелом нинішнього загострення напруженості у сфері торгівлі.

Наразі здійснюються зусилля з реформування регулярної роботи і підвищення транспарентності в СОТ, оскільки відсутність актуальних даних і повідомлень часто перешкоджає ефективному моніторингу та оцінці методів торгової політики торговельних партнерів. Поліпшення контролю і транспарентності вважається ключем до підвищення ступеня дотримання вимог у таких істотних питаннях, як промислові і сільськогосподарські субсидії.

Центральною темою пропозицій є розширення стимулів для дотримання вимог про повідомлення і поліпшення їх розгляду, в тому числі шляхом уведення адміністративних санкцій і зустрічних повідомлень. Крім того, вважається, що цей підхід дозволяє ефективніше вирішувати проблеми в досудовому порядку і послідовно вдосконалювати правила СОТ. Деякі країни, що розвиваються, закликали до використання більш прагматичного і конструктивного підходу, оскільки труднощі, пов'язані з повідомленням, можуть обмежувати і їх потенціал.

Основними елементами нинішньої реформи СОТ, безсумнівно, є ті, які пов'язані з механізмом врегулювання суперечок, спрямованим на пошук виходу з тупикової ситуації, що наразі склалася Апеляційному органі. Призначення нових членів Апеляційного органу було заблоковано з міркувань, пов'язаних з його функціонуванням. До жовтня 2018 р. стали вакантними чотири із семи місць і залишилися лише три чинних судді – мінімум, необхідний для слухання апеляцій. У грудні 2019 р. звільняться ще дві вакансії, і тоді Апеляційний орган може припинити свою роботу.

Були внесені різні пропозиції щодо вирішення цих проблем шляхом внесення поправок у Домовленість про правила і процедури врегулювання суперечок, і правила процедури з метою уточнення і зміни відповідних положень. Важливо відзначити, що в деяких пропозиціях передбачається збільшення числа членів Апеляційного органу з нинішніх семи до дев'яти, що перетворить цю роботу на постійну і забезпечить єдиний довгостроковий контракт на термін від 6 до 8 років замість нинішніх 4 років, з однією можливістю його продовження.

3.5. Механізми набуття Азійським банком інфраструктурних інвестицій глобальної ролі в міжнародній фінансовій системі

Про фактичне визнання глобальної ролі АБП свідчить надання банку 20 грудня 2018 р. статусу спостерігача при Генеральній Асамблеї ООН (ГА ООН), що дає його представникам право брати участь в її сесіях та роботі. Проект відповідної резолюції було внесено представником Китаю від імені таких впливових країн, як Велика Британія, Австралія, Канада, Індія, Іспанія, Італія, Південна Африка, Республіка Корея, Росія, Саудівська Аравія, Сінгапур, Швеція, Швейцарія. Пізніше до авторів проекту резолюції долучились Ізраїль, Бельгія, Нідерланди, Туреччина, а згодом Австрія та Німеччина.

Того ж дня статус спостерігача при ГА ООН було надано і Новому банку розвитку БРІКС, який також базується в Китаї. Як відзначив постійний представник КНР при ООН Ма Чжаосюй, процес здобуття обома банками статусу спостерігачів «продемонстрував рішучість та відповідальність Китаю дотримуватись принципу мультилатералізму та імплементувати Порядок денний ООН для сталого розвитку до 2030 року» [86].

У цьому контексті навряд чи можна погодитися з твердженням індонезійського дослідника А. Рагаріо, що створення АБП є, буцімто, «типовим кроком для набуття регіонального лідерства Китаю у Східній Азії» і це не можна розглядати як просування до лідерства в глобальній політиці [87]. Адже суходільний «Економічний пояс Шовкового шляху», фінансово-інвестиційним інструментом реалізації якого виступає АБП, якраз проходить поза регіоном Південно-Східної Азії, передусім через євразійські суходільні маршрути до Європи.

Згідно з п. 11.1(а) Статуту (базових «Статей Угоди») АБП, банк уповноважений інвестувати в проекти, що реалізуються в будь-якій країні-члені, незалежно від її регіонального чи нерегіонального статусу, якщо відповідний проект відповідає цілям та функціям АБП [88]. Затверджена АБП 24 лютого 2018 р. «Стратегія фінансування операцій в нерегіональних членах» [89] визначає, що таке фінансування має приносити користь Азії через підтримку, зокрема, міждержавного сполучення або розвитку відновлюваної енергетики в

країнах, «географічно близьких і тісно економічно інтегрованих» з Азією. Як вважає дослідник з Гарвардського університету Дж.М. Уолкер, ця стратегія «фактично може стати прямим викликом існуючим банкам розвитку. Іншими словами, якщо банк буде успішним, він може, зважаючи на поточний попит на інфраструктурні витрати внаслідок урбанізації нинішнього століття, кинути прямий виклик Світовому банку та, ймовірно, прискорити його швидкий занепад» [90]. На думку Чжунчжоу Пена і Соу Кіт Тока з Мельбурнського університету (Австралія), через АБП Китай пропонує «структуру справедливого управління», за якої право голосу в міжнародних (фінансових) інституціях, таких як МВФ і СБ, відповідатиме нинішній «новій географії» економічної діяльності та багатства [91]. Отже, йдеться про просування Пекіном на глобальному рівні власне «китайської нормативної сили» та «китайського нормативного порядку».

АБП пообіцяв бути «чистим, струнким і зеленим», тобто суворо дотримуватись стандартів діяльності провідних багатосторонніх банків розвитку, таких як Світовий банк, АБР, ЄБРР тощо, у сферах запобігання корупції, пільгового кредитування допомоги країнам, що розвиваються, та природокористування [92]. Однак чимало, передусім західних та прозахідних, дослідників і неурядових організацій висловлюють занепокоєння, що банк недостатньо виконує свої екологічні та соціальні зобов'язання [93]. Зокрема, 14 міжнародних неурядових організацій, що базуються переважно у США, їх країнах – союзниках по НАТО та країнах, що мають особливі відносини із США (Грузії, Філіппінах тощо), і спеціалізуються у сфері контролю за діяльністю міжнародних банків, транснаціональних корпорацій та екологічного права, у березні 2018 р. звернулися з відкритим гостро критичним листом до керівництва АБП. У ньому висловлюється занепокоєння засадничими принципами, підходами та процедурними механізмами, пропонованими банком у сфері публічної підзвітності та відносин з громадськістю [94]. Зокрема, йдеться про нехтування банком при розробленні механізмів своєї політики щодо людей, життєві інтереси яких можуть зачіпати проекти АБП, таких принципів, як «доступність, прозорість та легітимність» [94].

Серед найбільш серйозних критичних зауважень зокрема відзначалися:

1) вилучення з розгляду банком скарг громадян та їхніх спільнот щодо тих проєктів, які співфінансуються разом з іншими міжнародними фінансовими інституціями (МФІ), у разі, якщо АБП погодився на застосування в екологічній та соціальній політиці щодо конкретного проєкту незалежного механізму підзвітності відповідної МФІ;

2) вилучення з розгляду скарг від тих скаржників, які одержують консультаційну чи фінансову допомогу від «немісцевого» громадянського суспільства, тобто іноземних чи міжнародних організацій, якщо тільки таку допомогу «адекватно не обґрунтовано» [94];

3) штучно ускладнена та жорстка процедурна система реєстрації скарг, яку, на думку зазначених неурядових організацій, орієнтовано переважно на консультації з клієнтами банку, а не з самими скаржниками;

4) практика публікації у відкритому доступі не всіх документів, що стосуються поданої скарги (саме такий стандарт запроваджено у Світовому банку, Азійському банку розвитку, ЄБРР та ряді інших ББР), а лише їх резюме, що серйозно ускладнює громадський моніторинг ходу розгляду поданих скарг;

5) недостатня незалежність механізму розгляду скарг від втручання або ухвали ради керуючих банку, зокрема наявність процедурної можливості з боку ради керуючих проігнорувати висновок відповідальної за такий розгляд служби банку (в особі керуючого директора відділу відповідності, ефективності та доброчесності) щодо обґрунтованості скарги та запропоновані цією службою рекомендації для виправлення ситуації з порушенням прав скаржника;

6) заборона на включення зовнішніх зацікавлених сторін до процедур добору ключового персоналу банку, що, на думку зазначених неурядових організацій, також завдає шкоди незалежності механізму розгляду скарг.

Друге і третє зауваження неурядових організацій були враховані при ухваленні 7 грудня 2018 р. публічної інструкції банку «Політика щодо людей, життєві інтереси яких можуть зачіпати відповідні проєкти», яка набула чинності 31 березня 2019 р. [95]. Частково було також ураховано перше зауваження: АБП взяв на себе зобов'язання

щодо тісної координації з відповідною співфінансуючою МФІ свого процедурного механізму розгляду скарг, а також звітування перед радою директорів банку стосовно результатів такого розгляду. Решту суттєвих зауважень враховано не було.

Цей приклад свідчить, що АБП дуже уважно ставиться до критичних меседжів та зауважень, які надходять від західних партнерів не лише через міжурядові, а й через неурядові канали. Зокрема, АБП загалом успішно адаптувався до «особливо чутливих» для Заходу тем і сфер, підкреслюючи належний рівень прозорості, екологічних та соціальних стандартів своєї діяльності. Про це свідчать дуже високі рейтинги АБП (рівня AAA) від провідних світових рейтингових агентств Fitch, Moody's і Standard & Poor's.

На відміну від «західних інституцій» (МВФ, Світового банку, ЄБРР та ін.), АБП пропонує альтернативний підхід до розвитку, не пов'язуючи надання позик на розвиток інфраструктури з громадянсько-правовими і внутрішніми політико-режимними проблемами країн-реципієнтів, що часто є передумовою кредитування з боку інших багатосторонніх донорських установ.

Важливою ознакою регіональної фінансової політики Пекіна є особливий акцент на багатосторонньому форматі відносин і нормативного регулювання. Адже міжнародні переговори в такому форматі часто мають більший шанс на успіх у вирішенні гострих викликів сучасного розвитку, ніж двосторонні [93]. Це особливо характерне для Азії, де інститути регіональної інтеграції мають значно більший потенціал для вдосконалення, ніж, наприклад, у рамках ЄС, який в останні роки, особливо після Brexit і викликів коронавірусної пандемії, зіштовхнувся з проблемою певної «втоми від інтеграції».

Сьогодні Китай успішно використовує багатосторонній формат співпраці з країнами як Південно-Східної Азії, так і Центрально-Східної Європи (16+1). У 2019 р. до цього формату приєдналася Греція. Про це свідчить початок китайськими і сербськими фахівцями будівельних робіт з модернізації швидкісної залізничної гілки Белград – Будапешт (320 км), яка є одним з найбільших інфраструктурних проєктів на Південному Сході Європи і є відгалуженням залізничного пан'європейського коридору № 10 у рамках ОПОШ (підготовка проєкту велася з 2014 р.) [96]. Зазначений

формат «16+1» унікальний тим, що це, по суті, єдиний приклад зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної (передусім торговельно-економічної та інвестиційної) взаємодії між цілою групою європейських країн та позарегіональною державою (Китаєм), що здійснюється поза межами ЄС.

Процес кредитування в АБР значною мірою залежить від схвалення позик радою директорів, які мають статус резидента. Таким чином, рада директорів АБР регулярно зустрічається і приймає рішення із затвердження позик, а це означає, що процес їх надання істотно розтягується в часі. Натомість члени ради директорів АБП (крім, звичайно, китайського директора) мають статус нерезидентів, а тому нерідко делеguють повноваження щодо затвердження позик президенту банку [97]. Це дозволяє скоротити бюрократичні процедури ухвалення позики і, таким чином, прискорює процес кредитування. Подібна практика діє, зокрема, в Латиноамериканському банку розвитку, відомому як Андська корпорація розвитку (створена в 1970 р.) [98]. У випадку АБП це надає додаткові важелі впливу саме представнику Китаю.

Таким чином, успішна адаптація ініційованого та контрольованого Китаєм Азійського банку інфраструктурних інвестицій до конкурентного середовища глобальних міжнародних фінансових інституцій забезпечує реальні можливості для набуття АБП рольових функцій альтернативного лідерства у міжнародній фінансовій сфері не лише в регіоні Східної та Південно-Східної Азії, а й у глобальному масштабі.

3.6. Розроблення стратегії й тактики участі України в діяльності міжнародних фінансових організацій

Світовий досвід має багато прикладів як ефективного, так і неефективного використання коштів міжнародних фінансових організацій. У будь-якому випадку органічне поєднання внутрішніх та зовнішніх джерел фінансових ресурсів країни є запорукою її сталого розвитку. При цьому фінансова відкритість має супроводжуватися участю країни в міжнародних економічних відносинах без негативних наслідків для макроекономічної стабільності держави.

Традиційно виділяються три головні міжнародні фінансові організації, з якими співпрацює Україна, – Міжнародний валютний

фонд (МВФ), Світовий банк (СБ), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР). Крім цього, до співпраці з міжнародними фінансовими організаціями відносять отримання міжнародної технічної допомоги.

Порівняно низька вартість запозичень, які надають фінансові організації, значущість їхніх оцінок та дій для інших потенційних кредиторів та інвесторів, обумовлюють співпрацю України з цими установами. Хоча визначення переліку з трьох провідних організацій не виключає можливостей співпраці з іншими фінансовими організаціями як комерційного, так і некомерційного характеру.

З приєднанням України у 1992 р. до міжнародних фінансових організацій МВФ і Світового банку та регіональної фінансової установи ЄБРР розпочато співробітництво з цими структурами.

У співпраці України з Міжнародним валютним фондом до цього часу можна виділити шість основних етапів [99, с. 333–376].

Перший етап (1994–1995 рр.) характеризується наданням МВФ кредитів за програмою системної трансформаційної позики (*STF*) у сумі 742 млн дол. для підтримки платіжного балансу України. Труднощі, пов'язані з платіжним балансом, виникли внаслідок загострення економічної кризи та змін у структурі і цінових умовах зовнішньої торгівлі, основною з яких став перехід до світових цін на енергоносії.

На другому етапі (1995–1998 рр.) реалізовано три програми *stand-by*, затверджені в обсязі 2185,5 млн дол. США. Ці кредити призначалися для підтримки курсу національної валюти і фінансування дефіциту платіжного балансу України. Завдяки реалізації двох перших програм наша держава отримала доступ до світових ринків капіталу, а третя позика, яку погоджено в серпні 1997 р., відкрита терміном на один рік на загальну суму 542 млн дол. США. Із неї Україна отримала лише 242,2 млн дол. США, оскільки у березні 1998 р. МВФ у наданні чергових траншів відмовив через порушення урядом окремих показників та умов Меморандуму про економічну політику, зокрема в частині дефіциту державного бюджету.

Основною проблемою цього періоду стала фінансова криза у вересні 1998 р. Надання МВФ своєчасної допомоги Україні дозволило здійснити поступову девальвацію гривні й уникнути її обвалу з непередбачуваними для банківської системи наслідками. Разом із тим у політиці уряду та НБУ були суттєві суперечності щодо підтримки

стабільності національної грошової одиниці. Її штучно завищений обмінний курс підтримувався надвисокими відсотковими ставками за державними цінними паперами для масштабного залучення іноземного капіталу через ринок ОВДП.

Третій етап (1998–2001 рр.) розпочався у вересні 1998 р. запровадженням трирічної Програми розширеного фінансування (*EFF*), якою передбачалося надання позики загальною сумою 2,226 млрд дол. США. Головна її мета – сприяння макроекономічній стабілізації в Україні і виходу на позитивну економічну динаміку, забезпечення протягом 2001–2005 рр. щорічних темпів зростання реального ВВП на рівні не менше 4–5%. На 1 січня 2001 р. у межах цієї програми отримано понад 1 млрд дол. США, які пішли на поповнення валютних резервів НБУ. За період співпраці з МВФ наша держава отримала від нього кредитів на загальну суму понад 3,5 млрд дол. США.

Четвертий етап (2002–2008 рр.) характеризувався певною нестійкістю відносин, які включали як поступовий відхід від співпраці на умовах отримання кредитів, так і повернення до такої форми з безпрецедентним отриманням позики обсягом 16,5 млрд дол. США у листопаді 2008 р.

П'ятий етап (2009–2013 рр.) охоплює період, який характеризується збільшення залучення ресурсів та поступовим зниженням відповідальності щодо повернення та їх обслуговування у подальшому.

Шостий етап (із 2014 р.) характеризується переходом до використання ресурсів «стільки, скільки дадуть». При цьому діяльність МВФ в Україні фактично перетворилася у функцію зовнішнього керуючого, а питання обслуговування боргу і відсотків розглядається як щось другорядне.

Співпраця України зі Світовим банком є основним джерелом інвестиційного фінансування. Від Світового банку держава отримує системні позики та інвестиційні кредити. Системні позики надаються з метою проведення реформ в окремих секторах економіки із спрямуванням їх траншами безпосередньо до державного бюджету України. Ці кошти можуть використовуватися на фінансування його дефіциту та підтримку платіжного балансу.

Протягом 1994–1999 рр. на покриття дефіциту бюджету залучено

кошти системних позик Міжнародного банку реконструкції і розвитку (МБРР), що є головною установою в групі Світового банку, на суму 1,8 млрд дол. США. Це забезпечило певні позитивні результати у розвитку ринкової інфраструктури і зокрема банківської системи.

Співробітництво України зі Світовим банком пройшло у своєму розвитку різні етапи.

З початку (1992 р. – грудень 1994 р.) відбувалися переважно ознайомчі та дослідницькі місії Світового банку, результатами яких стали звіти про економічну та соціальну ситуацію в Україні і запровадження першого інвестиційного проєкту обсягом близько 17 млн дол. США.

Далі (кінець 1994 р. –1997 р.) здійснювалася підготовка та реалізація Світовим банком системних проєктів, спрямованих на реформування окремих секторів економіки та соціальної сфери. Ці кошти використано для удосконалення пенсійної системи, здійснення адміністративної реформи, управління державними ресурсами. Одночасно поповнювався інвестиційний портфель Світового банку, зокрема проєктами модернізації дорожньої інфраструктури, систем тепло- і водопостачання тощо.

Кінець 90-х років (1998 р. –2000 р.) характеризується як збільшенням обсягів кредитування з боку Світового банку, так і початком погашення заборгованості, що виникла раніше.

Інвестиційна програма на цьому етапі здійснювалась стриманіше. З інвестиційного портфеля вилучено ряд проєктів, що стосувалися високих технологій (наприклад, продовження проєкту «Морський старт»), фінансових послуг, модернізації систем водо- і теплопостачання в окремих регіонах.

У вересні 2000 р. була затверджена нова Стратегія співпраці Світового банку з Україною. Вона передбачає кредитну підтримку нашої держави залежно від практичних результатів, передбачених Програмною системною позицією (ПСП) – головним трирічним системним інструментом реалізації Стратегії. Загалом за весь час співпраці з СБ Україна отримала понад 2,1 млрд дол. США.

До початку світової фінансової кризи (2001 р. –2008 р.) відносини визначаються більшим прагматизмом у взаємній співпраці. Серед іншого треба відзначити погодження сторонами фінансування дефіциту державного бюджету України в розмірі 0,5 млрд дол. США

із довготерміновим поверненням, яке здійснено в листопаді 2008 р.

Період із 2009 р. по 2013 р. відносини зі Світовим банком характеризувалися здійсненням ряду проєктів. У лютому 2012 р. Радою виконавчих директорів Світового банку схвалено Стратегію партнерства Світового банку для України на 2012–2016 рр.. Основна мета Стратегії полягала в наданні Україні допомоги в реалізації її програми економічних реформ та у виконанні порядку денного інтеграції з ЄС. Підтримка і допомога Світового банку організовувалася навколо двох центральних тем, які підкреслювали важливість поліпшення врядування для досягнення стабільного соціально-економічного прогресу в Україні.

Спільні з Світовим банком проєкти спрямовані на покращення стану автомобільних доріг України, модернізацію енергетичної галузі, впровадження земельної реформи; підвищення якості медичних послуг; ефективності соціальної допомоги; покращення послуг із водопостачання, водовідведення та утилізації твердих побутових відходів тощо.

Європейський банк реконструкції та розвитку здійснює зовнішнє пряме та спільне фінансування інвестиційних проєктів. На відміну від інших міжнародних фінансових інституцій, його діяльність зосереджена переважно на кредитуванні приватного сектора та об'єктів ключової інфраструктури.

Важливим напрямом співпраці з міжнародними фінансовими інституціями є технічна допомога [100]. Вона надається цими установами та розвиненими країнами, відчутно підтримуючи Україну в ринковій трансформації економіки. В останні роки зберігається стійка тенденція зростання загального обсягу міжнародної технічної допомоги. Найбільш масштабними були проєкти з ядерної безпеки, реструктуризації енергетичного сектора, розробки програм енерго-ефективності та енергозбереження, поглиблення реформ в аграрному комплексі, поліпшення якості медичних послуг.

Проблеми взаємовідносин із міжнародними фінансовими організаціями є вкрай важливими для сучасного етапу економічного і політичного розвитку держави. Досвід різних країн світу підтверджує об'єктивність того, що використання тих додаткових можливостей розвитку, які потенційно можуть надати зовнішні джерела фінансування, є помітним фактором поступального руху вперед, і,

особливо, за умов трансформаційного розвитку. Адже очевидним є те, що країна, перед якою стоять завдання реструктуризації галузей виробництва, всього механізму власності та управління, мобілізації капіталів та кредитних ресурсів, більшою мірою, ніж за умов сталої ринкової системи, залежить від того, наскільки ефективно використовується потенціал міжнародного співробітництва у кредитно-фінансовій сфері.

Інші питання, на які потрібно дати відповідь, полягають у тому, якою мірою доцільним та ефективним є використання зовнішніх боргових зобов'язань у зв'язку з конкретними проєктами та програмами кредитування, наскільки спроможна та або інша держава своєчасно розраховуватися за власними зобов'язаннями. Якщо говорити конкретніше, то важливо знати те, наскільки позитивними або негативними є наслідки боргової політики держави, як слід діяти з огляду на наявність об'єктивних та суб'єктивних факторів прийняття країною на себе боргових зобов'язань та їх виконання.

Необхідною є також виважена оцінка кількісних параметрів національної заборгованості, з'ясування моменту небажаного перевищення певної критичної межі зовнішнього боргу порівняно з валовими показниками внутрішнього продукту, іншими важливими макроекономічними агрегатами. Адже надмірне навантаження на бюджет, пов'язане із обслуговуванням зовнішнього боргу, перевищення сумарним боргом об'єктивних коефіцієнтів експортної спроможності можуть відобразитись у погіршенні умов та результатів функціонування економіки загалом, призвести до втрати істотних складових національної безпеки держави, її здатності гарантувати свої інтереси в міжнародних відносинах.

Для України проблематика взаємовідносин із міжнародними фінансовими організаціями розглядається в контексті здійснення економічних перетворень. Слід відзначити, що поточна ситуація із наявними зовнішніми борговими зобов'язаннями та їх обслуговуванням ставить державу у скрутний стан.

Дослідження відносин із міжнародними фінансовими організаціями висуває необхідність аналізу ширшого спектра відносин. Це, в свою чергу, охоплює інший комплекс відносин – як економічного, так і неекономічного змісту [101].

Сучасний світ характеризується широким використанням

зовнішніх боргових запозичень поряд із внутрішніми джерелами фінансування. Фактично не залишилося прикладів країн, які б спирались виключно на власні можливості. Складність побудови відносин із зовнішніми кредиторами пов'язана із багаторічною неможливістю України виконувати свої зобов'язання у повному обсязі, і це при тому, що країна є залежною від нових фінансових надходжень із-за кордону.

Досвід різних країн світу підтверджує, що використання додаткових можливостей розвитку, які можуть надати зовнішні джерела фінансування, постає помітним фактором руху вперед.

Також важливо враховувати, що міжнародні фінансові організації виконують певні функції соціального спостереження та, на цій основі, розповсюджують свої прогнози та поради. Так, у березні 2021 р. у МВФ попередили, що нерівність, яка посилюється через пандемію коронавірусу, може призвести до поляризації, ерозії довіри до урядів та соціальних заворушень [102]: пандемія послаблює державні бюджети, і багатьом країнам будуть потрібні додаткові доходи, їм також доведеться витрачати кошти ефективніше. У МВФ додали, що нерівність доходів за останні три десятиліття погіршилася, особливо в розвинених та великих економіках, що розвиваються. Відповідно до звіту МВФ, минулого року 95 млн людей опустились за межу екстремальної бідності.

Проблеми, що виникають у взаємовідносинах України з міжнародними фінансовими організаціями пов'язані як зі специфікою безпосередньо України, так і самих міжнародних фінансових організацій. Якщо Україна виступає як країна з кризовою економікою, то міжнародні фінансові організації використовують стандартні вимоги щодо співпраці з іншими країнами, які мають високу питому вагу політичного забарвлення.

Враховуючи загальну специфіку взаємовідносин України з міжнародними фінансовими організаціями, можна визначити такі проблеми.

Проблема платоспроможності України є дуже важливою як щодо напряму можливостей залучення коштів міжнародних фінансових організацій, так і щодо збереження національної безпеки України. Платоспроможність України є тим чинником, який взагалі дозволяє говорити про залучення зовнішніх фінансових ресурсів. Параметри

зовнішньої заборгованості безумовно впливають як на можливості залучення нових фінансових ресурсів, так і на процес обслуговування вже отриманих. Відповідно, зростання зовнішньої заборгованості України є гальмуючим чинником самої співпраці.

Відштовхуючись від можливостей макроекономічного розвитку та характеру взаємовідносин із міжнародними фінансовими організаціями, необхідно будувати взаємовідносини саме у сфері зміцнення платоспроможності України.

Проблема неадекватності вимог міжнародних фінансових організацій пов'язана із використанням щодо України шаблонів, що використовуються в інших країнах світу, включаючи, наприклад, країни Латинської Америки, Азії тощо. Національна економіка України має особливості як структурного, так і геоекономічного характеру, що не дозволяють ставити її в один ряд із економіками тих самих країн Латинської Америки.

Неадекватність вимог міжнародних фінансових організацій щодо України стосується і змін ситуації у світі. При цьому, зі зміною вимог до країн-отримувачів, більш реальною видається співпраця з міжнародними фінансовими організаціями з урахуванням національних інтересів України.

Проблема впливу на діяльність діючого уряду держави пов'язана з можливістю використання міжнародних фінансових організацій як своєрідних «винних за всі негаразди» діючого уряду країни.

На макроекономічному рівні очікування коштів від міжнародних фінансових організацій знижує відповідальність уряду за свою економічну політику. Більше того, навіть успіх чи провал економічної політики прив'язується до результатів переговорів із кредиторами, наданням чи не наданням коштів з їх боку. Сам факт очікування дешевих позик від міжнародних фінансових організацій створює умови для нереалістичного бюджетного планування, насамперед щодо покриття дефіциту державного бюджету.

Проблема вимог, які перебувають на межі національної безпеки України і перетинають цю межу, може ілюструватися низкою вимог без аналізу можливих наслідків їх реалізації. Такі вимоги висувалися протягом усіх років співробітництва незалежної України з міжнародними фінансовими організаціями. Їх «протягували» від введення ринку землі до тарифів на комунальні послуги та товари

першого призначення, на рівні, який перевищує середньо-європейський.

Проблема політичної підтримки різних «реформаторів» також перебуває в контексті проблем збереження національної безпеки. Причому в багатьох випадках проблема призначення певних посадових осіб з боку міжнародних фінансових організацій фактично має ультимативний характер.

Проблема оптимізації відносин із міжнародними фінансовими організаціями передбачає визначення оптимальних параметрів взаємовідносин, які б не допускали як конфронтаційну поведінку, так і втрату своєї економічної і політичної безпеки. Визначення необхідних параметрів та цілей відносин із зовнішніми кредиторами є важливою передумовою оптимізації безпосередньо зовнішньої заборгованості. Адже фактично йдеться про обслуговування залучених раніше зовнішніх запозичень та про перспективи отримання нових надходжень. Причому стосовно другого фактора така оптимізація має відношення до широкого спектра цілей отримання нових фінансових надходжень з-за кордону – як від міжнародних фінансових організацій, так і від власників приватного капіталу.

Напрями оптимізації взаємовідносин з міжнародними фінансовими організаціями обумовлені специфікою як взаємовідносин із такими організаціями, так і внутрішньою логікою економічного розвитку в Україні.

Загальне позиціонування взаємовідносин України з міжнародними фінансовими організаціями може ґрунтуватися на двох параметрах.

Перший параметр передбачає збереження рівня взаємовідносин України з міжнародними фінансовими організаціями в подальшому. У цьому випадку можливим є також повне збереження всіх нині існуючих суперечностей. Можна також прогнозувати, що суперечності у відносинах із міжнародними фінансовими організаціями посилюватимуться, враховуючи процес трансформації самих організацій і можливий розвиток національної економіки України. У цьому напрямі також зберігатиметься ситуація зв'язку співробітництва із міжнародними фінансовими організаціями і приватними інвесторами.

Другий параметр передбачає перехід від безпосереднього отримання фінансових ресурсів до залучення виключно консультативної допомоги. В цьому випадку можна прогнозувати

фактично збереження стану поточних взаємовідносин України з такими організаціями. При тому, що офіційний перехід від стану очікування грошей до постійної консультативної підтримки знизить деяку напругу у відносинах із міжнародними фінансовими організаціями і загалом позитивно впливатиме на подальший розвиток ситуації в Україні.

Зрозумілим є те, що міжнародні фінансові організації не завжди враховують об'єктивні потреби розвитку та специфіку держави, що отримує зовнішні надходження. Також слід звернути увагу на те, що різні кредитори або потенційні кредитори мають і різні підходи щодо характеру використання запозичених коштів.

Беручи до уваги викладені проблеми взаємовідносин із міжнародними фінансовими організаціями, можна визначити такі напрями їх оптимізації.

Взаємовідносини України з міжнародними фінансовими організаціями повинні ґрунтуватися на поточному стані національної економіки. Необхідною є широка визначеність, а саме включення співпраці з міжнародними фінансовими організаціями в загальнодержавне розуміння розвитку країни. До стабілізації політичної ситуації в державі не можна сподіватися на вирішення проблеми зовнішньої заборгованості. Саме це визначає оптимізацію зовнішніх боргових запозичень в умовах сучасного розвитку України. У взаємовідносинах України з міжнародними фінансовими організаціями необхідно чітко визначити форми продовження співробітництва з такими організаціями. З урахуванням нерегулярності надходження фінансових ресурсів останніх років можливі зміни самих принципів взаємовідносин із міжнародними фінансовими організаціями.

Можливою модифікацією відносин України з міжнародними фінансовими організаціями є перехід від отримання кредитних ресурсів до залучення консультативної підтримки. Таке можливо за умов економічного зростання в Україні. Консультативна підтримка України з боку міжнародних фінансових організацій (без надання кредитів) не лише знизить гостроту проблеми зовнішньої заборгованості, а й стане засобом залучення в Україну іноземного приватного капіталу.

Необхідне вивчення можливої переорієнтації співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями на досягнення національних інтересів України за її межами. Дещо гіпотетичними

видаються впливи за допомогою міжнародних фінансових організацій на інші країни для досягнення національних інтересів України. Разом із тим, враховуючи наявний стан країни-прохача, такі можливості для України не можна вважати досить реальними. Крім цього, на співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями впливає реакція західних засобів масової інформації стосовно економічного та соціально-політичного клімату в Україні. До об'єктивних реалій належать також фактори впливу на Міжнародний валютний фонд і Світовий банк могутніх держав світу (в першу чергу – США) з метою досягнення відповідних економічних і політичних цілей як в Україні, так і в інших країнах. Ці обставини повинні враховуватися під час співробітництва України як з міжнародними структурами, так і безпосередньо з відповідними країнами. Причому на транзитивному рівні певні зрушення у відносинах із відповідними країнами позитивно вплинуть на відносини з міжнародними фінансовими організаціями.

Взаємовідносини України з міжнародними фінансовими організаціями повинні розвиватися в напрямі оптимізації бачення соціально-економічного розвитку. Під час співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями потрібно брати до уваги всю сукупність внутрішніх політичних факторів, які не завжди враховують міжнародні фінансові структури. До цих факторів належать: чітка визначеність курсу економічного розвитку та його реальна реалізація в державі, а не лише декларування реформ; урахування загальнополітичної розстановки сил, включаючи структуру парламенту та персоналії в органах державної влади та управління тощо.

ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

4.1. Трансформація глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну

Ми переживаємо вкрай турбулентний час, коли одночасно збіглися одразу кілька світових криз – паливна, продовольча, економічна, інституційна, політична, військова, системна, торгова, ідеологічна – і це перетворює становище та перспективи будь-якого із глобальних акторів на явище важкопередбачуване, втім проте таке, що відкриває кожному з них широкі можливості для багатofакторної гри.

Повномасштабна війна, розв'язана РФ проти України, стала черговим потужним фактором (*«чорним лебедем»*), що засвідчує кризу глобалізації в її глобалістському тлумаченні як процесу всесвітньої економічної, політичної та культурно-ціннісної інтеграції та уніфікації – слідом за обранням Дональда Трампа президентом США, Брекзітом та пандемією COVID-19.

За результатами онлайн-опитувань, проведених міжнародною дослідницькою компанією Ipsos Global Advisor (зі штаб-квартирою в Парижі) у квітні 2022 р. у 27 країнах, що представляють Європу, Азію, обидві Америки, Південну Африку та Австралію, в середньому 82% жителів планети вважають війну в Україні величезною або значною загрозою для всього світу. При цьому 61% зауважили, що це стосується їхньої країни. Опитування не проводилося на теренах колишнього СРСР та у КНР, але цілком очевидно, що російсько-українська війна потужно вплинула на становище відповідних країн – або через їх безпосередню участь у конфлікті, або через безпосередню загрозу їх стратегічним інтересам. Уявлення про те, що власна країна наражається на значний ризик, найбільше поширене в Японії (87%), Польщі (77%) та Південній Кореї (77%) [103]. Це є емпіричним свідченням потужного впливу російсько-української війни на геостратегічне, зокрема безпекове, геополітичне, економічне та

фінансове, становище країн Південно-Східної Азії, не кажучи вже про Європу.

Наразі можна виділити декілька основних трендів трансформації глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну:

- 1) суцільна політизація;
- 2) розпад спільного нормативно-правового, зокрема правозахисного, простору та нормативно-ціннісного порядку:

2.1) стратегічна автономізація» ключових акторів світової політики та економіки (США разом із англо-саксонськими країнами, ЄС, Китаю);

2.2) ізоляція та самоізоляція Росії від ряду ключових інституцій («стовпів») європейського та світового порядку постбіполярної доби;

- 3) тінізація світової торгівлі;
- 4) виграш компаній енергетичного сектора порівняно з компаніями у сфері високих технологій;
- 5) тренд до створення альтернативної нинішній, як би паралельної, міжнародної валютно-фінансової системи. Загроза біфуркації світового економічного та фінансового простору.

Розглянемо ці тренди докладніше.

1. Суцільна політизація

Повномасштабне воєнне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. призвело до всепроникаючої, тотальної політизації – в дусі Realpolitik – глобального економічного порядку, всієї системи міжнародних економічних та валютно-фінансових відносин і стало каталізатором її біполяризації.

Спостерігається надзвичайна політизація всієї системи міжнародних економічних відносин. Політична економія знову вступає в свої права. Тобто загострення – аж до стану нової «холодної війни» та «війни за довіреністю» між великими світовими гравцями, геостратегічної боротьби за світове економічне та фінансове лідерство призводить до того, що геополітичні міркування урядів превалюють над суто ринковими міркуваннями щодо порівняльних переваг, короткострокової економічної та фінансової вигоди, що яскраво виявилось в кейсах Huawei Technologies Co. Ltd. та «Північного потоку-2». Тим не менш, незважаючи на санкційні зусилля адміністрації Трампа проти цієї компанії, у другому кварталі

2020 р. Huawei стала найбільшим у світі продавцем смартфонів, уперше обігнавши Samsung [104].

Глобалізація стає надзвичайно вразливою від політичних рішень на державному та міждержавному рівнях. Ключові економічні рішення, навіть на корпоративному рівні, як, наприклад, у кейсі проблематичної покупки Ілоном Маском Twitter, визначаються передусім політичними факторами. І великий бізнес, поза сумнівом, зараз особливо ретельно розглядатиме політичні ризики. Адже невизначеність щодо майбутніх політичних рішень може призвести до згубних наслідків для світової економічної динаміки.

2. Розпад спільного нормативно-правового (у т.ч.) правозахисного простору та нормативно-ціннісного порядку.

2.1. «Стратегічна автономізація» ключових акторів світової політики та економіки (США разом із англо-саксонськими країнами, ЄС, Китаю).

Ключові актори світової економіки та політики – США, ЄС, Китай – дедалі більше розглядають свою участь у процесі глобалізації з позицій «стратегічної автономії». Зокрема, Вашингтону не подобається нормативно-правова регуляторна функція СОТ щодо міжнародного багатостороннього врегулювання торгових суперечок (не з позицій американської гегемонії).

Ми спостерігаємо останніми роками значне зростання протекціонізму, про що свідчать перемога Трампа в 2016 р., американо-китайські торговельні війни та Брекзїт. Якщо, наприклад, у СОТ спостерігалася «епоха гіперглобалізації, то тепер вона остаточно минула» [105].

У руслі цього тренду слід відзначити, зокрема, такі явища та процеси.

- Блокування Сполученими Штатами апеляційного органу СОТ з 2011 р. і повністю – з грудня 2020 р.

На тлі зазначеного блокування США – підриив ключової глобалізаційно-регулюючої функції СОТ – функції врегулювання торговельних суперечок між державами через ветування призначень членів апеляційного органу СОТ.

Фактично підриив СОТ, зокрема через блокування Сполученими Штатами призначення нових суддів до апеляційного органу, можна розглядати «як повернення годинника назад, до ери сили та

справедливості, що, на їхню думку, давно минула» [106]. Прикметно, що США ветують призначення суддів до апеляційного органу СОТ з 2011 р. іще з часів Обами (адміністрація Трампа займала в цьому питанні ще більш жорстку позицію). Придушуючи апеляційний орган Світової організації торгівлі, Вашингтон фактично стримує здатність СОТ вирішувати суперечки. Наразі Апеляційний орган СОТ взагалі не може розглядати апеляції через те, що термін повноважень останнього члена Апеляційного органу закінчився 30 листопада 2020 р. [107].

- Автономна від США та постбрекзитної Великої Британії політика ЄС щодо Китаю, створення оборонного блоку AUKUS із одночасним вичавлюванням Франції із зони впливу в Індо-Тихоокеанському регіоні.

- Автономні торгові та інвестиційні стратегії ЄС і Великої Британії щодо повороту на Схід.

- Розвиток Китаєм альтернативних багатосторонніх банків розвитку та геостратегічних інфраструктурних ініціатив (проектів).

Кризовим симптомом сучасного стану глобалізації можна розглядати перехід у відносинах світових держав від безадресних, переважно економічних, регуляторів до стратегічних адресних санкцій (адресно-санкційних регуляторів).

2.2. Ізоляція та самоізоляція Росії від ряду ключових інституцій («стовпів») європейського та світового порядку постбіполярної доби.

На відміну від «стратегічної автономії» в процесах глобалізації США, ЄС і Китаю, Росія – після того, як 15 грудня 2021 р. відкрито кинула виклик всьому глобальному світопорядку, що склався після закінчення «холодної війни», й особливо після початку свого повномасштабного вторгнення в Україну, фактично взяла курс на повний розрив з інституціями та нормативним порядком постбіполярної епохи.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну викликало майже негайне колективне рішення п'яти посткомуністичних держав – членів ЄС – Болгарії, Польщі (Польща не є членом МІБ), Румунії, Словаччини та Чехії – розпочати вихід з членства та будь-якої діяльності Міжнародного інвестиційного банку (МІБ) і Міжнародного банку економічного співробітництва (МБЕС) – міждержавних багатосторонніх банків розвитку, що залишилися від

розформованої в 1991 р. Ради економічної взаємодопомоги – інституційного формату, за допомогою якого Москва в біполярну добу здійснювала гегемонію та контроль за процесами економічної інтеграції країн т. зв. «світового соціалістичного табору». Держави-заявниці рішуче висловили намір «не допустити, щоб інститути радянських часів, які визнають Росію своїм найбільшим акціонером, обійшли дію санкцій Європейського Союзу» [108].

Незважаючи на те, що ці банки за членством та масштабом операцій непорівнянні з МБРР, АБР чи АБП (на кінець 2021 р. активи МІБ становили 1,8 млрд євро [109], а МБЕС – 776 млн євро [110]), вони мали для Кремля неабияке символічне значення – як міжнародні фінансові інституції з генетичною пам'яттю про колишню гегемонію радянської наддержави і в яких найбільшим акціонером виступає Росія. Наразі єдиною з держав – членів ЄС членство в зазначених банках зберігатиме лише Угорщина (прикметно, що в 2019 р. штаб-квартира МІБ переїхала з Москви до Будапешта). Іншими членами, крім самої Росії, залишаються В'єтнам, Куба і Монголія.

Масовий вихід із членства, поряд із різким погіршенням фінансового рейтингу РФ як головного акціонера, призвів до обвалу довгострокових рейтингів емітента та незабезпечених боргів в обох банків і фактично перетворив їх на ізгоїв світового фінансового ринку. Зокрема, Moody's 16 березня 2022 р. понизило відповідні рейтинги МІБ з A3 до Ba1 [111].

У лютому 2022 р. Рада Європи засудила визнання РФ незалежності так званих «ДНР/ЛНР», а також вторгнення до України. 25 лютого 2022 р. Комітет міністрів РЄ призупинив представництво Росії в організації. 15 березня 2022 р. Генеральний секретар Ради Європи отримав офіційне повідомлення про вихід РФ з організації, а також інформацію про намір денонсувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (Європейську конвенцію з прав людини). А вже 16 березня 2022 р. Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) проголосувала за вихід Росії із Ради Європи через те, що РФ вдалася до «грубих порушень Статуту Ради Європи» [112]. Росія брала участь у роботі Ради Європи з 1996 року.

Показово також, що Білорусь, яка наразі виступає «молодшим» союзником Росії в агресії проти України, розширила кількість кримінальних статей, за які належить смертна кара, включаючи замах

на теракт, зокрема на вбивство державного чи громадського діяча. Відповідні поправки до кримінального кодексу затверджено парламентом та президентом РБ і набувають чинності 28 травня 2022 р. [113]. Тим самим найближчий союзник Росії і суб'єкт Союзної держави з РФ кинув, за безсумнівної підтримки Москви, зухвалий виклик активно підтримуваному ЄС і Радою Європи глобальному тренду щодо повної заборони смертної кари, що підриває один із основоположних принципів європейського правозахисного простору постбіполярної доби.

Показовим щодо глобального розкладу сил у геостратегічному протистоянні Заходу з Росією 7 квітня 2022 р. Генеральна асамблея ООН проголосувала за виключення Росії із Ради з прав людини – допоміжного, але впливового правозахисного органу ООН. Рішення підтримали дві третини країн, зокрема за виключення проголосували 93 держави (із 193, що взяли участь у засіданні) [114].

17 травня 2022 р. МЗС РФ заявило про вихід Росії з Ради держав Балтійського моря через «монополізацію цього майданчика країнами Заходу на шкоду російським інтересам» [115]. А наступного дня досі нейтральні держави – члени зазначеної Ради Фінляндія та Швеція офіційно подали заявки на членство в НАТО, що перетворює регіон Балтійського моря на суцільну зону жорсткого силового протистояння між НАТО і Росією.

За явною вказівкою Кремля спікер Держдуми РФ В. Володін уже доручив профільним комітетам палати вивчити питання про доцільність присутності Росії у Світовій організації торгівлі, Міжнародному валютному фонді та Всесвітній організації охорони здоров'я. А 17 травня 2022 р. віце-спікер Держдуми РФ від правлячої партії «Єдина Росія» П. Толстой закликав вийти із ВООЗ, СОТ [116] і скасувати Болонську систему [117]. Таким чином, зазначений «вихід» видається дуже ймовірним уже в короткостроковій перспективі. Вірогідно, Кремль має намір підірвати універсальний характер та глобальну роль зазначених вище інституцій у системі глобального регулювання торгівлі, валютно-фінансових відносин та охорони здоров'я, враховуючи всеосяжний вплив вжитих із початку 2020 р. протипандемічних заходів на світову економіку та безпеку.

Таким чином, фактично російсько-українська війна спричинила розпад спільного нормативно-правового, зокрема правозахисного,

простору, що склався в Європі та світі після завершення «холодної війни». А це спричинило потужний негативний вплив на діловий, зокрема інвестиційний, клімат не лише в Росії, а й у глобальному вимірі.

При цьому слід враховувати, що в країнах, які не підтримали санкції Заходу проти Росії як країни-агресора, що зазіхнула на фундаментальні основи новітнього світопорядку з його сакралізованим принципом непорушності кордонів та територіальної цілісності суверенних держав – членів ООН, проживає дві третини населення світу [118]. Це, зокрема, Китай, Індія, Пакистан, Іран, Бразилія, Південно-Африканська Республіка, тобто країни з потужним економічним та військовим потенціалом, фінансовими та людськими ресурсами, хоча окремі, передусім державні та великі Hi-Tech компанії, із більшості зазначених країн (зокрема ряд провідних державних компаній та інституцій КНР) відмовляються від співпраці з РФ, щоб не втратити західні ринки.

Як свідчать опитування громадської думки, громадяни ряду країн Південно-Східної Європи (зокрема Греції, Сербії, Молдови) переважно або значною мірою (як в Угорщині або Франції) критично налаштовані до політики Заходу і НАТО щодо війни в Україні, що обумовлює стриману або навіть пасивну (Сербія, Молдова) позицію відповідних держав щодо санкцій проти РФ як держави-агресора. Так, опитування, проведене однією з провідних соціологічних агенцій Греції Кара Research після лютневого 2022 р. російського вторгнення, показало, що лише 45% греків підтримують Україну. При цьому близько 75% респондентів засудили позицію президента Росії Володимира Путіна, але понад 60% також критикували президента України Володимира Зеленського [119]. За результатами квітневого 2022 р. соціологічного дослідження групи IMAS (Кишинів), 43,6% молдован вважають винуватцями початку війни РФ проти України Президента України В. Зеленського, НАТО та Захід, натомість 41,6% – РФ або її президента В. Путіна. 7,5% вважають винними у розв'язанні війни всіх перелічених суб'єктів політики [120]. 17 квітня 2022 р. президент Сербії А. Вучич на зустрічі з послом Росії в Белграді заявив, що «на своєму європейському шляху Сербія зберігатиме традиційні дружні та партнерські відносини з Росією та Китаєм» [121]. Крім культурно-історичних причин, визначальну роль у цьому відіграє

енергозалежність зазначених країн від Росії. Наприклад, 2021 р. Сербія забезпечувала лише 15% споживання газу з власних джерел, а решта 85% імпортувалося, в основному з Росії [122], тоді як Молдова 100% газу для потреб своєї економіки та населення отримувала з Росії [123].

Прикметно також, що жодна з пострадянських країн, крім країн Балтії, не підтримала санкції США та ЄС проти Росії у відповідь на її повномасштабне воєнне вторгнення в Україну, розпочате 24 лютого 2022 р.

На відміну від солідарної позиції демократій розвинених країн (США, ЄС, англо-саксонських країн, Японії, Південної Кореї) щодо ізоляції Росії, великі демократії Глобального Півдня, такі як Індія та Індонезія, загалом «хеджують свої ставки, вважаючи, що неприєднання найкраще відповідає їхнім інтересам» [124].

Незважаючи на довгострокові ризики, пов'язані з амбіціями Китаю щодо регіонального лідерства, у демократичній Індонезії, наприклад, думка еліти щодо зростаючої потуги Китаю загалом досить оптимістична, вони розглядають Пекін насамперед як партнера з швидкого економічного розвитку [124].

Слід звернути особливу увагу на те, що сучасна історія не підтверджує сталого зв'язку між розвитком демократії та економічним зростанням. За останні тридцять років, що минули з початку епохи «тріумфу демократії» (за Ф. Фукуямою – неоліберального «кінця історії»), «ніде в так званому Західному світі не з'явилося жодної нової заможної демократії» [124]. Навіть такі, колись багатообіцяючі економіки, як Мексика чи Угорщина, продовжують залишатися країнами з середніми доходами, а колись енергійні демократії Бразилії та Польщі сьогодні видаються хиткими та піддаються гострій критиці з боку правозахисних інституцій. Те ж саме стосується і країн Сходу. Японія, Південна Корея та Тайвань були єдиними заможними демократіями в Азії наприкінці «холодної війни». Такими вони залишаються і сьогодні. Адже Гонконг і Сінгапур хоча і є багатими політіями, але з точки зору західного лібералізму загалом не вважаються демократичними.

З огляду на це режими багатьох «напівдемократій» (на кшталт Мексики, Перу, Таїланду тощо) та відверто авторитарних режимів намагаються балансувати між збереженням тісних економічних зв'язків із Китаєм та Росією і позицією Заходу щодо «стримування»

Китаю і кардинального згортання співпраці з країною-агресором через повномасштабну війну в Україні. Адже таке балансування дозволить зазначеним режимам і далі розраховувати на відносно задовільне економічне зростання та перспективи соціального розвитку.

Щодо заміщення західних компаній, які масово залишили й залишають російський ринок, то з країн Сходу та Півдня на їх місце приходять, як правило, не першокласні великі компанії, а невеличкі або середні компанії, передусім із Китаю, що не плекають амбіцій стосовно просування на ринки західних розвинених країн. Це не сприяє піднесенню російського ринку, оскільки він не спроможний компенсувати величезні втрати від того, що країну залишили західні компанії, інвестиції та технології, зокрема у сфері high-tech, електроніки, фінпослуг тощо.

Також для поведінки великих компаній Сходу, особливо тих, що намагаються зміцнити свої позиції на світових ринках, дедалі характерніша практика «самосанкціонування», коли компанія самостійно, навіть за відсутності прямих санкційних заборон, приймає рішення про утримання від ділових контактів із компаніями (установами) підсанкційної країни чи про їх розривання. Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну це характерно зокрема для китайських та індійських державних (флагманських) компаній у стратегічних галузях економіки та фінансів (як приклади – контрольований Пекіном Азійський банк інфраструктурних інвестицій призупинив реалізацію своїх проєктів у Росії та Білорусі, Китайська академія наук /Академія наук КНР/, як заявив у квітні 2022 р. президент РАН Олександр Сергєєв, фактично призупинила свою співпрацю з РАН [125], індійський банк Індійський банк HDFC відмовився кредитувати індійську нафтопереробну компанію Nayaга, 49% акцій якої належать підсанкційному російському гіганту «Роснефті» [126]).

Після початку широкомасштабної агресії Росії Китай активізував – у рамках своєї стратегічної ініціативи «Один пояс, один шлях» – пошук альтернативних трансконтинентальних маршрутів для своїх вантажних перевезень в обхід Росії.

13 квітня 2022 р. Китай запустив вантажний (контейнерний) залізничний маршрут до Німеччини. Потяги зможуть доїхати ним до

німецького міста Мангейм в обхід Росії. Після перевалки контейнерів у порту Говсан поїзд буде відправлений до грузинського порту Поті, а потім доставлений до Європи Чорним морем. Маршрут проходить через Казахстан, Азербайджан, Румунію, Угорщину, Словаччину та Чехію, перетинаючи Каспійське та Чорне моря за допомогою комбінованих залізничних та морських перевезень [127].

По суті, у відносинах КНР із Росією стратегічні інтереси (міркування), зокрема забезпечення енергетичної та оборонної безпеки Китаю, в умовах американо-британської стратегії його «оточення та стримування», переважають лише в енергетичному секторі (імпорт газу та нафти) та військово-технічній сфері. У всіх інших, зокрема в ІТ-сфері, переважають економічні інтереси, адже обсяги та можливості західних ринків у десятки разів перевищують параметри російського ринку.

Китай фактично демонструє жорсткість щодо Заходу у сфері політики, проте виявляє прохолодність до Росії у сфері економіки. Зокрема, вартує уваги, що Китай дуже динамічно переходить від мінерального палива до альтернативних відновлюваних джерел енергії (сектора нової енергетики): сонячної енергетики, вітрогенераторів, наноматеріалів для суперконденсаторів тощо).

Проте слід мати на увазі, що принаймні найближчі 10 років кардинальний перехід до нової («зеленої») енергетики не буде надто актуальним. Більше того, нетрадиційні електростанції виявилися нездатними працювати у важких кліматичних умовах, як це сталося в лютому 2021 р. в Техасі, коли вітряні електростанції відключилися через рекордні морози [128].

При цьому при оцінюванні впливу західних санкцій проти Росії як держави-агресора на ділову (зовнішньоекономічну) поведінку китайських компаній слід враховувати, що кожна провінція Китаю має свій стиль економічної та промислової політики.

Отже, зважаючи на викладене, санкції проти Росії як держави-агресора *можуть мати лише обмежений ефект і навряд чи зумовлять кардинальну зміну неоімперського, агресивно-експансіоністського курсу Кремля.*

3. Тінізація світової торгівлі (обхід санкцій, запровадження торгівлі за криптовалюту тощо).

У зв'язку з безпрецедентними санкціями, накладеними світовою демократичною спільнотою на Росію, слід також очікувати стрімкого, масованого та тривалого посилення **тінізації** багатьох сфер міжнародних економічних та валютно-фінансових відносин. Зокрема, довготривале ухилення Північної Кореї від санкцій, накладених Радою Безпеки ООН, США, ЄС, Південною Кореєю, Японією та Австралією у зв'язку з північнокорейською ракетно-ядерною програмою, показує росіянам уже випробувані шляхи обходу санкцій через «мережу фіктивних компаній, шпигунів, кіберзлочинців і китайських банків, що допомагає підтримувати режим Пхеньяну на плаву» [129].

Як виявило недавнє розслідування, російський державний концерн «Калашніков», що входить до держкорпорації «Ростех» продає пневматичну зброю в США під іншими брендами в обхід санкцій, хоча активи концерну за кордоном заблокували ще після окупації Криму та частини Донбасу в 2014 р., а фізичним та юридичним особам США, Євросоюзу, Канади та низки інших країн заборонили з ним співпрацювати [130].

Тим часом ЦАР другою у світі, після Сальвадору, зробила bitcoin офіційним платіжним засобом [131]. Не важко здогадатися, що біткоїн буде використано для тіншових і відверто кримінальних масштабних ділових операцій із підсанкційними товарами і в інтересах підсанкційних країн, аби обійти валютний контроль із боку ФРС, Європейського центрального банку, МВФ тощо.

4. Виграш компаній енергетичного сектора порівняно з компаніями у сфері високих технологій.

Це, ймовірно, короткостроковий та середньостроковий тренд.

У травні 2022 р. найбільша за видобутком та запасами нафти компанія планети, національна нафтова компанія Саудівської Аравії Saudi Aramco стала найдорожчою компанією у світі. Вартість Saudi Aramco зросла на 30% у зв'язку зі зростанням світових цін на нафту. Її капіталізація становила 2,43 трлн дол. США, тоді як з 2020 р. найдорожчою компанією була Apple. Ще в січні 2022 р. вартість Apple перевищувала 3 трлн дол. США, проте з того часу котирування компанії втратили близько 16%, і в травні 2022 р. її капіталізація становила 2,41 трлн дол. США [132].

Експерти вважають, що енергетичні компанії виграють на тлі інфляції та обмеженої пропозиції на ринку енергоносіїв. «У багатьох технологічних та інших високотехнологічних компаніях зараз відбувається панічний продаж акцій, а гроші з цих активів, схоже, спрямовуються і на енергетику, яка зараз вигідна з огляду на ціни на ринку», – заявив інвестиційний стратег Т. Грискі [132].

Чим вищі облікові ставки Федеральної резервної системи, тим більше інвестори дисконтують вартість майбутніх потоків доходів від технологічних компаній та знижують ціни на їх акції.

5. Тренд до створення альтернативної нинішній, як би паралельної міжнародної валютно-фінансової системи. Загроза біфуркації світового економічного та фінансового простору. Проте наразі вона вбачається маловірогідною. Поки цей тренд віртуальний.

Це, на нашу думку, можливо лише у разі кардинального посилення не лише американських, а й загалом західних санкцій проти Китаю. А це, у свою чергу, вірогідно лише або за кардинального загострення конфлікту навколо Тайваню, його переростання в гарячу фазу, або за грубого й масштабного порушення Китаєм у стратегічних секторах західних санкцій проти Росії.

Побоювання значної частини західних еліт щодо загрози формування – як наслідок санкційної ізоляції російського агресора – потужного китайсько-російського антизахідного блоку висловила головна суперниця президента Е. Макрона на президентських виборах у Франції, лідерка ультраправої партії «Національне об'єднання» Марін Ле Пен, яка у другому турі (24 квітня 2022 р.) отримала 41,46% голосів. Виступаючи за санкції та військову підтримку України, Ле Пен, утім, висловила свою незгоду «щодо блокування імпорту російського газу та нафти, оскільки це завдасть багато шкоди французькому народу й матиме катастрофічні наслідки». У цьому контексті вона наголосила на важливості політичного планування в середньо- та довгостроковій перспективі, позаяк «Росія та Китай завтра стануть економічною, валютною і навіть військовою наддержавою, яка становитиме небезпеку для Заходу, Європи та Франції» [133].

Є всі підстави вважати, що у більш гнучкий спосіб до перелічених дій щодо підриву глобальної ролі зазначених вище інституцій може приєднатися Китай. Досить прикметною в цьому зв'язку є заява

постійного представника КНР при ООН Чжан Цзюня про те, що «довільне заморожування валютних резервів інших країн... є порушенням суверенітету та рівносильним перетворенню економічної взаємозалежності на зброю». За словами Чжана, такі практики «підривають фундамент світової економічної стабільності та вносять нові невизначеності та ризики в міжнародні відносини». Отже, слід очікувати, що санкційне заморожування активів РФ як країни-агресора у західних банках після повномасштабного російського вторгнення в Україну, значно посилить активність Пекіна щодо створення, за сприяння інших країн – учасниць ШОС та БРІКС, глобальної валютно-фінансової системи, якщо не альтернативної Бреттон-Вудській, то принаймні автономної від неї. Інституційними інструментами такої системи в короткочасній та середньостроковій перспективах можуть виступити:

- заснований у 2014 р. в рамках трансконтинентальної інфраструктурної ініціативи КНР «Один пояс, один шлях» міждержавний Азійський банк інфраструктурних інвестицій (статутний капітал – 100 млрд дол. США), ініційований, контрольований та фактично керований Китаєм, загальна кількість дійсних членів якого виросла до 89, а з перспективними членами (серед яких, зокрема, – Кувейт, Марокко, Південно-Африканська Республіка, Аргентина, Чилі) – до 105 [134];

- Новий банк розвитку БРІКС (НБР БРІКС) зі штаб-квартирою в Шанхаї, створений в жовтні 2015 р. за спільної ініціативи та участі держав-членів БРІКС (Бразилії, Індії, Китаю, ПАР і Росії) для фінансування інфраструктурних проєктів та проєктів сталого розвитку в країнах БРІКС та інших країнах, що розвиваються, із розподіленням капіталом у сумі 50 млрд дол. США та сукупним дозволенням до випуску капіталом у сумі 100 млрд дол. США;

- Угода про резерв для надзвичайних обставин держав – членів БРІКС (the Contingency Reserve Arrangement). Це пул країн – членів БРІКС ресурсним обсягом 100 млрд дол. США, створений за угодою, підписаною державами – членами БРІКС у м. Форталеза (Бразилія) 15 липня 2014 р., що набула чинності в липні 2015 р. У рамках угоди передбачається підтримка через забезпечення ліквідності та запобіжні інструменти у відповідь на чинні або потенційні короткострокові тиски на платіжний баланс.

При цьому Пекін, на відміну від Росії, діє відповідно до конфуціанських настанов, дуже обережно, аби не обвалити найвищий кредитний рейтинг АБП на рівні AAA (Stable), первісно присвоєний і підтверджений у 2021 р. цьому банку трьома найбільшими міжнародними рейтинговими агенціями – Moody’s, Standard & Poor’s та Fitch [135]. Тому невдовзі після початку повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну банк призупинив видачу кредитів Росії та Білорусі, а також взагалі весь бізнес, пов’язаний з цими країнами, і повідомив, що «забезпечить свою фінансову цілісність» та оцінить наслідки зазначеного конфлікту для своїх операцій та економік країн, що до нього входять. І навіть базований у Шанхаї Новий банк розвитку БРІКС, незважаючи на значну присутність у ньому Росії, призупинив здійснення нових трансакцій щодо РФ через повномасштабну війну, розв’язану РФ проти України [136].

Прикметно, що 8 квітня 2022 р. відбулася перша зустріч міністрів фінансів та керуючих центральними банками країн БРІКС, під час якої міністр фінансів РФ Антон Сілуанов закликав країни – учасниці БРІКС розширити використання національних валют та інтегрувати свої платіжні системи, прискоривши створення власного аналога SWIFT.

Китай, який на початку 2022 р. прийняв головування в БРІКС, має прийняти у себе 14-й саміт БРІКС наприкінці цього року. Темою цього саміту декларується «формування високоякісних партнерських відносин та проголошення нової ери розвитку» [137], що на практиці може втілитися в роздвоєння (біфуркацію) світової валютно-фінансової системи на дві частини – східну, де пануватиме Китай, та західну, де далі пануватиме долар.

У цьому контексті на ретельну увагу заслуговує недавня офіційна заява глави МЗС КНР Ван І. з пропозицією «запустити процес розширення БРІКС, вивчити стандарти та процедури розширення, поступово сформувати консенсус» [138.]. Відтак, цілком імовірним уже в короткочасній перспективі вбачається розширення членства в БРІКС за рахунок прихильних до стратегічної співпраці з Китаєм країн, що розвиваються, з потужною економікою, передусім із-поміж членів «Великої двадцятки» (наприклад, Аргентини, що підтримує запропоновану Китаєм Ініціативу щодо глобального розвитку [139], або тієї ж згаданої раніше Індонезії).

4.2. Ідентифікація сучасних загроз і можливостей для світової економіки і для України

Аналіз глобальних можливостей для України визначається ситуацією у світовій економіці у періоди до і після 24 лютого 2022 р. – дати реалізації найстрашнішого сценарію подій – повно масштабного вторгнення РФ на територію України на розгортання на ній повномасштабних воєнних дій з руйнацією усталених соціально-економічних процесів. Ескалація викликів та загроз відбуватиметься за такими основними напрямками, як: спад виробництва у галузях промисловості, що розташовані на територіях ведення бойових дій, спад у виробництві АПК, вимушена міграція населення як у межах країни, так і за кордон, розбалансування доходів та витрат державного та місцевих бюджетів тощо. Особливу частину наслідків становить повна або часткова руйнація енергетичної та транспортної інфраструктури, житлового фонду у містах та селищах.

Можливості зовнішнього середовища для України щодо відновлення національної економіки визначаються ескалацією глобальних ризиків, які актуалізувалися внаслідок пандемії COVID-19 та посилюються після 24 лютого 2022 р.

Глобальний ризик визначається як невизначена подія або умова, реалізація якої може призвести до значного негативного впливу на кілька країн або галузей протягом найближчих 10 років [140].

Провідні міжнародні інституції, науково-аналітичні центри аналізують поточну ситуацію та прогнозують можливі ризики і зміни геоекономічного ландшафту.

Загальновизнаною інституцією, експерти якої щорічно ідентифікують глобальні ризики та прогнозують імовірні терміни їх актуалізації, є Всесвітній економічний форум (World Economic Forum). Експерти Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) ідентифікують ризики в економічній, екологічній, геополітичній, суспільній та технологічній сферах.

У 16-му виданні Доповіді про глобальні ризики (Global Risks Report 2021) за результатами опитування в короткостроковій перспективі (0–2 роки) рейтинг 10 ризиків представляють [141, с. 11]: інфекційні хвороби (ймовірність 58,0%), кризи щодо засобів до існування (55,1%), екстремальні погодні явища (52,7%), збій

кібербезпеки (39,0%), цифрова нерівність (38,3%), тривала стагнація (38,3%), терористичні атаки (37,8%), розчарування молоді (36,4%), розмивання соціальної згуртованості (35,6%), збиток довкіллю людини (35,6%). Серед середньострокових ризиків (3–5 років) до першої десятки рейтингу увійшли: крах бульбашок активів (53,3%), руйнація IT-інфраструктури (53,3%), цінова нестабільність (52,9%), товарні шоки (52,7%), боргові кризи (52,3%), розрив міждержавних відносин (50,7%), міждержавні конфлікти (49,5%), збій кібербезпеки (49,0%), збій управління технологіями (48,1%), геополітизація ресурсів (47,9%).

У зазначеній Доповіді потенційними та реалізованими соціально-економічними ризиками визначалися: перебої в ланцюжках поставок, інфляція, боргове навантаження, дестабілізація ринків праці, протекціонізм та диспропорції в освіті та цифровізації тощо [141]. Ціни на сировину з кінця 2020 р. зросли майже на 30% через зростання напруженості між Європою та Росією, дефіцит енергоносіїв у Китаї, постійні порушення ланцюгів поставок і проблеми переходу від інвестицій у запаси викопного палива.

У січневому Звіті GRPS 2022 року основна увага приділена наслідкам пандемії, у тому числі ескалації у глобальному масштабі ризиків: «диспропорційного економічного відновлення», «розриву соціальної згуртованості», «кризи засобів до існування» та «погіршення психічного здоров'я» [142, с. 23]. Експерти вважають неминучими у найближчі роки загрози розгортання боргових та низки екологічних («недолік кліматичних заходів», «екстремальна погода» та «втрата біорізноманіття»), криз та цифрової нерівності. Диспропорційне економічне відновлення спричиняє зростання економічної міграції. Водночас зростання політичної та воєнної нестабільності та громадянських конфліктів, імовірно, іще збільшать кількість біженців. Респонденти GRPS оцінюють «вимушену міграцію» як критичну загрозу для світу протягом наступного десятиліття. Лише у 2020 р. понад 34 мільйони людей у світі були вимушені переміститися через кордони – переважно через тривалі конфлікти та політичні негаразди в Афганістані, М'янмі, Південному Судані, Сирії та Венесуелі й розширення конфліктів усередині та за межами Ефіопії.

Респонденти GRPS вважають, що «геоекономічні конфронтації» стануть критичною загрозою для світу в середньостроковій та довгостроковій перспективах та одним із найбільш потенційно серйозних ризиків у наступне десятиліття. Пандемія та її економічні наслідки довели, що глобальні ризики не зважають на політичні кордони. Людство стикається зі спільними і наростаючими загрозами економічної фрагментації та планетарної деградації, що вимагатиме скоординованої глобальної реакції [142].

Дворічний перебіг пандемії COVID-19 актуалізував нові глобальні виклики, розгортання кризових явищ у різних сферах життєдіяльності людства. Поряд із уже визнаними викликами і загрозами щодо глибини падіння національних економік, порушень сфери державних фінансів через збільшення дефіцитів бюджету та боргового навантаження, зростання безробіття та поширення бідності, актуалізуються виклики різношвидкісного відновлення національних і регіональних економік, розгортання інфляційної спіралі через геополітизацію ресурсів, порушення усталених тенденцій світової торгівлі тощо.

За нашими оцінками, у другій половині 2021 р. у глобальному середовищі ідентифікувалися окремі середньострокові ризики, зокрема товарні шоки, цінова нестабільність і геополітизація ресурсів, що знайшло прояв на ринках енергоресурсів – природного газу та нафти і нафтопродуктів, окремих видів агропродовольчої продукції. Серед короткострокових ризиків – як і раніше – нові хвилі пандемії коронавірусу, ознаки кризи щодо засобів до існування, збідніння населення та цифрова нерівність. Країни зі слабкими системами державних фінансів занурюються у «пастку боргової залежності» через зменшення можливості для подальших стимулів інвестування в реальний сектор економіки, інфраструктуру, соціальний захист та охорону довкілля. Порушені усталені тенденції міжнародної торгівлі.

У цьому зв'язку надзвичайно важливими є рекомендації згаданої Доповіді ВЕФ щодо необхідності формування аналітичних структур, які будуть здатні скласти цілісне та системне уявлення про вплив певного виду ризику, допоможуть владним структурам виявити потенційні загрози у відповідний момент, оцінити наслідки поширення, ступінь вразливості та сліпі зони. Автори Доповіді закликали до інвестування у високопрофесійних спеціалістів із ризиків, які зможуть створювати

інновації в аналізі ризиків, фінансуванні та можливостях реагування, а також покращувати відносини між науковими експертами та політичними лідерами. Потребують наукового дослідження нові форми державно-приватного партнерства щодо готовності до ризиків у технологіях, логістиці та виробництві. Криза, що пов'язана з пандемією COVID-19, актуалізувала необхідність більшої координації фінансування для підвищення стійкості та прискорення відновлення національних економік, зокрема від випереджувальних інвестицій та бюджетів на випадок непередбачених ситуацій до страхових пулів із державною підтримкою. Жодна окрема країна, незалежно від моделі управління, не буде ідеально готова для подолання зростаючих соціальних, економічних та екологічних ризиків, з якими стикається світ [1424, с. 58].

Поряд із ВЕФ важливим джерелом для ідентифікації глобальних та регіональних ризиків є доповіді та окремі публікації експертів Міжнародного валютного фонду та інших спеціалізованих установ ООН, зокрема UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development), UN DESA (United Nations Department of Economic and Social Affairs), FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations).

На початку 2021 р. експерти МВФ прогнозували, що пандемія призведе до довгострокових наслідків щодо поглиблення нерівності та бідності як усередині держав, так і у загальносвітовому масштабі. Глобальні ризики знайшли прояв у сфері державних фінансів. Пандемія диференціювала країни світу за здатністю забезпечити належну бюджетну підтримку антикризовим заходам. Протягом 2020 р. країни з розвинутою економікою у середньому направили приблизно 24% ВВП на заходи бюджетної підтримки, тоді як країни з ринком, що формується, витратили лише 6%, а країни з низьким рівнем доходів – менше 2% [143].

У квітні 2022 р. пролунали жорсткі оцінки загальносвітової ситуації. Зокрема директор-розпорядник МВФ К. Георгієва зазначила, що світ стоїть перед подвійною кризою [144]: «По-перше, пандемія: вона перевернула наше життя та економіку, і вона ще не закінчилася. Розповсюдження вірусу, що продовжується, може стати причиною появи ще більш заразних або, що ще гірше, більш смертельних його варіантів, що призведе до подальшої дестабілізації

та подальших розбіжностей між багатими та бідними країнами. По-друге, війна: вторгнення Росії в Україну, руйнівне для української економіки, уразить увесь світ. Економічні наслідки цієї війни поширюються швидко і далеко, на сусідні країни та за їх межі, завдаючи найсильнішого удару найнезахищенішим людям у всьому світі. Сотні мільйонів сімей уже страждали від зниження доходів та зростання цін на енергоносії та продовольство. Війна значно погіршила їхнє становище і загрожує подальшим зростанням нерівності. Крім того, вперше за багато років інфляція становить явну загрозу для багатьох країн світу. Ця подвійна криза – пандемічна та воєнна – і наші можливості боротися з ними ще більше ускладнюються зростанням іншого ризику – поділу світової економіки на геополітичні блоки з різними стандартами торгівлі та технологій, платіжними системами та резервними валютами. Адаптація до цього тектонічного зрушення пов'язана зі значними витратами. Ланцюги постачання, НДДКР та виробничі мережі будуть порушені, і їх доведеться відновлювати. Така фрагментація управління світовою економікою, мабуть, є найбільшою проблемою для заснованої на правилах системи, що скеровувалася міжнародними та економічними відносинами протягом понад 75 років і сприяла значному підвищенню рівня життя в усьому світі. Водночас COVID продовжує свою смертельну ходу. Для боротьби з ним нам необхідний комплексний набір інструментів, що включає вакцини, засоби тестування та противірусні засоби лікування. Цей набір може бути поширений повсюдно».

Наведені оцінки ескалації глобальних ризиків та моніторинг розгортання кризових явищ дають можливість здійснити їх емпіричну систематизацію.

Ризики нерівноважності глобального зростання

За оцінками ЮНКТАД, оприлюдненими наприкінці 2021 р., осіння хвиля пандемії посилила ймовірність песимістичного розвитку подій, зокрема щодо уповільнення темпів економічного зростання й актуалізації вторинних шоків фінансового характеру [145, с. 3]. Після падіння на 3,5% у 2020 р. ЮНКТАД очікувала зростання світового виробництва на 5,3% у 2021 р. та на 3,6% у 2022 р. (табл. 4.1). Зважаючи на оцінки номінального ВВП на 2021 р., кумулятивні втрати доходу оцінювалися в розмірі близько 10 трлн дол. США за

2020–2021 рр. [145]. Припускаючи, наприклад, щорічний темп зростання на 3,5% з 2023 р. (оптимістичне припущення експертів), світове виробництво повернеться до тенденції 2016–2019 рр. лише ближче до 2030 р. Відновлення глобальної економіки є вкрай незбалансованим. У більшості регіонів, особливо в країнах, що розвиваються, збиток від кризи COVID-19 був набагато більшим, ніж після глобальної кризи 2008–2009 рр., особливо в Африці та Південній Азії. Географічно станом на середину 2021 р. прискорення зростання після карантину було зосереджено в Північній Америці (через фінансові стимули та монетарні умови у Сполучених Штатах), а також у Східній Азії, де інвестиції в інфраструктуру та державні підприємства у Китаї сприяли зростанню в регіоні.

Таблиця 4.1

Зростання світового виробництва, 1991–2022 рр., річна зміна, %

Групи країн	1991–2000а	2001–2008а	2009–2018а	2009	2010	2011	2014	2018	2019	2020	2021b	2022b
Світ	3.0	3.6	2.9	-1.3	4.5	3.3	3.1	3.2	2.5	-3.5	5.3	3.6
Африка	2.5	5.7	3.0	3.9	5.6	-1.0	3.3	3.3	2.9	-3.4	3.2	2.9
Америка	3.5	2.8	2.0	-2.5	3.3	2.3	2.2	2.6	1.7	-4.4	5.6	2.9
Латинська Америка і Кариби	3.2	3.9	1.9	-2.1	6.2	4.6	1.1	1.1	0.1	-7.1	5.5	2.6
Північна Америка, у т.ч.:	3.6	2.5	2.0	-2.6	2.6	1.7	2.6	3.0	2.1	-3.7	5.7	3.0
Канада	3.0	2.5	1.9	-2.9	3.1	3.2	2.9	2.4	1.9	-5.4	5.1	2.9
США	3.6	2.6	2.0	-2.5	2.6	1.6	2.5	3.0	2.2	-3.5	5.7	3.0
Азія (за викл. Кіпру)	4.3	5.9	5.2	2.4	7.8	6.0	4.9	4.6	3.8	-1.1	5.9	4.7
Центральна Азія	-3.3	8.5	5.5	3.3	7.6	8.1	5.6	4.7	4.7	-0.3	4.3	3.1
Східна Азія, у т.ч.:	4.4	5.8	5.3	2.8	8.0	5.9	5.0	4.8	4.3	0.3	6.7	4.7
Китай	10.6	10.9	7.9	9.4	10.4	9.6	7.4	6.7	6.1	2.3	8.3	5.7
Японія	1.2	1.2	1.0	-5.7	4.1	0.0	0.3	0.6	0.3	-4.7	2.4	2.1
Республіка Корея	6.8	4.9	3.2	0.8	6.8	3.7	3.2	2.9	2.0	-0.9	3.9	2.8
Південна Азія	4.8	6.7	5.9	4.0	8.7	5.6	6.1	4.9	3.1	-5.6	5.8	5.7
Європа, у т.ч.:	1.6	2.5	1.2	-4.5	2.4	2.0	1.7	2.0	1.5	-6.2	4.3	3.0
ЄС-27	2.1	2.1	1.1	-4.4	2.3	1.9	1.6	2.1	1.6	-6.2	4.0	3.3
Єврозона	2.1	1.9	1.0	-4.5	2.2	1.7	1.4	1.9	1.3	-6.6	4.1	3.4

Закінчення табл. 4.1

Франція	2.0	1.8	1.0	-2.9	2.0	2.2	1.0	1.8	1.5	-8.0	5.2	3.4
Німеччина	1.6	1.3	1.6	-5.7	4.2	3.9	2.2	1.3	0.6	-4.9	2.2	3.2
Італія	1.6	0.9	-0.3	-5.3	1.7	0.7	0.0	0.9	0.3	-8.9	5.5	3.0
Велика Британія	2.9	2.5	1.7	-4.1	2.1	1.3	2.9	1.3	1.4	-9.9	6.7	2.1
Океанія	3.7	3.4	2.7	1.9	2.4	2.7	2.8	2.8	1.9	-2.4	3.1	2.8

Примітки: розрахунки для агрегованих країн базуються на ВВП у постійних доларах 2015 року; а – середній; б – прогнози.

Джерело: [145, с. 3.].

У січні 2022 р. у черговій доповіді ООН щодо ситуації у світовій економіці та прогнозах було зазначено, що світова економіка у 2021 р. продемонструвала найвищий з 1976 р. темп зростання у 5,5% після скорочення на 3,4% у 2020 р. Світовий валовий продукт у 2021 р. був вищим, ніж у 2019 р., на 1,9%, але все ще на 3,3% нижчим за прогнозований рівень до COVID-19 [146]. За прогнозами, світова економіка мала зрости на 4% у 2022 р. і на 3,5% у 2023 р., наближаючись до довгострокової тенденції у 3% на рік між 2010 р. і 2019 р. Але існують сильні розбіжності в перспективах зростання (табл. 4.2) у розвинених економіках, передусім у країнах ЄС, які за підсумками 2021 р. не досягли рівня 2019 р.

Уже в квітні 2022 р., за оцінками МВФ, темпи зростання сповільнилися, а інфляція зросла [144]. Темпи відновлення світової економіки сповільнювалися ще до війни в Україні, частково через дестабілізуючий вплив штаму вірусу «Омікрон». У січні МВФ знизив прогноз зростання світової економіки у 2022 р. до 4,4%. У квітні прогноз значно погіршився, переважно через війну та її наслідки. МВФ планує подальше зниження прогнозів зростання світової економіки на 2022 та 2023 роки. Вплив війни буде однією з причин зниження прогнозів цього року для 143 країн, на які припадає 86% світового ВВП, вторинні ефекти війни передаватимуться по каналах сировинних товарів, торгівлі та фінансів. Країни, для яких прогнози будуть знижені, включають чистих імпортерів продовольства та палива в Африці, на Близькому Сході, в Азії та Європі. При цьому прогноз є надзвичайно невизначеним, з огляду на можливу: ескалацію воєнних дій та санкцій; появу нових штамів вірусу COVID; неврожай.

Таблиця 4.2

**Зростання світового виробництва та валового внутрішнього
продукту, 2020–2023 рр., %**

Регіон	2020	2021a	2022b	2023b
<i>Світ</i>	-3.4	5.5	4.0	3.5
<i>Розвинені економіки</i>	-4.8	4.8	3.7	2.5
США	-3.4	5.5	3.5	2.4
Японія	-4.6	2.2	3.3	2.7
Європейський Союз	-6.0	4.7	3.9	2.6
Єврозона	-6.5	4.7	4.0	2.5
<i>Перехідні економіки</i>	-2.6	4.4	3.2	2.9
<i>Економіки, що розвиваються</i>	-1.6	6.4	4.5	4.7
Африка	-2.2	3.8	4.0	3.6
Східна та Південна Азія	0.0	6.8	5.0	5.4
Китай	2.3	7.8	5.2	5.5
Західна Азія	-3.4	4.7	4.8	3.5
Латинська Америка та Кариби	-7.4	6.5	2.2	2.5
<i>Світова торгівля с</i>	-8.3	11.0	5.7	4.0

Примітки: а – оцінка, b – прогноз, с – включає товари та послуги

Джерело: [146].

Ризики для сфери державних фінансів. У 2021 р. ситуація у сфері державних фінансів сильно відрізнялася між окремими країнами, відповідно розрізнялися заходи податково-бюджетної політики. У країнах із розвинутою економікою податково-бюджетна політика продовжувала підтримувати економічну активність та зайнятість, проте її спрямованість зміщувалася у бік державних інвестицій з метою сприяння зеленій та цифровій трансформації, зменшення нерівності у соціальній сфері. Прикладами є великі пакети заходів, оголошені Європейським Союзом (програма відновлення економіки ЄС «Наступне покоління») та США («План американських робочих місць» і «План американських сімей»).

Перспективи країн з ринком, що формується, і країн, що розвиваються, є проблематичними. Криза матиме довгострокові негативні наслідки і призведе до зниження бюджетних надходжень стосовно допандемічного рівня. Бюджетна підтримка в цих країнах була більш обмеженою, ніж у країнах із розвинутою економікою.

Брак доходів бюджету для покриття державних витрат в окремих групах країн змушує уряди вдаватися до нарощування боргових зобов'язань. Під час пандемії рівні дефіциту зростали, а борг накопичувався значно швидше, ніж у перші роки інших рецесій, у тому числі найбільших – Великої депресії та світової фінансової кризи. Масштаби їх збільшення можна порівняти лише з двома світовими війнами XX століття. Лише через пандемію державний борг у світі зріс на 13 до 97% ВВП у 2020 р.

Респонденти GRPS визначили «боргові кризи» як критичні коротко- та середньострокову загрози для світу та одну з найбільш потенційно серйозних ризиків у наступне десятиліття. Заборгованість ускладнить для країн подолання економічних наслідків COVID-19 і фінансування соціальної сфери.

Джерелами вразливості є високий рівень боргу та потреби у фінансуванні держави. Вартість запозичення збільшується, оскільки центральні банки в деяких із країн з ринком, що формується, почали підвищувати відсоткові ставки для протидії інфляції. Крім того, є ризик раптового підвищення відсоткових ставок у країнах із розвинутою економікою. Це позначиться на умовах фінансування та викличе особливо сильні негативні наслідки для країн з високим рівнем заборгованості та нестійких у фінансовому сенсі [147].

За оцінками ЮНКТАД, в умовах пандемії загальносвітовий борг (державний борг, і борг нефінансового приватного сектора) у 2020 р. збільшився на 14% до рекордно високого рівня – 226 трлн дол. США. Обсяги зовнішнього боргу країн, що розвиваються, досягли 11,3 трлн дол. США у 2020 р., що на 4,6% більше, ніж у 2019 р. та в 2,5 раза більше, ніж у 2009 р. (4,5 трлн дол. США). Державний борг становить 88 трлн дол., що становить близько 100% світового ВВП [145, с. 22].

Згідно з базою даних щодо світового боргу МВФ, у 2020 р. обсяг запозичень підскочив на 28%, становивши 256% ВВП. Приблизно половину від цього збільшення припадає на частку держави, а решта – на нефінансові корпорації та домашні господарства. Нині державний борг становить майже 40% загальносвітового обсягу боргу, що є найвищим показником майже за шість десятиліть [148].

Очікується, що тиск на стійкість зовнішнього боргу в найближчі роки залишиться високим, оскільки багато країн, що розвиваються, стикаються з навалою майбутніх погашень суверенного боргу на

міжнародних ринках облігацій. Країни, що розвиваються (крім Китаю), мають виплатити за суверенними облігаціями, які вже були випущені, 936 млрд дол. США до 2030 р., зокрема 571 млрд дол. США у вигляді погашення основної суми та 365 млрд дол. США у вигляді купонів або річної відсоткової ставки, що виплачується за номінальну вартість облігації [145, с. 22].

На країни з ринком, що формується, і країни, що розвиваються (включаючи Китай), припала відносно невелика частка приросту. Хоча їх державний борг залишається набагато нижчим за рівень 1990-х років, останніми роками він неухильно зростає. Частково це відображає можливості країн із залучення капіталу на приватних ринках, підвищення кредитоспроможності та розвиток внутрішніх боргових ринків. Витрати обслуговування боргу також продовжують стрімко зростати. Близько 60% країн з низьким доходом уже переживають критичну ситуацію, пов'язану із заборгованістю, або мають ризик виникнення такої ситуації.

Інфляційна криза, загрози продовольчій безпеці. Відновлення світової економіки після гострої фази пандемії спричинило швидке прискорення інфляції як у розвинених країнах, так і в країнах з ринком, що формується, що пов'язують із відновленням попиту, дефіцитом пропозиції та швидким зростанням цін на біржові товари. Пандемія викликала серйозні коливання цін у деяких галузях, зокрема у харчовій промисловості, на транспорті, у виробництві предметів одягу та зв'язку.

Інфляція є загрозою для фінансової стабільності й податком для звичайних людей, які з труднощами зводять кінці з кінцями. У багатьох країнах вона стала центральним питанням, й існує дедалі більший ризик втрати контролю над інфляційними очікуваннями, що може зміцнити інфляцію і утруднити збереження контролю над нею.

У глобальному масштабі у травні 2021 р. річна інфляція на продовольство досягла майже 40%, що є найвищим значенням за останні десять років відповідно до індексу цін на продукти харчування ФАО. Зростання цін на продукти харчування призвело до зростання світового індексу голоду після пандемії [145, с. 7]. Сукупний товарний індекс з грудня 2020 р. по травень 2021 р. зріс на 25%, в основному за рахунок зростання цін на паливо на 35%, тоді як ціни на корисні копалини, руди та метали – на 13%. Основними

факторами з боку попиту, що чинять тиск на ціни на промислові товари у 2021 р., стали триваюче відновлення промислового виробництва в Китаї та сильне відновлення, що спостерігалось у Сполучених Штатах. Станом на середину 2021 р. економіка Сполучених Штатів зареєструвала найвищу споживчу інфляцію за останні десять років (5,4%) [145, с. 8].

Ціни на продовольство та енергоносії поряд із проблемами в ланцюгах постачання підхльостують зростання інфляції. У країнах із розвинутою економікою інфляція вже наближається до максимального рівня за чотири десятиліття. МВФ прогнозує, що вона залишатиметься підвищеною довше, ніж передбачалося раніше.

Світовий банк у своєму квітневому звіті прогнозує, що зумовлені війною зброї постачань викличуть величезне зростання цін на товари – від природного газу до пшениці та бавовни, що стане найбільшим товарним шоком з 1970-х років [149]. У результаті ціни на енергоносії в березні 2022 р. були вдвічі більшими, ніж у березні 2021 р., із найбільшим зростанням цін на природний газ та вугілля. За прогнозами, ціни на нафту марки Brent у 2022 р. становитимуть у середньому 100 доларів за барель – найвищий рівень з 2013 р., а потім знизяться до 92 доларів за барель у 2023 р. у міру зростання видобутку. Очікується, що ціни на природний газ залишаться високими у 2022 р., при цьому європейський контрольний показник зросте більш ніж удвічі порівняно з 2021 р., тоді як ціни на вугілля, як очікується, зростуть майже вдвічі, що частково відображає його використання як заміну природному газу. Основні ризики для енергетичних ринків становлять тривалість війни та масштаби порушення російського експорту. Якщо війна затягнеться, а експорт енергоносіїв іще більше скорочуватиметься, ціни можуть стати набагато вищими. Негативні ризики включають подальше уповільнення глобального зростання, а також подальші спалахи COVID-19, особливо в Китаї.

Прогноз Світового банку щодо інших товарів також песимістичний: вартість багатьох харчових продуктів різко зросте. Очікується, що ціни на інші товари, зокрема на добрива, метали та мінерали, також зростуть (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Індекси цін у номінальних доларах США (2010=100)

Вид продукції						Відсоткова зміна порівняно з попереднім роком	Відмінності в рівнях від прогнозів жовтня 2021 р.		
	2020	2021	2022	2023 f	2024 f	2022 f	2023 f	2022 f	2023 f
Енергія а)	52,7	95,4	143,6	125,8	110,8	50,5	-12,4	91,7	30,6
Неенергетичні товари	84,4	112,0	133,5	121,7	117,8	19,2	-8,8	49,4	11,5
Сільське господарство	87,5	108,7	127,9	118,0	117,8	17,6	-7,7	40,8	11,7
Напої	80,4	93,5	103,5	99,7	100,2	10,8	-3,7	23,1	8,7
Продоволь- ство	93,1	121,8	149,7	134,2	133,5	22,9	-10,4	57,2	15,7
Масла та їжа	89,8	127,1	164,9	141,9	140,6	29,8	-14,0	75,1	16,2
Зернові	95,3	123,8	149,0	133,6	132,6	20,4	-10,4	55,9	19,0
Інша їжа	95,5	113,1	130,3	124,8	125,1	15,2	-4,3	34,8	12,2
Сировина	77,6	84,5	87,2	87,8	88,4	3,2	0,7	9,6	3,6
Пиломате- ріали	86,4	90,4	86,4	89,5	90,8	-4,5	3,7	0,0	-1,7
Інша сировина	67,9	78,0	88,1	85,9	85,9	12,9	-2,5	20,2	9,2
Добрива	73,2	132,2	223,7	198,3	168,5	69,3	-11,4	150,5	82,2
Метали та мінерали б)	79,1	116,4	134,8	120,6	112,1	15,8	-10,5	55,7	3,1
Недорогоцінні метали в)	80,2	117,7	143,9	131,9	123,8	22,2	-8,3	63,7	13,3
Дорогоцінні метали	133,5	140,2	144,4	131,5	127,0	3,0	-8,9	10,9	-8,7

Примітки: а) індекс цін на енергоносії включає вугілля (Австралія), сиру нафту (Brent) та природний газ (Європа, Японія, США); б) недорогоцінні метали плюс залізна руда; в) включає алюміній, мідь, свинець, нікель, олово та цинк; f = прогноз.

Джерело: [149, .с. 5.]

Зростання цін на продовольство посилюється різким збільшенням вартості газу, одного з основних інгредієнтів азотних добрив. Сплеск цін на добрива у поєднанні зі значним скороченням світової пропозиції має значні наслідки для продуктів харчування в більшості країн, включаючи основних виробників та експортерів, які сильно залежать від імпорту добрив. Збільшення цін на продовольство та шоки пропозиції можуть підвищити соціальну напруженість у

багатьох постраждалих країнах, особливо в тих, які вже вразливі чи постраждали від конфлікту [150].

Індекс цін на продовольство ООН уже свідчить, що вони підскочили на найвищий за 60 років рівень. Прогнозують, що ціна на пшеницю зросте на 42,7% і сягне нових максимумів у доларовому еквіваленті. Ціна на ячмінь збільшиться на 33,3%, на сою – на 20%, на олію – на 29,8%, на куряче м'ясо – на 41,8%. Причина – різке скорочення експорту з України та Росії. До війни, за даними JP Morgan, на ці дві країни припадало 28,9% світового експорту пшениці та 60% світових поставок сояшнику – ключового інгредієнта багатьох напівфабрикатів

У квітні 2022 р. середнє значення Індексу продовольчих цін ФАО (ІПЦФ) становило 158,5 пункту, що на 1,2 пункту (0,8%) нижче за рекордне значення, зафіксоване в березні, проте на 36,4 пункту (29,8%) вище за показник за відповідний період минулого року. Зниження ІПЦФ у квітні було викликане насамперед різким падінням підіндексу цін на рослинні олії, а також незначним скороченням підіндексу цін на зернові. Водночас підіндекси цін на цукор, м'ясо та молочну продукцію продовжили помірне зростання.

Середнє значення Індексу цін ФАО на зернові у квітні становило 169,5 пункту, що на 0,7 пункту (0,4%) нижче за показник за березень, коли було зафіксовано його найвище значення з 1990 р. Світові ціни на фуражні зернові, що піднялися в березні до рекордного рівня, у квітні знизилися на 1,8%, при цьому ціни на кукурудзу впали на 3,0% у зв'язку з тим, що на ринок продовжували надходити сезонні поставки врожаю з Аргентини та Бразилії. Світові ціни на сорго у квітні також знизилися – на 0,4%, а ось ціни на ячмінь зросли на 2,5% через скорочення пропозиції. Світові ціни на пшеницю у квітні підвищилися незначно – лише на 0,2%. Збереження цін на високому рівні викликане блокуванням портів в Україні та побоюванням щодо стану посівів 2022 р. у США, при цьому зростання цін стримували такі фактори, як збільшення поставок з Індії, більший, ніж очікувалося раніше, обсяг експорту з Російської Федерації і незначне ослаблення світового попиту через високі ціни. Світові ціни на рис порівняно з березнем збільшилися на 2,3% під впливом високого місцевого попиту у низці азіатських країн-експортерів, активних закупівель з

боку Китаю та країн Близького Сходу та несприятливих погодних умов у Північній та Південній Америці.

Середнє значення Індексу цін ФАО на рослинні олії у квітні становило 237,5 пункту, що на 14,3 пункту (5,7%) нижче за рекордний рівень, зафіксований у березні, але все ж таки набагато вище показника за аналогічний період минулого року. Таке падіння було обумовлено зниженням світових цін на пальмову, соняшникову та соєву олії, що з лишком компенсувало збільшення котирувань ріпакової олії. Порівняно з попереднім місяцем також знизилися світові ціни на соняшникову та соєву олії, що насамперед пояснюється нормуванням попиту у зв'язку з рекордним рівнем цін, що спостерігається останнім часом. Котирування ріпакової олії у квітні, навпаки, зміцнилися, чому сприяло подальше скорочення світової пропозиції.

Середнє значення Індексу цін ФАО на молочну продукцію у квітні становило 147,1 пункту, що на 1,3 пункту (0,9%) вище за його березневий рівень; таким чином, зростання цього індексу триває вже восьмий місяць поспіль, унаслідок чого його значення виявилось на 28,0 пункту (23,5%) вищим, ніж у відповідний період минулого року. У квітні зберігалася тенденція зростання цін на молочну продукцію через подальше скорочення пропозиції у світі – через те, що обсяги виробництва молока в Західній Європі та Океанії, як і раніше, залишалися нижчими за сезонний рівень. Найбільше зросли міжнародні котирування вершкового масла, що пов'язано з обмеженою пропозицією, зокрема низьким рівнем запасів, особливо у Європі, і натомість різким підвищенням попиту на продукцію з короткими термінами поставки, частково викликаним поточним дефіцитом соняшникової олії і маргарину. Світові ціни на знежирене сухе молоко та сир також зросли, незважаючи на скорочення обсягу іноземних закупівель, що пояснюється стійким внутрішнім попитом та низьким рівнем запасів у Європі. Ціни на незбиране молоко, навпаки, трохи знизилися, в основному через зменшення попиту в Китаї.

Середнє значення Індексу цін ФАО на м'ясо у квітні становило 121,9 пункту, на 2,7 пункту (2,2%) перевищивши березнєве значення і в черговий раз досягнувши рекордного рівня. Подальше зміцнення цього індексу було зумовлено зростанням світових цін на м'ясо птиці, свинину

та яловичину. Ціни на м'ясо птиці підвищилися внаслідок попиту на тлі скорочення світової пропозиції, спричиненої перебоями з експортними поставками з України та почастішанням спалахів пташиного грипу в Північній півкулі. Ціни на свинину продовжили зростати у зв'язку з подальшим скороченням поголів'я тварин у Західній Європі та високим внутрішнім попитом у великих країнах-виробниках.

Середнє значення Індексу цін ФАО на цукор у квітні становило 121,8 пункту, що на 3,9 пункту (3,3%) вище за березневий показник. Зростання цього індексу триває другий місяць поспіль, унаслідок чого його значення виявилось більш ніж на 20% вищим, ніж у відповідний період минулого року [151].

Дані таблиці 4.4 дозволяють наочно оцінити динаміку річних індексів продовольчих цін ФАО протягом понад 30 років.

Таблиця 4.4

Річні індекси продовольчих цін ФАО у 1990–2022 рр.

Роки	Індекс цін на продукти харчування	Індекс цін на м'ясо	Індекс цін на молочну продукцію	Індекс цін на крупи	Індекс цін на олії	Індекс цін на цукор
1990	63,0	81,5	42,6	58,1	45,5	77,7
1996	77,6	83,8	61,6	83,7	69,9	74,0
2002	53,1	55,2	46,1	55,6	55,1	42,6
2007	94,3	76,9	122,4	100,9	107,3	62,4
2008	117,5	90,2	132,3	137,6	141,1	79,2
2009	91,7	81,2	91,4	97,2	94,4	112,2
2010	106,7	91,0	111,9	107,5	122,0	131,7
2011	131,9	105,3	129,9	142,2	156,5	160,9
2014	115,0	112,2	130,2	115,8	110,6	105,2
2015	93,0	96,7	87,1	95,9	89,9	83,2
2016	91,9	91,0	82,6	88,3	99,4	111,6
2017	98,0	97,7	108,0	91,0	101,9	99,1
2018	95,9	94,9	107,3	100,8	87,8	77,4
2020	98,1	95,5	101,8	103,1	99,4	79,5
2021	125,7	107,7	119,1	131,2	164,9	109,3
2022	148,7	116,7	141,8	156,4	219,3	115,7

Джерело: Індекс продовольственных цен ФАО. 06.05.2022. URL: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/ru/>

Ризики продовольчої кризи.

Геополітичні конфлікти та пандемія вже призвели до різкого загострення продовольчої безпеки [152]. За оцінками ООН, 283 мільйони людей у 80 країнах вже відчувають гостру продовольчу небезпеку або можуть її відчути. Країни Африки та Близького Сходу – Алжир, Єгипет,

Кенія, Нігерія, Південна Африка, Сирія, Туніс та Ємен – особливо вразливі як чисті імпортери сільськогосподарської продукції, зокрема пшениці, соняшникової олії та кукурудзи. Єгипет є найбільшим у світі імпортером пшениці, 86% її імпорту надходить з Російської Федерації та України, ще з України імпортується 26% кукурудзи. Більшість із цих країн зазвичай зберігають запаси від трьох до п'яти місяців. Однак, якщо війна триватиме, можуть виникнути серйозні проблеми з постачанням, що підірве продовольчу безпеку в Африці та на Близькому Сході – регіонах, які вже мають справу зі стрімким зростанням цін на продукти харчування через зриви, спричинені пандемією COVID-19, посухою та конфліктами. Крім того, скорочення пропозиції пшениці неминуче призведе до зростання цін на пшеницю, вироблену в інших частинах світу, включаючи Аргентину та Північну Америку, особливо якщо інші великі споживачі купують велику кількість пшениці з цих регіонів. Російська Федерація разом з Білоруссю також виробляє велику кількість ключових компонентів для добрив, як-от калійних, і дефіцит цієї продукції вплине на сільськогосподарське виробництво в усьому світі.

Гостра відсутність продовольчої безпеки виникає тоді, коли через неможливість споживати достатню кількість їжі життя людини або джерела її засобів до існування наражаються на безпосередню небезпеку. Таке визначення ґрунтується на міжнародно визнаних критеріях крайнього голоду, таких як Комплексна класифікація стадій продовольчої безпеки та Гармонізована система. Це поняття не рівнозначне хронічному голоду, про який повідомляється у щорічній доповіді ООН «Стан справ у галузі продовольчої безпеки та харчування у світі». Під хронічним голодом розуміється ситуація, коли протягом тривалого часу людина позбавлена можливості споживати достатню кількість їжі для підтримки нормального активного життя [152].

Недотримання продовольчої безпеки викликає сильне занепокоєння експертів МВФ, які закликають діяти негайно, виступивши з багатосторонньою ініціативою щодо зміцнення продовольчої безпеки. Інакше наслідки будуть гнітючими: більше голоду, більше злиднів і більше соціальних хвилювань, особливо у країнах, які довгі роки намагаються позбутися вразливості та конфлікту [144].

У цьогорічній Глобальній Доповіді про продовольчі кризи (Global Report on Food Crises, GRFC 2022), представленій у травні 2022 р.

Глобальною мережею боротьби з продовольчими кризами (Міжнародним альянсом Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу, урядових та неурядових організацій, які спільно працюють над подоланням продовольчих криз), наголошено, що число людей, які зіткнулися з проблемою гострої відсутності продовольчої безпеки і потребують термінової життєво важливої продовольчої допомоги та підтримки джерел засобів для існування, продовжує зростати темпами, які вселяють тривогу. Це вимагає усунення корінних причин продовольчих криз, а не просто реагування після їх виникнення. Основна увага у Доповіді приділяється тим країнам та територіям, які через брак власних ресурсів та можливостей не в змозі самостійно подолати продовольчу кризу через її масштабність та гостроту. У цих ситуаціях потрібна мобілізація міжнародного співтовариства [153].

Згідно з Доповіддю, у 2021 р. щонайменше 193 млн осіб у 53 країнах зіштовхнулися з проблемою гострої відсутності продовольчої безпеки, що відповідає кризовому та важчому рівням (стадії 3–5 за критеріями). Таким чином, кількість тих, хто страждає від цієї проблеми, зросла ще на 40 млн осіб, перевищивши рекордні показники 2020 р. З цього числа понад пів мільйона осіб (570 тис.) згідно з класифікацією опинилися в умовах найважчої стадії (стадії 5) – катастрофічної відсутності продовольчої безпеки – у Ємені, південній частині Мадагаскару, Ефіопії та Південному Судані, де потрібно було вжити екстрених заходів для запобігання широкомасштабному економічному колапсу, голоду та загибелі людей.

У всіх випусках Доповіді розглядаються одні й ті самі 39 країн або територій, і аналіз наведених у них даних підтверджує, що кількість людей, які зіткнулися з кризовою або тяжчою стадією, у період з 2016 р. по 2021 р. майже подвоївся, причому з 2018 р. цей показник щороку неухильно зростає.

Продовольчі кризи є результатом безлічі взаємодіючих факторів – від конфліктів до екологічної та кліматичної кризи, від економічної кризи до кризи в галузі охорони здоров'я, першопричинами яких є злидні та нерівність.

Основним чинником відсутності продовольчої безпеки, як і раніше, є конфлікти. Хоча аналіз був проведений іще до повномасштабного вторгнення РФ в Україну, у Доповіді робиться висновок про те, що війна РФ проти України вже виявила взаємопов'язаний

характер і крихкість глобальних продовольчих систем, що серйозно позначається на глобальній продовольчій безпеці та безпеці харчування. У ньому наголошується, що країни, які вже борються з високим рівнем гострого голоду, особливо вразливі до ризиків, створюваних війною у Східній Європі, насамперед через їхню високу залежність від імпорту продовольства та сільськогосподарських ресурсів та вразливість до глобальних стрибків цін на продовольство.

Ключовими факторами зростання масштабів гострої відсутності продовольчої безпеки у 2021 р. були:

- конфлікти (основний фактор, через який 139 млн осіб у 24 країнах/територіях зіткнулися з гострою відсутністю продовольчої безпеки порівняно з приблизно 99 мільйонами осіб у 23 країнах/територіях у 2020 р.);
- екстремальні погодні умови (понад 23 млн осіб у 8 країнах/територіях порівняно з 15,7 млн у 15 країнах/територіях у 2020 р.);
- економічні потрясіння – (понад 30 млн осіб у 21 країні/території порівняно з більш ніж 40 млн осіб у 17 країнах/територіях у 2020 р., в основному через наслідки пандемії COVID-19).

Представлені у Глобальній доповіді за поточний рік результати ще раз демонструють необхідність колективного вирішення проблеми гострої відсутності продовольчої безпеки на глобальному рівні в усіх напрямках гуманітарної діяльності, розвитку та підтримки миру.

4.3. Оцінка позицій України в основних глобальних рейтингах

Позиції України за Індексом глобальної конкурентоспроможності. Україна обрала стратегічний курс на євроінтеграцію, проте політичні амбіції не підкріплюються діями щодо зближення орієнтирів економічної та соціальної політики, що призводить до дивергенції основних параметрів розвитку з країнами ЄС. Показовим у цьому аспекті, на нашу думку, може стати порівняльний аналіз динаміки рейтингових позицій України та країн ЄС-28 за основними індикаторами Індексу глобальної конкурентоспроможності, який розробляється й щорічно складається у Доповідях Всесвітнього економічного форуму (The Global Competitiveness Report, World Economic Forum). Дані щодо рейтингових позицій зазначених країн за 2005, 2006, 2013–2015 та 2019 роки (табл. 4.5) обрані з урахуванням

початку масштабного розширення ЄС (2004 р.), завершення фінансової кризи країн Єврозони, а також початку кризових явищ в економіці України (2013–2014 рр.).

Таблиця 4.5

**Рейтингові позиції України та країн ЄС-28 за Індексом
глобальної конкурентоспроможності**

Країна/економіка	2005 Ранг серед 117 країн	2006 Ранг серед 125 країн	2013-2014 Ранг серед 148 країн	2014-2015 Ранг серед 144 країн	2019 Ранг серед 141 країн
Нідерланди	11	9	8	8	4
Німеччина	6	8	4	5	7
Швеція	7	3	6	10	8
Велика Британія	9	10	10	9	9
Данія	3	4	15	13	10
Фінляндія	2	2	3	4	11
Франція	12	18	23	23	15
Люксембург	24	22	22	19	18
Австрія	15	17	16	21	21
Бельгія	20	20	17	18	22
Іспанія	28	28	35	35	23
Ірландія	21	21	28	25	24
Італія	38	42	49	49	30
Естонія	26	25	32	29	31
Чеська Республіка	29	29	46	37	32
Португалія	31	34	51	36	34
Словенія	30	33	62	70	35
Польща	43	48	42	43	37
Мальта	44	39	41	47	38
Литва	34	40	48	41	39
Латвія	39	36	52	42	41
Словаччина	36	37	78	75	42
Кіпр	41	46	58	58	44
Угорщина	35	41	63	60	47
Болгарія	61	72	57	54	49
Румунія	67	68	76	59	51
Греція	47	47	91	81	59
Хорватія	64	51	75	77	63
Україна	68	78	84	76	85

Джерело: складено автором за даними [154, р. xvii; 155, с. 13; 156, с. xiii];
проранжовано за позиціями 2019 р.

Слід відзначити, що протягом зазначеного періоду країни ЄС реалізовували цілі Лісабонської стратегії розвитку та Стратегії

«Європа – 2020», у яких чільне місце відводилося розвитку економіки, заснованої на знаннях та інноваціях. Динаміка рейтингових позицій країн ЄС-28 свідчить, що більшість країн ЄС-15 (склад до 2004 р.), увійшли до топ-30 Індексу. При цьому значно підвищили свої позиції у 2019 р. порівняно з 2005 р. Нідерланди (4 проти 11, відповідно), Люксембург (18 проти 24), Іспанія (23 проти 28), Італія (30 проти 38), Польща (37 проти 43), Мальта (38 проти 44), Болгарія (49 проти 61), Румунія (51 проти 67). Серед країн ЄС, які значно понизили свої рейтингові позиції, слід зазначити Фінляндію (11 проти 2), Данію (10 проти 3), Австрію (21 проти 15), Литву (39 проти 34), Словаччину (42 проти 36), Угорщину (47 проти 35), Грецію (59 проти 47). Проте найбільше втратила рейтингові позиції Україна: якщо в 2005 р. вона посідала 68-ме місце і поруч з нею були Румунія (67-ме місце) та Хорватія (64-те місце), то в 2019 р. її позиції погіршилися до 85-го місця, а найближчою виявилася Хорватія (63-те місце) з різницею у 22 позиції.

Варто зазначити, що автори Доповідей удосконалюють методологію складання Індексу, розширюють кількість показників відповідно до технологічних змін у розвитку глобальної економіки.

У цьому зв'язку можливо визначити індикатори глобальної конкурентоспроможності (окремі сфери) 2019 р., за якими дивергенція економіки України та країн ЄС проявляється найбільш відчутно. Ідеться насамперед про інституційне середовище: Україна посідає за цим індикатором 104-ту позицію (серед 141 країни), тоді як найнижчу позицію серед ЄС-28 мають Греція (85-те місце) та Хорватія (77-ме місце). За індикатором адаптації інформаційно-комунікаційних технологій Україна посідає 78-му позицію, тоді як найгірше значення серед країн ЄС має Хорватія (60-те місце), розрив – 18 позицій. Проблематичним (дивергентним) для України і таким, що свідчить про неефективність реформ у сфері охорони здоров'я виявився індикатор «здоров'я», за яким країна посіла 101-ше місце, тоді як серед країн ЄС найгірші позиції мають Литва (85), Латвія (84) та Румунія (83), розрив – 16–18 позицій. Україна традиційно посідає останні позиції за рівнем розвитку фінансової системи: у 2019 р. посіла 136-те місце, що на 21 позицію гірше, ніж у вкрай проблематичної країни ЄС – Греції (115-те місце). Найбільший розрив за рейтинговими позиціями Україна має за індикатором макроекономічної стабільності – 133-те місце, що більш ніж удвічі

перевищує показник для Греції – 64-те місце. Завершуючи порівняння конкурентних позицій України та країн ЄС, варто визнати, що поряд із наведеними емпіричними оцінками дивергенції слід відзначити потенціал конвергенції (вищі позиції, ніж у окремих країн ЄС) за такими індикаторами, як: інноваційні можливості (60-та позиція), ринок продукції (57-ма позиція), навички або людський капітал (44-та позиція).

Позиції України за рівнем податкового навантаження.

Показник податкового навантаження є індикатором вимірювання якості податкової системи держави. Згідно зі світовим досвідом показник податкового навантаження на макrorівні розраховується як відношення суми всіх податків, незалежно від їх рівня чи спрямування, до обсягу отриманого ВВП. Інформативними є оцінки податкового навантаження за окремими групами податків [157].

Показник податкового навантаження в Україні, за різними оцінками та розрахунками, в останні роки коливається в межах 37–42% ВВП. Проте Міністерство фінансів України здійснює оцінку податкового навантаження лише за основними видами податків, чим значно зменшує величину інтегрального показника [158]. Аналіз даних табл. 4.6 дозволяє встановити, що лише податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) у 2011–2020 рр. має сталу тенденцію до зростання за величиною питомої ваги у ВВП. Максимальні значення податкового навантаження зафіксовані: за податком на прибуток у 2011–2013 рр. (4,1–3,6%); за податком на додану вартість (ПДВ) – у 2017–2018 рр. (10,5%; за акцизним податком – у 2016–2017 рр. (4,3 та 4,1% відповідно); за рентною платою – у 2015–2016 рр. (2,3 та 20,0% відповідно); за іншими податковими надходженнями – у 2015 р. (4,1%).

Таблиця 4.6

Податкові надходження зведеного бюджету і податкове навантаження по окремих видах податків в Україні в 2011–2020 рр.

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ВВП, млрд грн (СНР 2008)	1349,2	1459,1	1522,7	1586,9	1988,5	2385,9	2983,9	3560,6	3974,5	4194,1
Доходи зведеного бюджету, млрд грн	335,0	361,0	354,0	368,0	508,0	651,0	828,0	986,0	1070,0	1137,0

Закінчення табл. 4.6

Усього доход частка у ВВП, %	24,8	24,7	23,2	23,2	25,5	27,3	27,8	27,7	26,9	27,1
ПДФО, млрд грн	60,2	68,1	72,2	75,2	100,0	138,8	185,7	229,9	275,5	295,1
ПДФО, частка у ВВП, %	4,5	4,7	4,7	4,7	5,0	5,8	6,2	6,5	6,9	7,0
Податок на прибуток, млрд грн	55,1	55,8	55,0	40,2	39,1	60,2	73,4	106,2	117,3	118,5
Податок на прибуток, частка у ВВП, %	4,1	3,8	3,6	2,5	2,0	2,5	2,5	3,0	2,9	2,8
ПДВ, млрд грн	130,1	13,8	128,3	139,0	178,5	235,5	314,0	374,5	378,7	400,6
ПДВ, частка ВВП, %	10,0	9,9	8,8	8,8	9,0	9,9	10,5	10,5	9,5	9,6
Акцизний податок, млрд грн	33,9	38,4	36,7	45,1	70,8	101,8	121,4	132,6	137,1	153,9
Акцизний податок, частка у ВВП, %	2,5	2,6	2,4	2,8	3,6	4,3	4,1	3,7	3,4	3,7
ВВП, млрд грн (СНР 2008)	1349,2	1459,1	1522,0	1586,9	1988,5	2385,9	2983,9	3560,6	3974,6	4194,1
Рентна плата, млрд грн	22,0	19,0	18,0	24,0	46,0	47,0	51,0	50,0	52,0	57,0
Рентна плата, частка у ВВП, %	1,6	1,3	1,2	1,5	2,3	2,0	1,7	1,4	1,3	1,4
Інші податков. млрд грн	34,0	40,0	43,0	44,0	81,0	80,0	83,0	93,0	110,0	112,0
Інші податков. частка у ВВП, %	2,5	2,7	2,8	2,8	4,1	3,4	2,8	2,6	2,8	2,7

Джерело: складено автором за даними Міністерства фінансів і Державної служби статистики України.

Податкове навантаження є одним із індикаторів, що використовується в міжнародних рейтингових системах. Це дає змогу провести якісне та кількісне оцінювання стану податкової системи країни порівняно з іншими країнами [159, с. 90]. Так, за даними щорічного дослідження «Оподаткування 2020» (Paying Taxes 2020), яке щорічно проводиться компанією PwC (Pricewater house Coopers) разом із експертами Світового банку, на підготовку і подання

податкової звітності в Україні у середньому потрібно 327,5 години на рік, тоді як в ЄС цей показник становить 161 годину, а загальний світовий – 240 годин. Для порівняння, серед країн ЄС вищий показник лише в Болгарії та Польщі (табл. 4.7). Податкове навантаження для України оцінено у 45,2%, що є значно вищим, ніж у розрахунках Міністерства фінансів, але зіставним з країнами ЄС.

Таблиця 4.7

**Рейтингові позиції України та окремих країн ЄС за
індикаторами оподаткування PwC**

Економіка	Загальний рейтинг	Легкість сплати податків	Загальна сума податків та внесків (TTCR), %	Податки на працю TTCR, %	Час виконання, години	Кількість платежів	Індекс після подання
Ірландія	4	94.6	–	–	81.5	9.0	93.4
Данія	8	91.1	–	4.0	132	10.0	89.1
Фінляндія	10	90.9	36.6	23.0	90	8.0	93.1
Естонія	12	89.9	47.8	38.0	50	8.0	99.4
Латвія	16	89.0	38.1	–	168.5	7.0	98.1
Литва	18	88.8	42.6	35.2	95	10.0	97.5
Нідерланди	22	87.4	41.2	–	119	9.0	92.0
Люксембург	23	87.4	–	–	55	23.0	83.8
Кіпр	29	85.5	–	13.0	119.5	16.0	74.5
Швеція	31	85.3	49.1	35.4	122	6.0	90.7
Румунія	32	85.2	20.0	–	163	14.0	76.8
Іспанія	35	84.7	47.0	35.8	143	9.0	93.6
Португалія	43	83.7	39.8	–	243	8.0	92.7
Австрія	44	83.5	51.4	33.7	131	12.0	98.5
Словенія	45	83.3	31.0	–	233	10.0	80.0
Німеччина	46	82.2	48.8	–	218	9.0	97.7
Хорватія	49	81.8	–	–	206	12.0	66.7
Чехія	53	81.4	46.1	38.4	230	8.0	90.5
Угорщина	56	80.6	37.9	–	277	11.0	87.5
Франція	61	79.2	60.7	50.0	139	9.0	92.4
Бельгія	63	78.4	55.4	44.5	136	11.0	83.5
Україна	65	78.1	45.2	33.8	327.5	5.0	86.0
Греція	72	77.1	51.9	–	193	8.0	76.7
Польща	77	76.4	40.8	–	334	7.0	77.4
Мальта	78	76.2	44.0	–	139	8.0	52.5
Сербія	85	75.3	36.6	–	225.5	33.0	93.2
Болгарія	97	72.3	–	–	441	14.0	71.2
Італія	128	64.0	59.1	42.9	238	14.0	52.4

Джерело: складено за даними офіційного сайту PwC.

Позиції за розмірами тіньової економіки. Тінізація фінансово-економічних відносин є глобальним явищем і притаманна як розвиненим країнам, так і країнам, які формують ринкові відносини. Спонукальними мотивами є прагнення бізнесу і населення приховати доходи та мінімізувати сплату податків, уникнути адміністративного тиску при здійсненні реєстраційних та дозвільних процедур, забезпечення санітарно-епідеміологічної та пожежної безпеки тощо. Процеси тінізації посилюються в умовах нерозвиненості інституційного середовища, недосконалості механізмів державного регулювання, під час розгортання фінансово-економічних криз тощо.

Для вимірювання розміру та динаміки тіньової економіки використовують різні методи, зокрема прямі, такі як методи опитування, непрямі методи, відомі як індикаторні підходи, і методи статистичного моделювання. У практичній діяльності Міністерство економіки України використовує методи «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги», монетарний метод, метод збитковості підприємств та електричний метод [160].

Природно, що використання різних методів оцінювання зумовлює різні результати. Про це свідчать дані розрахунків Міністерства економіки України за 2010–2020 рр. (табл. 4.8). Так, найбільш стабільну

Таблиця 4.8

Рівень тінізації економіки України у 2010–2020 рр., %

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Інтегральний показник	36	32	30	30	36	35	33	32	29	27	30
За методом «витрати населення – роздрібний товарооборот + послуги»	30	43	36	35	38	39	33	33	28	25	22
За методом збитковості підприємств	34	29	31	31	35	30	25	25	23	20	27
За монетарним методом	38	34	30	29	33	33	33	31	32	30	31
За електричним методом	36	28	28	30	38	35	31	29	27	25	23

Джерело: складено автором за даними [160].

динаміку на рівні 30–34% дають розрахунки за монетарним методом. Коливальну динаміку демонструють величини показника тінізації за

методом збитковості підприємств – інтервал розкиду від 20 до 34%. А розрахунки за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги» та електричним методом до 2020 р. надавали понижувальну динаміку показника. Згідно з попередніми розрахунками рівень тінізації економіки у 2020 р. за інтегральним показником становив 30% від обсягу офіційного ВВП, за методом збитковості підприємств – 27%, методом «витрати населення – роздрібний товарооборот» – 22%, монетарним методом – 32%, за електричним методом рівень тіньової економіки зменшився і становив 26% від обсягу офіційного ВВП. За оцінками середнє значення тіньової економіки України з 1991 р. по 2015 р. становило 44,8% і є значно вищим, ніж у країнах ЄС (табл. 4.9). Мінімальне значення розміру тіньової економіки для України – 36,65%, а максимальне – 57%. У країнах ЄС мінімальне середнє значення розміру тіньової економіки визначено для Австрії (8,93%), максимальне – для Кіпру (30,3%).

Таблиця 4.9

Зведена статистика тіньової економіки країн – членів ЄС та України за період з 1991 р. по 2015 р., %

Країна	Середнє значення	Стандартне відхилення	Медіана	Мінімум	Максимум
Австрія	8,93	0,60	8,86	7,69	9,85
Люксембург	10,67	0,60	10,67	9,37	11,97
Нідерланди	10,77	1,78	10,94	7,83	13,26
Німеччина	11,97	2,07	12,80	7,75	14,62
Швеція	13,28	2,15	12,60	10,12	16,66
Фінляндія	13,49	1,84	13,00	10,95	16,32
Ірландія	13,89	2,48	13,36	9,58	17,67
Франція	14,08	1,60	13,96	11,61	16,60
Чехія	14,83	2,63	15,80	10,47	18,22
Данія	15,19	1,36	15,17	12,51	16,69
Словаччина	15,33	2,79	16,57	11,18	18,45
Бельгія	20,57	1,95	20,93	17,71	23,49
Португалія	21,88	1,51	22,02	17,82	24,18
Латвія	22,23	4,10	22,05	15,92	28,65
Естонія	23,80	4,23	24,60	27,52	30,51
Словенія	24,09	3,10	24,40	17,58	28,17
Іспанія	24,52	1,98	24,04	21,53	27,98
Італія	24,95	1,79	24,49	22,43	27,31

Закінчення табл. 4.9

Польща	25,10	4,56	26,14	16,67	30,21
Литва	25,15	4,75	24,29	17,62	32,49
Угорщина	25,23	4,11	24,14	20,49	32,03
Греція	27,06	1,66	27,08	23,20	29,76
Хорватія	28,81	4,82	27,13	21,56	37,33
Болгарія	29,17	5,37	30,72	20,83	35,30
Мальта	29,80	1,74	30,55	26,96	33,12
Румунія	30,14	4,10	31,12	22,73	34,99
Кіпр	31,30	2,35	30,77	27,91	34,66
Україна	44,80	5,59	42,90	36,65	57,00

Джерело: складено автором за даними [161, с. 50–54].

Наведені оцінки щодо України співпадають з даними сайту The Global Economy.com [162]: середнє значення для України за 1991–2015 рр.: становило 44,8 %, мінімум – 36,65% – у 2008 р. та максимум – 57% – у 1998 р. Останнє значення у 2015 р. становить 42,9%, і за цим показником (ранжування від максимальної до мінімальної величини) Україна посіла 17-те місце в рейтингу серед 158 країн. Для порівняння, середньосвітовий показник у 2015 р. для 158 країн становив 27,78%. Середнє значення за 2015 р. у 38 країнах Європи становило 19,45%. Найвище значення було в Україні – 42,9%, а найменше – у Швейцарії – 6,94%.

Індекс відкритості бюджету. Важливим індикатором ефективності бюджетного регулювання є Індекс відкритості бюджету (The Open Budget Survey). Щорічний Індекс відкритості бюджетів країн у всьому світі розраховується за даними опитування незалежної групи International Budget Partnership [163]. Індекс 2019 р. охоплює огляд відкритості бюджету для 117 країн. Варто відмітити, що Україна значно покращила свої позиції за показником прозорості бюджету порівняно з 2017 р. – 64 бали проти 54 і посіла 26-те місце серед 117 країн. Водночас показник 2019 р. вищий, ніж у 2010 р., лише на 1 бал. Проте укладачі Індексу вважають, що однієї тільки прозорості для вдосконалення управління недостатньо. Фундаментальне значення для досягнення позитивних результатів, пов'язаних з більшою прозорістю бюджету, має участь громадськості у формуванні бюджету. Показник України в 33 бали зі 100 свідчить, що у громадськості недостатньо можливостей для участі в бюджетному

процесі. Проте цей показник виявився вищим, ніж у 2017 р. (30 балів) та за загальносвітовий (14 балів).

Важливість бюджетної прозорості (фіскальної транспарентності) для ефективного бюджетно-податкового регулювання визначається сутнісними характеристиками цього явища. Зокрема МВФ визначає фіскальну транспарентність як публічну відкритість щодо структури уряду та його функцій, намірів податково-бюджетної політики, рахунків публічного сектора та прогнозів. Вона охоплює швидкий доступ до надійної, загальної, своєчасної, зрозумілої та міжнародно порівняної інформації про діяльність уряду у такий спосіб, щоб електорат і фінансові ринки могли точно оцінити фінансову позицію уряду і реальні витрати й вигоди діяльності уряду, включаючи їх нинішнє та майбутнє економічне і соціальне значення [164].

Забезпечення прозорості у виконанні доходів і видатків бюджету передбачає чітке розмежування сфери відповідальності державних інституцій, наявність відкритої інформації у громадськості, відкритість у підготовці звітів про виконання бюджетних програм, чітку протидію корупції та інше. Усвідомлення необхідності переосмислення державної діяльності, надання їй винятково суспільно корисного характеру сприятиме стабілізації бюджетно-податкових відносин [165].

Наведені дані й тенденції дозволяють визнати, що рейтингові позиції України свідчать про наявність значних проблем у сфері глобальної конкурентоспроможності, ефективності податкової системи та боротьби з тіньовою економікою.

Підсумовуючи викладене стосовно проблем податкового регулювання в Україні, слід визнати, що спроби влади віднайти оптимізувати податкові відносини протягом останніх років не стали успішними. До того ж міжнародні рейтингові позиції України набагато вищі як стосовно рівня податкового навантаження, так і стосовно розмірів тіньової економіки. А це зменшує можливості реалістично прогнозувати обсяги податкових надходжень до бюджету.

Індекс готовності до передових технологій. Україн низькі темпи та обсяги інвестування в економіку України протягом останнього десятиліття потребують активізації державного регулювання в цій сфері з використанням добре відомих методів та інструментів стимулюючого характеру щодо поширення і впровадження в країні

надважливих технологій сучасності. При цьому однозначного переліку таких технологій не існує. Зокрема, у Доповіді UNIDO (2019) зазначається, що концепція четвертої промислової революції базується на зростаючій конвергенції різних нових технологічних сфер – цифрового виробництва, нанотехнологій, біотехнологій і розробки нових матеріалів та їх взаємодоповнюваності у виробництві [166]. Технології передового цифрового виробництва (ADP) є результатом поєднання трьох основних компонентів: обладнання, програмного забезпечення і засобів зв'язку.

У доповіді UNCTAD (2021) передові технології визначаються як група нових технологій, які використовують переваги цифровізації і взаємодії, що створює умови для збільшення їх віддачі. Розглядається 11 таких технологій: штучний інтелект, Інтернет речей, великі дані, блокчейн, п'яте покоління мобільного зв'язку (5G), об'ємний друк, робототехніка, дрони, генна інженерія, нанотехнології та сонячні фотоелектричні системи [167].

У зазначених доповідях країни світу поділяються на групи, залежно від готовності розробляти і впроваджувати передові технології. У доповіді UNIDO – це лідери, послідовники та відстаючі. У доповіді UNCTAD для оцінки можливостей країн щодо справедливого використання, впровадження та застосування цих технологій було складено «Індекс готовності до передових технологій». За результатами оцінки для 158 країн кожна з них ідентифікується до групи з низькою, нижчою за середню, вищою за середню та з високим значенням Індексу.

Індекс готовності до передових технологій базується на п'яти складових елементах: упровадження ІКТ, кадри, інвестиції в R&D (НДДКР), використання в промисловості та доступ до фінансів. Позиції України за Індексом готовності оцінено як вищі за середні. Загальна оцінка дозволила Україні посісти 53-тє місце. При ранжуванні за окремими складовими Індексу найбільш проблемними виявилися доступ до фінансів (97-ме місце), доступ до ІКТ (66-те місце) та ранг промисловості (58-ме місце). Вищими за загальну оцінку є позиції кадрового потенціалу (40-ве місце) та інвестування в R&D (47-ме місце) [167, с. 137].

Аналіз складових Індексу готовності до майбутнього виробництва за методологією ВЕФ для України дозволяє відзначити таке. Зі 100

країн та економік, включених до оцінки, за архетипом є 25 країн-лідерів, 10 країн-наслідувачів, 7 країн з високим потенціалом та 58 країн «незрілих» (Nascent). Оцінка складається з двох основних компонент: структури виробництва, або поточної базової лінії виробництва в країні, і драйверів виробництва, або ключових факторів, що дозволяють країні скористатися четвертою промисловою революцією для трансформації виробничої системи. Україна віднесена до групи найменш готових, «незрілих» економік і посідає 43-тю позицію за структурою виробництва і 67-му позицію за сумарною оцінкою драйверів виробництва. Стосовно оцінок драйверів для України найвищі позиції країна посіла за драйвером «людський капітал» – 34-те місце серед 100 країн, за драйвером «середовище попиту» – 58-ме місце, «глобальна торгівля та інвестиції» – 59-те місце, «Технології та інновації» – 74-те, «сталі ресурси» – 88-ме місце та «інституційне середовище» – 94-те місце. Тобто слабкими місцями для країни є інституційне середовище, технології та інновації.

Внесок кожної з цих та інших складових Індексу готовності в дивергентні процеси залежить від багатьох факторів, таких як рівень розвитку країни, структура її економіки, соціально-економічна політика і політика в галузі праці, а також розмір конкретної галузі або її підприємств. Таким чином, у будь-який певний момент у певній країні науково-технічний прогрес може зумовити збільшення або зменшення дивергентності розвитку.

Відштовхуючись від наведених оцінок, Україна має сформувати власну унікальну стратегію майбутнього виробництва та трансформації економіки. При цьому можливий подвійний підхід, із переходом окремих галузей на новітню парадигму зростання, а інших – на модернізацію традиційних технологій.

У будь-якому переході на початковому етапі необхідне вдосконалення інституційних рамок, інвестування в людський капітал та підвищення технологічних платформ та інноваційного потенціалу, передусім через інвестування і трансфер технологій. Україна має інвестувати по різних напрямках, але пріоритетом має стати людина (освіта, охорона здоров'я) та високотехнологічне виробництво. Для прискорення трансформації необхідні нові та інноваційні підходи до співпраці державного та приватного секторів.

З огляду на невизначеність перебігу пандемії у середньостроковій перспективі пріоритетним завданням мають стати заходи щодо власного розроблення, виробництва і поширення вакцин, методів лікування, інфраструктури охорони здоров'я. Слід враховувати й катастрофічний стан екологічної сфери через забруднення навколишнього середовища побутовими відходами за відсутності сміттєпереробних підприємств, безконтрольне вирубування лісових масивів, замулення водних багатств країни. Адже стан екологічної сфери безпосередньо впливає на здоров'я нації.

На наш погляд, Україна потребує розроблення Концепції трансформації національного виробництва відповідно до новітньої технологічної парадигми на засадах передового цифрового виробництва. Відповідно, потребує кардинального перегляду Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179.

Система індикаторів і показників ефективності інвестування в будь-якій сучасній країні світу, що інтегрована до міжнародних торговельно-економічних відносин, включає: інституційну спроможність залучення інвестицій; інвестиційну привабливість та індивідуальний, характерний стан інвестиційного клімату в країні; рівень ресурсного забезпечення капітальних та фінансових інвестицій; рівень галузевої та регіональної концентрації інвестиційних ресурсів; рівень оновлення основних фондів на підприємствах; якість інфраструктури для залучення інвестицій; наявність розвиненої банківської системи, фінансового і фондового ринку; суспільне усвідомлення важливості системних інновацій і вдосконалень тощо.

Інституційна спроможність та інвестиційна привабливість є основними факторами забезпечення ефективного процесу інвестування на всіх рівнях, тому важливим моментом є правильно організована ефективна інвестиційна діяльність, яка сприяє зростанню інвестиційної привабливості. Враховуючи викладене вище, відзначимо, що Україна порівняно з іншими країнами світу не виділяється інвестиційною привабливістю й організацією цього процесу, у ній на різних рівнях не запроваджуються ефективні комплексні програми і стратегії інвестиційного розвитку, в тому числі

й за рахунок нетранспарентної та не повною мірою розвиненої фінансово-інвестиційної сфери [168].

Підтвердженням інституційної та індивідуальної низької спроможності вітчизняної економіки є те, що за інвестиційними рейтингами в світі Україна посідає низькі або середні позиції, позитивні тенденції в індексах майже не спостерігаються; кардинальних змін за останні 6–7 років як у рейтингах, так і щодо прямих іноземних інвестицій не відзначається. За Індексом економічної свободи The Heritage Foundation Україна в 2016 р. отримала 46,8 бала, у 2017 р. – 48,1; у 2018 р. – 51,9; у 2019 р. – 52,3; у 2020 р. – 54,9; у 2021 р. – 56,2 бала. За цим рейтингом у 2021 р. Україна посіла 127-ме місце – між Джибуті (126) та Мавританією (128), увійшовши до підгрупи країн в основному не вільних до економічної свободи (98–160). Серед групи показників цього індексу, що стосуються України, з найнижчими рейтингами виділяються: фінансова свобода (30,0); інвестиційна свобода (35,0); ефективність судочинства й права (41,1); державні витрати (48,2); захист прав власності (48,5). Лідерами за Індексом економічної свободи The Heritage Foundation у 2021 р. є: 1) Сінгапур – 89,7 бала; 2) Нова Зеландія – 83,9; 3) Австралія – 82,4; 4) Швейцарія – 81,9; 5) Ірландія – 81,4 бала [169].

В 2022 р. Україна опустилася ще на три позиції у рейтингу економічних свобод Economic Freedom Index-2022, посівши 130-те місце між Гвінеєю (129) та Індією (130) серед 177 країн й отримавши 54,1 бала. Серед 45 європейських країн Україна посіла 44-те місце, а її загальний бал був нижчим за середні регіональні та світові показники. Автори рейтингу уточнили, що свобода інвестицій, фінансова свобода та верховенство права в Україні недостатні. Лідерами Economic Freedom Index у 2022 р. стали: 1) Сінгапур (84,4 бала); 2) Швейцарія (84,2); 3) Ірландія (82); 4) Нова Зеландія; 5) Люксембург (по 80,6 бала) [170].

За Індексом глобальної інноваційності у світі (Global Innovation Index 2021) Україна посідає трохи кращі позиції і перебуває в середині – на 49-му місці з 35,6 бала, але серед країн Європи Україна є аутсайдером – лише 32-ге місце із 39 країн Європи. За Індексом глобальної інноваційності у світі Україна за останні 5–6 років майже не демонструє прогресу: в 2016 р. – 56-те місце, у 2017 р. – 50-те; 2018

р. – 43-тє; 2019 р. – 47-ме; 2020 р. – 45-те; 2021 р. – 49-те місце. Серед найгірших показників України виділяються категорія «Інвестиції» (17,9 бала): рівень захисту міноритарних акціонерів, ринкова капіталізація українського ринку цінних паперів, рівень венчурного інвестування; категорія «Складність ведення бізнесу» (28,9); категорія «Випуск креативної продукції» (30,9 бала). Лідерами за Індексом глобальної інноваційності в 2021 р. стали: 1) Швейцарія – 65,5 бала; 2) Швеція – 63,1; 3) США – 61,3; 4) Велика Британія – 59,8; 5) Південна Корея – 59,3 бала [171].

За Індексом рейтингу *International Property Rights Index 2021* Україна опустилась на одну сходинку порівняно з 2020 р. та посіла 106-те місце із 129 досліджуваних країн. Україна в цьому рейтингу за рівнем комплексного захисту прав власності (1. Незалежність судів, верховенство права, політична стабільність, контроль корупції; 2. Захист фізичної власності, реєстрація власності, доступність до кредитування; 3. Охорона інтелектуальної власності, патентна охорона, захист торгової марки, захист авторських прав) перебуває між Замбією (105-те місце) та Мозамбіком (107-ме місце). Лідерами за рейтингом *International Property Rights Index* в 2021 р. є: 1) Швейцарія; 2) Сінгапур; 3) Нова Зеландія; 4) Фінляндія; 5) Люксембург [172].

В Україні для виправлення негативного соціально-економічного, фінансового та інвестиційного стану потрібно провести радикальні реформи. На наш погляд, враховуючи позитивний досвід країн-сусідів щодо покращення інвестиційної привабливості, а також для активного розвитку вітчизняного фінансово-інвестиційного середовища, провідними є два способи: перший – за прикладом Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини вищому керівництву країни проявити політичну волю до боротьби з монопольно-олігархічними кланами й провести жорстку деолігархічну політику, яка буде структурною складовою стратегії соціально-економічного розвитку країни; другий – за прикладом Казахстану, Кіпру, Мальти впровадити для інвесторів можливість захисту на своїй території активів і прав у англосаксонському юридичному середовищі й для цього виділити з бюджету певні кошти на утримання незалежних англосаксонських судів і адміністрації. Як показує практика реформ останніх 20–30 років у аспекті деолігархізації економіки України, влада олігархічних

кланів тільки посилюється, а спроможність державних інститутів і заможність населення погіршується, що й вимагає рішучих кроків до подолання цієї екзистенційної загрози ХХІ ст. для української державності [173].

Відзначимо, що, крім ключової внутрішньої, є суттєві й зовнішні загрози державності України загалом і її фінансово-інвестиційному середовищу зокрема – це агресивно-конфліктна політика Російської Федерації, що проводить системні дипломатичні, воєнні, диверсійні, інформаційні, кібернетичні атаки і намагається знищити Україну як незалежну державу. В цьому аспекті широке залучення вітчизняною економікою інвестицій з країн Західної Європи, США, Канади, Туреччини значною мірою є гарантією і запорукою захисту та протидії агресивним діям РФ.

Крім очевидних загрозливих факторів (олігархічно-монопольної сировинної орієнтованості й деструктивних дій РФ) впливу на соціально-економічний стан та інвестиційну привабливість України є і внутрішньо-організаційні питання вибудовування інвестиційно-фінансового середовища, на яких також потрібно зосередитися державним органам влади і вирішити їх. У цьому контексті Президент України В. Зеленський у своїй промові на форумі в Давосі анонсував для інвесторів, які вкладуть в Україну від 100 млн дол. США, програму «Investment nanny» («Інвестиційна няня»). Крім того, глава держави пообіцяв іноземним інвесторам, які долучаться до приватизації і витратять на неї понад 10 млн дол. США, податкові канікули на два роки зі сплати податку на прибуток.

На відміну від України інвестиційна політика, що формується на сучасному етапі розвиненими країнами світу, особливо при залученні ПІІ, є політикою нового покоління: більш гнучкою, інтерактивною, інклюзивною, інтегрованою в інші сфери економічної політики, що дозволяє вирішити широке коло завдань.

Активними важелями впливу на іноземних інвесторів є намагання урядів країн-реципієнтів балансувати інтереси, зміщуючи інвестиційну політику в напрямках лібералізації міжнародного руху капіталу або протекціонізму. В цьому контексті більш продуктивне залучення інвестицій можливе при розвиненій ринковій інфраструктурі та фінансово-інвестиційному середовищі.

Підсумовуючи, відзначимо, що формування інвестиційної привабливості та розвиток фінансово-інвестиційної сфери в Україні має спиратися на кращий іноземний досвід. Цей досвід показує, що розбудова інвестиційного клімату в певній країні складна і довготермінова, але може одразу швидко втратити свою привабливість через неправильні політично-організаційні дії, розрахунки та стимули. Україна має нарощувати свій фінансово-інвестиційний потенціал за рахунок покращення законодавства у цій сфері та забезпечення поваги до прав власності на активи інвестора. Крім того, потребує реформування деолігархізація країни, розвиток фондового ринку України, система хеджування ризиків на вітчизняному фінансово-інвестиційному ринку. Також необхідне осучаснення і вдосконалення механізму управління інвестиційною сферою та інструментів залучення інвесторів тощо.

4.4. Аналіз глобальних проблем і можливостей стійкого сталого розвитку

До пріоритетних глобальних проблем людства відноситься глобальна проблема сталого розвитку світу, яка нині й у майбутньому визначається не стільки економічним зростанням держав і країн, скільки соціально-економічним прогресом людства, забезпеченням розширеного відтворення інтелектуальних ресурсів та інтелектуального потенціалу, зростанням якості та конкурентоспроможності розвитку, покращенням якості людського життя, розвитком людини як вищої соціальної цінності [174].

Нині в багатьох країнах світу одним із напрямів державної політики проголошується досягнення сталого довгострокового темпу економічного зростання. При цьому економічне зростання розглядається як фундаментальна основа підвищення рівня життя громадян, створення матеріальної бази для процвітання майбутніх поколінь, здійснення соціальної підтримки населення, а також гарантії досягнення економічного і політичного лідерства у світі.

Економічне зростання і розвиток найчастіше пов'язують із капіталовкладеннями, новою технікою і технологіями, іншими інноваціями, які підвищують продуктивність праці та ефективність виробництва. Разом із тим неабиякий вплив на економічне зростання

і розвиток чинять демографічні, соціальні, екологічні, політичні, психологічні, культурні, релігійні та інші фактори.

Кліматичні зміни в світі є найважливішими з точки зору глобальних проблем людства. Питання про існування глобальних проблем уперше поставлено в середині 70-х роках XX століття на рівні міжнародних організацій. Ці проблеми визначалися такими, що мають загальний, універсальний характер і впливають на всі сфери життя суспільства: економічні, соціальні, політичні, культурні. Зараз концепція глобальних проблем людства є загальновизнаною, з її допомогою на міжнародному рівні розглядаються і вирішуються питання існування та розвитку сучасної цивілізації.

Незважаючи на зростаючі технологічні досягнення сучасної цивілізації, людству загрожують серйозні проблеми глобального масштабу – ядерна катастрофа, зміна клімату, деградація навколишнього середовища, негативні наслідки генної інженерії і багато інших, вирішення яких вимагає спільних зусиль світової спільноти.

До критеріїв глобальних проблем людства відносяться [174]: планетарний характер проблем, їх вплив на всі країни; необхідність докладання спільних зусиль усіх держав до їх вирішення; вплив проблеми як детермінанти розвитку економічного та соціального життя в усіх регіонах світу. Невирішеність проблеми призводить до подальшої деградації умов життя всієї цивілізації.

Особливе місце серед глобальних проблем займають економічні. Такі тенденції, як лібералізація, транснаціоналізація, прогрес в інформаційних технологіях, інтеграція, постіндустріалізація, зростання масштабів і швидкості переміщення капіталів, створили умови для глобалізації світової економіки. Водночас глобалізація впливає не тільки на економічну сферу, а й поширюється на соціальну, політичну, правову та культурну сфери суспільного життя.

Метою міжнародного співтовариства повинна стати координація і синхронізація дій, спрямованих на нейтралізацію різних негативних трендів, які підривають стабільність глобальної економіки і світової торгівлі.

Виклики, які сьогодні постають перед учасниками міжнародного співтовариства, вимагають налаштування глобальної збалансованої

системи у поєднанні з підтримкою складної і суперечливої динаміки взаємин всередині її регіональних сегментів.

Глобальні проблеми та спільні для всіх виклики не тільки підштовхують держави до співпраці, а й створюють між ними нові протиріччя. Наприклад, можуть поглиблювати фактичну нерівність за технологічними можливостями, оскільки лідери завжди прагнутимуть підлаштовувати спільні рішення під свої інтереси.

Характер глобалізації змінюється, створюючи нестабільне глобальне середовище з поглибленим розривом між центром і периферією світової економіки. Глобалізація пом'якшила відмінності між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, поглибила економічну нерівність усередині майже всіх держав. У періоди погіршення становища на ринку праці посилюються антиімміграційні настрої. Витоки нестабільності лежать не тільки на поверхні – у міжнародних відносинах; вони також мають коріння в соціокультурних змінах, які відбуваються всередині окремих країн.

Економічна глобалізація тісно переплітається з демографічним розвитком людства, а її негативні риси і наслідки пов'язані з глобальною демографічною проблемою. Демографічна проблема полягає в несприятливій для економічного розвитку динаміці населення і зрушеннях в його віковій структурі. У країнах, що розвиваються, різко зростає населення, що гальмує економічний розвиток. Кошти, які могли би бути спрямовані на накопичення, поглинаються задля вирішення цієї проблеми.

Ресурси земної біосфери мають чітко окреслені параметри, а кількість народонаселення і його матеріальні потреби зростають досить високими темпами. Водночас швидко збільшуються негативні навантаження на природу, забруднюються внутрішні водойми, моря і повітря, виснажуються і деградують ґрунти, скорочуються площі лісів, вичерпуються мінерально-сировинні та біологічні ресурси. Тому виникає об'єктивна необхідність узгодження чисельності народонаселення будь-якої країни з вимогами ресурсно-екологічної безпеки його існування, а також урахування потреб майбутніх поколінь у життєвих ресурсах.

При цьому потрібно враховувати, що до негативних результатів призводить не тільки зростання чисельності населення, що посилює

навантаження на природу за допустимі межі, а й обумовлена цим необхідність іще більшого форсування видобутку вихідних продуктів природи, накопиченням виробничих відходів, а значить – негативного впливу на біосферу.

Важливою проблемою сучасного світового господарства залишається продовольча проблема. Продовольча проблема в країнах, що розвиваються, визначається взаємодією і взаємозв'язком різних факторів, зокрема: відсталістю економіки і сільського господарства, збереженням архаїчних аграрних відносин, демографічними, кліматичними, культурними та етичними факторами. Всі ці фактори мають свою конфігурацію взаємозв'язків у певних країнах і регіонах та впливають на виробництво, розподіл і споживання продовольства. Тому перед світовою спільнотою, міжнародними організаціями, індустріальними країнами гостро постає необхідність вирішення продовольчої проблеми.

Важливою рисою світового розвитку в останні десятиліття стали міграційні процеси. Цьому сприяють глобальні процеси на ринках праці, політична нестабільність і конфлікти в країнах, що розвиваються, відмінності в темпах приросту населення тощо. Масова міграція населення має глобальний характер і перетворюється в серйозне джерело загострення соціально-економічного становища в світі. Швидке зростання населення в країнах, що розвиваються, зумовило надлишок робочої сили, а розвиток системи освіти зумовив таку підготовку молодих людей, що дає змогу адаптуватися до вимог ринку праці розвинених країн. Для багатьох країн, що розвиваються, такі трудові міграції економічно є досить важливими: грошові перекази мігрантів з цих країн впливають на їх розвиток. Крім того, міжконтинентальні та внутрішньоконтинентальні міждержавні міграції впливають на динаміку розселення у глобальному масштабі. Неконтрольована міграція може викликати регіональні політичні конфлікти, різке зростання населення та економічний тиск.

У багатьох країнах світу як один з напрямів державної політики проголошується досягнення стійких темпів економічного зростання. При цьому економічне зростання розглядається як фундаментальна основа підвищення рівня життя громадян, створення матеріальної бази для процвітання майбутніх поколінь, здійснення соціальної

підтримки населення, а також гарантії досягнення економічного і політичного лідерства в світі. Концепція переходу до сталого розвитку однією з головних цілей проголошує усунення бідності (об'єднаної з продовженням демографічного вибуху) в країнах, що розвиваються, і надспоживання ресурсів у розвинених країнах, які є головними джерелами руйнування природних систем життєвабезпечення. Ця концепція передбачає встановлення рівноправного співробітництва між державами, основними секторами суспільства й окремою особистістю.

Загальна ситуація з кліматичними змінами є досить складною. Існуючі ризики мають як довгостроковий, так і коротко - і середньостроковий характер. Причому успішність вирішення проблем повною мірою залежить від ступеня залученості країн світу. Водночас на нинішньому етапі розвитку людства кліматичні зміни ще не можна вважати такими, які вже не піддаються контролю. Як зазначив ще у вересні 2019 р. генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш: «надзвичайна ситуація, пов'язана зі зміною клімату, – це гонка, в якій ми програємо, але з якої ми ще можемо вийти переможцями» [175].

Хоча, згідно з результатами наукових досліджень, зміна клімату незаперечна, отримані дані також свідчать про те, що цій тенденції ще можна запобігти. Для цього необхідні фундаментальні перетворення у всіх аспектах життя суспільства – в методах вирощування продовольчих культур, використання землі, транспортування товарів і виробництва енергії в наших країнах.

Кліматичні зміни значною мірою консоліднують країни світу у зусиллях із подолання основних проблем, що постали у цьому контексті. У серпні 2021 р. Кліматична група ООН представила першу з 2013 р. доповідь про глобальну зміну клімату Землі [176]. Згідно з доповіддю, клімат зазнає безпрецедентних прискорених змін. При цьому навіть найоптимістичніші прогнози не вкладаються в цілі Паризької угоди – не допустити зростання середньорічної температури на планеті до 2100 року більше, ніж на 2°C від доіндустріального рівня, і зробити все можливе для утримання потепління в межах 1,5°C, – середня температура Землі продовжить зростати.

У доповіді наводиться п'ять температурних сценаріїв, і всі вони передбачають, що позначка 1,5°C буде пройдена до 2040 року. Шанси

на утримання потепління в межах $1,5^{\circ}\text{C}$ оцінюються в 50% навіть за умови, що в атмосферу з 2020 р. і до кінця століття буде викинуто не більше 500 млрд тонн CO_2 , що передбачає скорочення викидів у середньому в шість разів. При нинішніх темпах поріг буде перевищено вже через 10 років, а середня температура до кінця століття може підвищитися більш ніж на 2°C .

У свою чергу аналіз групи *Climate Action Tracker* [177] свідчить, що при поточній екологічній політиці різних країн будуть реалізовуватися катастрофічні сценарії, що передбачають потепління до 2100 року на $2,7^{\circ}\text{C}$, $3,6^{\circ}\text{C}$ або навіть $5,7^{\circ}\text{C}$, що вперше однозначно пов'язано з антропогенним впливом.

У сучасних умовах господарська діяльність дедалі частіше призводить до непередбачуваних наслідків, загострення взаємин суспільства з природою, руйнування природних комплексів. На початку ХХІ століття людство повною мірою відчуло глобальну екологічну кризу, що свідчить про антропогенну інтоксикацію планети.

Глобальні екологічні проблеми – це комплекс екологічних проблем, які проявляються на глобальному, регіональному та національному рівнях. Екологічна ситуація в світі значно погіршилася в кінці 80-х років минулого століття. Багато місцевих і регіональних проблем почали набувати глобального характеру: широкомасштабне забруднення Світового океану і повітряного простору, знищення тропічних лісів, зменшення біорізноманіття та інші. Проблемаю, що почала загрожувати існуванню людства в планетарному масштабі, став стрімкий розвиток парникового ефекту, – це призвело до незворотних змін клімату планети. Найбільш очевидним став транскордонний характер екологічних проблем і його негативні наслідки, в результаті чого забруднення навколишнього середовища в одній точці земної кулі означає автоматичне поширення забруднення на всю планету.

Виникнення цих та багатьох інших екологічних проблем пов'язане з процесом глобалізації економічного розвитку, в результаті якого відбулося зростання диспропорцій між країнами розвиненими і країнами, що розвиваються, поширення бідності, виникли демографічні проблеми в країнах третього світу. Ці проблеми у свою чергу негативно впливають на стан навколишнього середовища, збільшують

антропогенне навантаження, в результаті чого його деградація зростає в геометричній прогресії, що призводить до нестабільності та проблемності світового розвитку, загрожує переростанням будь-якого локального конфлікту в глобальний.

Наразі деградація навколишнього природного середовища досягла таких масштабів, що соціально-економічний, а в перспективі – і політичний розвиток – не тільки окремих регіонів, а й усього світу стає небезпечним. Так, наприклад, підвищення рівня Світового океану і його наступ на сушу створює загрозу розвитку прибережної інфраструктури і туризму в багатьох європейських країнах.

Глобальне забруднення навколишнього середовища виникло через такі взаємопов'язані причини, як: неухильне зростання населення планети і різке збільшення споживання різних джерел енергії. Прогресуючий розвиток суспільства призвів до порушення екологічної рівноваги, посилення забруднення природи, що, в свою чергу, веде до незворотних змін в навколишньому середовищі та біосфері, деградації довкілля.

Усвідомлення катастрофічності існуючого типу економічного розвитку, вичерпності природних ресурсів і взаємозалежності всіх еколого-економічних процесів на планеті поклало початок розробленню концепцій світового розвитку через екологічні обмеження.

Сьогодні загальновизнано, що розвиток, який забезпечує благополуччя нинішніх і майбутніх поколінь, має орієнтуватися на такі основні напрями, як:

- розроблення стратегій та управлінських підходів у сфері ефективного вирішення проблеми забруднення навколишнього середовища;
- розроблення та впровадження ресурсозберігаючих технологій, раціональне використання води, ґрунту, компонентів біосфери;
- здійснення контролю та управління розвитком господарською діяльністю, що передбачають раціональне використання та відновлення природних ресурсів.

Вирішити комплекс існуючих проблем і попередити їх поглиблення може лише глобальна система міжнародної екологічної безпеки. Оскільки історично держави мають різну кількість

природних багатств, то в процесі економічного зростання вони опиняються в нерівній ситуації. Тому результати природоохоронної політики держав суттєво відрізняються. В одних країнах збереженню навколишнього середовища приділяється достатньо уваги, здійснюються заходи щодо попередження передчасного знищення природних ресурсів і сприяння їх відновленню. В інших позитивні результати національної екологічної політики дуже незначні. Як наслідок – у різних країнах простежуються різні рівні деградації навколишнього середовища та виснаження природних багатств. Ще більше загострюють ситуацію нерівномірність соціально-економічного розвитку і тенденція до зростання деградації. Наприклад, недосконалий розвиток технології переробки відходів, а також безвідповідальне ставлення до проблем захоронення сміття можуть призвести до засмічення значної кількості територій. Спалювання сміття, крім отруєння повітря, загрожує створенням такого небезпечного виду відходів, як токсичного попелу.

Прояви негативних кліматичних процесів вже відчуваються сьогодні: це повені в Північній півкулі, посуха на півдні Європи і Китаю, лісові пожежі в Сибіру, Греції, на заході США і Канади. Минуле десятиліття вже стало найспекотнішим за 125 тисяч років. На початку XX століття ймовірність екстремально сильної хвилі спеки влітку становила 1 до 50, зараз такі хвилі відбуваються приблизно раз на десятиліття, «в світі + 1,5°» вони відбуватимуться частіше, ніж раз на шість років, а «в світі +2°» – раз на три з половиною роки [178].

Через більший обсяг енергії в теплій атмосфері посилюються тропічні циклони. У більшості районів Землі протягом року опадів випадає більше, ніж раніше. Все це не виключає різких коливань: сильні посухи трапляються в 1,7 раза частіше, сезони лісових пожеж стали довшими та інтенсивнішими. Окремо вчені застерігають про ймовірність разових незворотних подій, наприклад перетворення лісів Амазонії на савану і танення материкових льодів.

Рівень моря, за прогнозом цитованого IPCC [176], підвищуватиметься протягом сотень або тисяч років, навіть якщо глобальне потепління буде зупинено. Навіть при досягненні мети у 1,5°C рівень моря все одно підніметься як мінімум на 2–3 метри. І через це почастишають повені. При стрімкому потеплінні до 2300 р.

рівень моря може піднятися на 15 метрів.

В звіті Міжурядової Групи Експертів з питань Змін Клімату (IPCC) (консервативна організація, яка обережно ставиться до прогнозів), перераховані кілька ймовірних явищ, які можуть бути викликані змінами клімату [178]. Серед очевидного – екстремально високі температури в деяких регіонах світу, втрата арктичних льодів і вимирання лісів. Навіть за найоптимістичнішим прогнозом, як мінімум в один з літніх періодів до 2050 року лід з поверхні Північного Льодовитого океану зникне повністю.

Питання кліматичних змін перебуває в центрі уваги як провідних держав світу, так і регіональних об'єднань.

Так, 14 липня 2021 р. Європейська Комісія прийняла пакет пропозицій [179] щодо приведення політики ЄС в галузі клімату, енергетики, землекористування, транспорту та оподаткування для скорочення чистих викидів парникових газів як мінімум на 55% до 2030 р. порівняно з рівнем 1990 року. Досягнення такого скорочення викидів у наступному десятилітті має вирішальне значення для того, щоб Європа до 2050 року стала першим у світі кліматично нейтральним континентом і втілила в життя Європейський зелений курс. До 2035 р. ЄС задекларував досягнення кліматичної нейтральності в секторах землекористування, лісового і сільського господарства, включаючи також сільськогосподарські викиди, не пов'язані з CO₂, наприклад, від використання добрив і тваринництва. Лісова стратегія ЄС спрямована на розвиток біоекономіки, заснованої на лісах, що зберігає стійкість лісозаготівель і використання біомаси. Розробляється і план до 2030 року посадити по всій Європі три мільярди дерев. На виробництво і використання енергії в ЄС припадає 75% викидів, тому прискорення переходу до більш «зеленої» енергетичної системи має вирішальне значення. Директива про відновлювані джерела енергії встановить підвищену мету з виробництва до 2030 року 40% енергії з відновлюваних джерел, а всі держави-члени будуть зобов'язані впроваджувати проекти з використання відновлюваних джерел енергії на транспорті, в опаленні та охолодженні, будівлях і промисловості.

4.5. Імплементация для України стратегічних ініціатив міжнародних інституцій щодо запровадження концепції сталого розвитку

Нова парадигма розвитку суспільства, що отримала назву «сталий розвиток» (sustainable development), була розроблена за результатами аналізу причин катастрофічної деградації оточуючого природного середовища в масштабах біосфери та пошуку шляхів подолання загроз довкіллю та здоров'ю людини. Сталий розвиток визначається як форма взаємодії суспільства і природи, за якої забезпечується виживання людства та збереження навколишнього середовища, нинішні покоління забезпечують свої життєві потреби, також не позбавляючи можливості задовольняти власні потреби майбутні покоління. По суті сучасний сталий розвиток формується на основі врахування екологічних, соціальних і економічних аспектів розвитку людства.

Відзначимо, що перше визначення поняття «сталий розвиток» було запропоновано Всесвітньою комісією з навколишнього середовища та розвитку ООН (комісія Брундтланд): «Сталий розвиток – це такий розвиток, що задовольняє потреби нинішнього часу, але не ставить під загрозу спроможність майбутніх поколінь задовольнити свої особисті потреби» [180].

Підходи до розуміння сутності сталого розвитку були засновані на так званому принципі «конкуруючих цілей», за якого досягнення сталості передбачалося переважно для одного з напрямів – збереження навколишнього середовища і природних ресурсів, економічного зростання або задоволення потреб людини.

На наш погляд, відсутність законодавчо та інституційно закріплених механізмів та інструментів перетворення України на державу з чіткою концепцією сталого розвитку суттєво знизило її потенціал реагування на фінансово-економічні кризи (2009 р., 2014–2015 рр.) та кризи, викликану пандемією COVID-19 (2020–2021 рр.). Так, впровадження збалансованої вітчизняної економіки, заснованої на нових технологіях та екологічних запобіжниках, обумовило би меншу залежність від постачання енергоресурсів з Російської Федерації та сформувало б в Україні якіснішу, стабільнішу, конкурентнішу та загалом стійкішу до різних викликів соціально-

економічну систему. Крім того, пересічні українці були би соціально більш захищені та заможні (при системному впровадженні енергоощадних та екологічних технологій в енергетиці, комунальній сфері, будівництві, ділових відносинах тощо).

Відзначимо, що на світовому рівні також існують суттєві проблеми для широкого впровадження економіки сталого розвитку. Більшість вчених і дослідників цієї тематики дійшли висновку, що перехід до сталого розвитку в глобальному масштабі можливий лише за обов'язкової умови узгодженості всіх об'єктів і суб'єктів цього процесу, що має системний характер і пов'язує в єдине ціле усі рівні соціально-економічної системи (глобальний, національний, регіональний, локальний) та різні сфери його функціонування (економічну, соціальну, екологічну). На жаль, в існуючій парадигмі розвитку глобалізованих соціально-економічних відносин поки домінують цінності збагачення «за будь-яких можливих обставин», а тому проявляється корпоративний, державний, регіональний і локальний егоїзм; шантаж; деструктивність, які – навпаки – іще більше знищують екологію, виснажують ресурси, дефрагментують суспільні групи і країни щодо пошуків консенсусу ноосферного і сталого розвитку.

За цілями сталого розвитку Україна має суттєві відмінності від інших країн світу, особливо це помітно у сфері зайнятості та підходів до оплати праці. За даними Державного комітету статистики України, у 2019–2021 рр. в Україні неформально зайнятими були близько 20% зайнятих осіб. Така ситуація негативно впливає на продуктивність праці, низький рівень якої вирізняє Україну серед країн Європи, зменшує стимули для інвестицій у людський капітал та обмежує фінансові можливості, необхідні для якісного державного управління. Пандемія COVID-19 чинить непропорційно негативний вплив на неформально зайнятих працівників, тому посилення заходів для прогресивного зменшення рівня неформальної зайнятості є життєво необхідним. Водночас національний індикатор (рівень зайнятості населення віком 20–64 роки), на відміну від глобального індикатора (частка неформальної зайнятості від загальної зайнятості, з розбивкою за секторами і статтю), не дає змоги оцінити ситуацію

щодо поширення зайнятості в неформальному секторі та неформальної зайнятості у формальному секторі економіки.

У контексті стійкого розвитку України також невідкладно потрібно перейти до інноваційної моделі, пріоритетом якої є кваліфікована високооплачувана робоча сила, адже зайнятість із гідною оплатою праці скорочує як абсолютну, так і відносну бідність та зменшує нерівність. Ці завдання іще більше актуалізуються в умовах пандемії COVID-19, коли, за офіційними статистичними даними, лише за перше півріччя 2020 р. рівень бідності в Україні збільшився на 10% і сягнув 51%.

Заробітна плата в Україні сильно відстає від європейського рівня: середньомісячна заробітна плата у країнах ЄС більше як учетверо перевищує відповідний національний показник. Міжнародна організація праці (МОП) вважає рівень заробітної плати низьким, якщо він не досягає двох третин медіанного рівня погодинного заробітку. За результатами огляду показників гідної праці, напрацьованих на основі інструментарію МОП і рекомендованих для національного моніторингу в Україні, індикатор «частка працівників із рівнем заробітної плати, нижчим за 2/3 медіанного рівня погодинного заробітку» визначений як основний, джерелом даних є Державний комітет статистики України, дані доступні, але не опубліковані офіційно. Ймовірно, що через це відповідне завдання та індикатор не відображені у восьмій цілі.

За оцінками МОП, рівень травматизму зі смертельними наслідками в Україні – один із найвищих серед європейських країн, тому, також у контексті перебудови економіки України у руслі сталого розвитку, це необхідно врахувати і статистично правильно оформити згідно з вимогами ООН та Європейського Союзу [181].

Така статистика допомагатиме Україні реалізовувати стратегію сталого розвитку. Крім цього, необхідно покращити заходи із підвищення продуктивності праці та енерговитратності вітчизняної економіки (за цим показником Україна перебуває в аутсайдерах і серед країн ЄС, і серед країн пострадянського простору), як уже зазначалось, оптимізувати фінансово-кредитне забезпечення економічних і соціальних процесів, сфокусувати інвестиції в екологію і найбільш високотехнологічні сектори економіки. При відповідних

трансформаціях до 2030 року наша держава зможе вийти на якісно інший рівень та частково досягти поставлених у програмі завдань.

Зростання продуктивності праці (або продуктивності – англ. «productivity») – є головною рушійною силою світового економічного розвитку. Саме рівень продуктивності праці відрізняє багаті країни від бідних. Підвищувати продуктивність праці для країни набагато важливіше за загальний обсяг ВВП. Підвищення продуктивності праці збільшує ВВП на душу населення і покращує загальний рівень життя людей. Крім цього, висока продуктивність праці забезпечує високу якість життя, що виражається не тільки в багатстві, а й у більшому обсязі вільного часу конкретної людини, який вона може присвятити освіті, розвитку, здоров'ю або сім'ї.

Продуктивність праці в Україні зараз перебуває на дуже низькому рівні – 5 дол. США на людину-годину, порівняно з рівнем країн п'ятірки світових економічних лідерів – від 68 дол. США до 103 дол. США і навіть порівняно із сусідніми Словаччиною – 44 дол. США, Угорщиною – 38 дол. США, або Болгарією – 26 дол. США. У нашій найбільш інноваційній сфері – ІТ-галузі продуктивність становила лише 22 дол. США на людину-годину (у 2016 р.), що нижче від середньої продуктивності перерахованих вище країн. Для системного підвищення цього надважливого показника сталого розвитку необхідні інвестиції в освіту, людський капітал та в технології. Тоді Україна зможе повноцінно перейти до концепції сталого розвитку і, за умови стабільного соціально-економічного зростання, зможе поетапно перейти до ефективної, низьковуглецевої та екологічної соціально-економічної системи [182].

Наразі перед Україною стоїть значний виклик, який потрібно подолати, – необхідність суттєвого нарощування економіки на якісно новій, більш продуктивній та екологічній основі і перехід таким чином на шлях зберігання нашої планети та її ресурсів.

Підсумовуючи, відзначимо, що найбільш значимими ефективними інструментами і механізмами протидії дестабілізації соціально-економічним процесам у світі та в Україні є своєчасне державне реагування на кризові явища; крім того, необхідним є системне інвестування у людський капітал, в освіту, у більш екологічні та безпечніші технології. Важливим є і стратегічно збалансована

бюджетно-боргова політика; взаємоузгоджені фінансові, монетарні та макропруденційні заходи регулювання; виявлення і фінансування соціально та бізнес-вразливих під час кризи секторів і сфер; інтенсифікація інвестицій у найбільш продуктивні канали економіки з акцентами на сталий і конкурентний розвиток; включення до збалансованої, цифрової та інноваційно-екологічної економіки; протидія тіньовій економіці і корупції у фінансово-економічній сфері. Як свідчить досвід країн, які мають відповідні стратегічні плани і тактично розписані заходи їх реалізації, – у них соціально-економічне середовище більш стабільне. Тому Україні також необхідно переходити до реалістичного і прагматичного стратегічного планування з чітким розписом завдань і проєктів. Їх досягнення загалом необхідне, щоб сприяти побудові більш сталої вітчизняної економіки та покращити соціальний стан населення України, екологію та інші найважливіші індикатори людського розвитку.

Україна, як і інші країни – члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. Протягом 2016–2017 рр. тривав широкомасштабний та всеосяжний процес адаптації Цілей сталого розвитку з урахуванням українського контексту. Кожну глобальну ціль було переглянуто з огляду на специфіку національного розвитку.

Результатом інклюзивного процесу адаптації ЦСР для України, з урахуванням специфіки національного розвитку, стала система ЦСР, яка складається із 86 завдань та 183 індикаторів. Моніторинг індикаторів досягнення ЦСР в Україні проводиться на щорічній основі. Аналіз даних ЦСР допомагає своєчасно виявляти актуальні проблеми, визначати пріоритетність (черговість) вирішення завдань економічної та соціальної політики. В Україні також здійснено інкорпорацію ЦСР у чинні державні стратегії та програми, урядом розроблено та прийнято механізм збирання даних для моніторингу реалізації ЦСР.

Національні завдання, індикатори для моніторингу виконання завдань та цільові орієнтири для досягнення до 2030 року відображено в Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна». Національну систему завдань та показники інкорпоровано

у 145 нормативно-правових актів уряду, де визначено 1052 завдання та 3465 заходів.

У 2020 р., уперше з моменту прийняття Цілей сталого розвитку в 2015 р., світ втратив частину досягнутого досягнутих успіхів. Пандемія COVID-19 призвела не тільки до глобальної надзвичайної ситуації у сфері охорони здоров'я, а й до кризи сталого розвитку.

Цілі розвитку та шість трансформацій ЦСР можуть стати основою для сталого, інклюзивного та стійкого відновлення після COVID-19. Хоча пандемія стала перешкодою для сталого розвитку, ЦСР разом із Порядком денним до 2030 року та Паризькою кліматичною угодою забезпечують правильний компас для «кращого руху вперед». До початку пандемії в багатьох регіонах було досягнуто значного прогресу щодо багатьох ЦСР, особливо у регіоні Східної та Південної Азії.

Країни що розвиваються, з низьким рівнем доходів (Low-income developing countries, LIDCs), не мають фіскального простору для фінансування реакції на надзвичайні ситуації та планів відновлення на основі інвестицій, узгоджених із ЦСР. COVID-19 підкреслив обмежену спроможність країн LIDCs використовувати ринкове фінансування. У той час як уряди країн з високим рівнем доходу для подолання наслідків пандемії взяли значні позики, країни з невисоким рівнем доходу через свою нижчу кредитоспроможність не змогли цього зробити. Основним короткостроковим наслідком різниці у фіскальному просторі країн з високим і низьким рівнем доходу є те, що багаті країни швидше за бідні відновляться після пандемії. У звіті визначено чотири шляхи збільшення фіскального простору країн LIDCs: 1. Покращене глобальне монетарне управління; 2. Покращене стягнення податків, підтримане кількома глобальними податковими реформами; 3. Збільшення фінансового посередництва з боку багатосторонніх банків розвитку (МБР) для підтримки довгострокового фінансування розвитку; 4. Звільнення від боргу [183; 184].

У Доповіді також зазначено, що пандемія COVID-19 не повинна призвести до тривалого зрушення прогресу ЦСР. Міжнародні зобов'язання, наприклад щодо кліматичної нейтральності, повинні супроводжуватися адекватними діями та інвестиціями. Великі фіскальні пакети великих економік дають можливість сприяти «зеленому», цифровому та інклюзивному відновленню. Глобальні

виклики, включаючи пандемії, а також зміну клімату та кризу біорізноманіття, вимагають сильної багатосторонньої системи. Пошкодження екосистем і природи може призвести до появи інших зоонозних хвороб і збудників. І, можливо, наступного разу смертність буде набагато вищою. Зміна клімату вже призвела до різкого зростання стихійних лих, включаючи посухи, тайфуни, вплив підвищення рівня моря та спеку. Цифрова революція перемістила багато ланцюгів поставок в Інтернет, але також підвищила ризик масових кібератак. Жодна країна не може самостійно запобігти цим глобальним потрясінням, реагувати на них і відновлюватися. Зараз, як ніколи, багатосторонню систему необхідно підтримувати, щоб вона працювала ефективно. Посилення готовності, скоординовані реакції та стійкість до критичних ризиків є ключовими для підтримки Десятиліття дій щодо ЦСР, започаткованого Генеральним секретарем ООН у 2019 р.

Міжнародний індекс побічних ефектів за 2021 р., включений у цей звіт, підкреслює, як багаті країни можуть генерувати негативні соціально-економічні та екологічні наслідки, в тому числі внаслідок нестабільної торгівлі та ланцюгів поставок. Податкові гавані та переміщення прибутків у багатьох багатих країнах підривають здатність інших країн мобілізувати необхідні фінансові ресурси для досягнення ЦСР. Різні види глобальних податкових реформ можуть значно збільшити державні доходи в країнах, що розвиваються.

Реалізація цілей сталого розвитку пов'язана з активною структурною політикою у сфері матеріального виробництва. Екологічно орієнтована структурна політика держави повинна реалізовуватися шляхом цільових комплексних програм. Саме на такій основі можна досягти збалансування виробництва та споживання, а також видової, технологічної, галузевої, відтворювальної і територіальної структур продуктивних сил. Основою структурної політики держави повинні стати: екологізація виробництва, зменшення техногенного навантаження на навколишнє середовище і матеріаломісткості; перехід на нові методи антропогенної діяльності, в основу яких покладено екологічно безпечні технології [185].

Сталий розвиток потребує формування ефективного виробництва у поєднанні зі зміною структур споживання, передусім у

промисловості, аграрному секторі, енергетиці. Це дасть змогу забезпечити економічне зростання за одночасного зменшення витрат енергії, сировини і відходів.

Формуванню основ сталого розвитку в Україні сприятиме стабільне енерго- та ресурсозбереження. Воно є передумовою поживлення і піднесення розвитку промисловості, механізмом для ефективного та економного використання палива та енергії.

Україні потрібні передові технології насамперед у галузях енергетики, промисловості, сільського господарства, поводження з відходами, зокрема ті, що дозволяють досягти максимального коефіцієнта корисного використання органічного палива, зниження витрат при передачі та постачанні енергії, екологічно безпечного виробництва палива з низькосортної сировини, розвитку альтернативних джерел енергії.

В Україні питання захисту довкілля регулюють понад 40 законів та сотні підзаконних нормативно-правових актів, проте система відповідальності за екологічні правопорушення, забезпечення дотримання екологічних прав людини залишається слабкою та неефективною. Низькі екологічні податки не сприяють реалізації принципу «забруднювач платить», і лише 45% коштів екологічного податку спрямовуються на природоохоронні заходи.

Потребують розроблення й удосконалення акти законодавства, спрямовані на імплементацію міжнародних зобов'язань у рамках Угоди про асоціацію, захист і раціональне використання природних ресурсів, природоохоронний нагляд, державний моніторинг навколишнього природного середовища, поводження з відходами, охорону біорізноманіття, захист природних територій та об'єктів природно-заповідного фонду, адаптацію до глобальних змін клімату.

Досягнення цілей державної політики щодо екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату здійснюватиметься двома етапами:

- до 2025 року передбачається стабілізація екологічної ситуації шляхом імплементації європейських екологічних норм і стандартів у сфері промислового забруднення, поводження з відходами, якості атмосферного повітря, управління лісами, управління водними ресурсами, біорізноманіття та хімічної безпеки, здійснення оцінок ризиків та вразливості суспільно-економічних секторів та природних

компонентів до наслідків зміни клімату та формування пріоритетних заходів з адаптації, впровадження фінансово-економічного механізму стимулювання екологічно та кліматично орієнтованих структурних перетворень в економіці, поширення екологічних та кліматичних знань, а також підвищення екологічної свідомості суспільства та готовності до реагування на стихійне лихо, спричинене наслідками глобальної зміни клімату;

– до 2030 року передбачається досягнення істотних зрушень щодо підвищення рівня екологічної безпеки та адаптації до наслідків зміни клімату шляхом підвищення готовності країни запобігати та реагувати на кліматичні загрози, досягнення збалансованості між соціально-економічними потребами та завданнями у сфері екологічної безпеки та зміни клімату, інтеграції кліматичних питань до процесів формування видів секторальної політики, стратегій соціально-економічного розвитку, забезпечення здійснення безперервного та оперативного екологічного та кліматичного моніторингу, забезпечення розвитку ефективного партнерства між державою, суб'єктами господарювання, громадськістю та науковим сектором щодо охорони навколишнього природного середовища та низьковуглецевого розвитку, який стане додатковим стимулом соціально-економічного розвитку України.

Висновки. Пандемія COVID-19 розбалансувала усталені тенденції сталого економічного зростання глобальної, регіональних і національних економік. Упродовж пандемії періодично актуалізуються коротко- і середньострокові глобальні ризики фінансового та макроекономічного характеру, що призводять до ескалації кризових явищ в окремих сегментах фінансових і товарних ринків, у соціальній сфері та сфері міждержавних відносин.

З огляду на невизначеність перебігу пандемії, актуалізацію кризових явищ в багатьох сферах життєдіяльності людства, прогнози щодо ескалації глобальних екологічних, технологічних, геоекономічних ризиків, потребують вдосконалення існуючі антикризові методи та інструменти забезпечення стійкості національних економік.

4.6. Світовий досвід забезпечення стійкості національної економіки

Світова економіка виявилася беззахисною перед глобальною пандемічною загрозою, оскільки швидкість розповсюдження вірусу та його непередбачувані мутації не дали можливості приборкати пандемію у короткостроковій перспективі. Розгортання масштабних воєнних дій на території України у лютому 2022 р. спричинило нові виклики глобального масштабу й посилило нестабільність та невизначеність перспектив переходу до відновлення позитивної динаміки соціально-економічного зростання більшості країн світу.

На нашу думку, світова економіка увійшла в період довгострокової депресії, підриваються соціально-психологічні та життєві підвалини людства [186]. Посилюються процеси дивергенції, пов'язані із здатністю владних структур ефективно реагувати на ескалацію кризових явищ глобального характеру. Вкрай важливою є готовність до реагування на кризові явища на будь-якому рівні, координування всіх використовуваних для попередження криз методів та інструментів антикризового управління.

У цьому зв'язку увага наукового та експертного середовища актуалізується у напрямі досліджень у напрямі забезпечення динамічного розвитку та стійкості в різних сферах життєдіяльності людства за умов нестабільності. Не викликає сумнівів положення, що стрижнем динамічного розвитку та стійкості будь-якої галузі та сфери життєдіяльності є фінансова стабільність [186].

Феномен нестабільності як виклик економічному розвитку ґрунтовно розкрито в монографії В. Гейця «Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку». Значну увагу проблемам фінансової нестабільності та забезпечення фінансової стійкості, зокрема щодо причин виникнення та поширення фінансових криз, механізмів попередження та подолання наслідків, приділено у працях закордонних вчених М. Бордо, Д. Даймонда, Р. Дорнбуша, П. Дібвіга, Г. Камінські, Г. Кальво, П. Кругмана, Х. Мінські, Р. Манделла, М. Фрідмена, С. Фішера та ін. Зазначені проблеми аналізуються й українськими вченими, серед яких – В. Базилевич, В. Геєць, А. Гриценко, О. Дзюблюк, Т. Єфименко, Д. Лук'яненко, І. Луніна, А. Поручник, О. Рогащ, А. Філіпенко та ін.

Антикризове регулювання національної економіки – це процес цілеспрямованого впливу органів державного управління на упередження, недопущення та мінімізацію негативних наслідків кризових явищ з метою забезпечення сталого економічного розвитку.

Антикризове управління державою в умовах пандемії спрямоване на збереження крихкого балансу заходів щодо забезпечення стійкості фінансової системи та збереження потенціалу реального сектора національної економіки з мінімальною перспективою погіршення соціального та психологічного здоров'я нації. Для уряду будь-якої країни вкрай важливо віднайти баланс між збереженням населення в ізоляції та його психологічним здоров'ям; дотримати баланс між скороченням зайнятості та необхідністю нести тягар платежів і боргів; реалізувати заходи, що дозволяють зберегти населення, але при цьому уникнути соціального вибуху, який може привести до політичної дестабілізації.

Антикризові методи можна згрупувати залежно від: етапу розгортання кризи – превентивні, тактичні, стратегічні; сфери ескалації кризи – фінансової (на фондових та/або валютних ринках, грошово-кредитної, банківської, бюджетної, боргової), економічної – залежно від галузі-тригера (енергетичної, галузі сфери послуг, продовольчої тощо), пандемічної (у сфері охорони здоров'я та санітарно-епідеміологічні); соціального захисту тощо. В цьому зв'язку розрізняють передкризове управління, що здійснюється для своєчасного виявлення та вирішення завдань запобігання кризи; управління в умовах кризи, що реалізується з метою стабілізації кризових явищ і збереження керованості певної сфери; управління процесами подолання кризи, що передбачає мінімізацію втрат та формування потенціалу позитивної динаміки подальшого розвитку [186].

Основним критерієм ефективності антикризового регулювання та відповідних методів є зменшення глибини падіння, тривалості, масштабів та негативних наслідків кризи і посткризової депресії. Глибина падіння ВВП та інших макроекономічних показників, сукупність негативних наслідків визначаються специфікою, типом та видом кризи, а також залежністю від зовнішніх впливів. Вибір інструментарію антикризового регулювання залежить від цілей, виду, типу та фази розгортання кризи. Антикризові методи та інструменти різних видів державної політики (грошово-кредитної, бюджетно-

податкової, інвестиційної, інноваційної, соціальної тощо) застосовуються комплексно з урахуванням можливості їх різноспрямованого впливу або синергійного ефекту. Економіко-правові методи антикризового регулювання використовуються для підтримки підприємництва, забезпечення усталеного функціонування інфраструктури, стимулювання ринкової ділової активності, створення умов мотивації виробництва і недопущення його спаду, зміцнення фінансово-кредитної системи, стимулювання інновацій, інвестицій, структурної перебудови, соціального захисту тощо.

Стратегічна мета антикризового управління національної економіки полягає у формуванні антикризового потенціалу задля протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам та стимулювання сталого соціально-економічного розвитку. Тактичні цілі антикризового регулювання формуються за сферами економічної діяльності, спрямовані на упередження, захист та мінімізацію негативних наслідків кризових явищ і процесів у відповідних секторах національної економіки. Важливе місце серед методів та інструментів антикризового регулювання належить прогнозуванню, антикризовим програмам і планам. «Складність проблеми стратегії і тактики антикризового управління полягає в тому, що, з одного боку, стратегічні рішення, спрямовані на запобігання кризи, повинні бути прийняті і реалізовані на ранніх стадіях управління, коли процес руху до кризи ще не набув кумулятивного характеру і не став незворотним. З іншого боку, рішення, прийняті на ранніх стадіях, базуються на дуже слабких і тому не завжди достовірних сигналах про виникнення несприятливих тенденцій» [186].

Сутність відмінних рис понять «фінансова стабільність» та «фінансова стійкість» розкривається нами через використання тлумачення Г.Дж. Шиназі: «Фінансова система може вважатися стабільною, якщо вона: 1) полегшує ефективний розподіл економічних ресурсів як у просторі, так і в часі, а також інші фінансово-економічні процеси (наприклад, заощадження та інвестування коштів, кредитування та запозичення, освіту і розподіл ліквідності, формування цін активів і, в кінцевому підсумку, накопичення багатства і зростання виробництва); 2) дозволяє оцінювати, котирувати і розподіляти фінансові ризики і здійснювати

управління ними; 3) зберігає здатність виконувати ці важливі функції навіть під впливом зовнішніх потрясінь або при посиленні диспропорцій, насамперед за допомогою механізмів самокорекції» [187, с. 2, 8; 188].

Ключове положення щодо сутності фінансової стійкості закумульоване у терміні «діапазон стабільності»: «Фінансова система перебуває в діапазоні стабільності, коли вона здатна сприяти (а не перешкоджати) функціонуванню економіки та розсіювати фінансові дисбаланси, що виникають ендегенно або внаслідок значних несприятливих та непередбачуваних подій» [187, с. 8]. Саме діапазон стабільності є основою виміру фінансової стійкості за допомогою груп показників та їх граничних меж відповідно до складових елементів фінансової системи. Наближення величин певних показників до таких меж означає, що фінансова система втрачає здатність виконувати свої функції, що потребує вживання антикризових заходів. Термін «розсіює фінансові дисбаланси» означає рух у напрямі стабільності – подальше від граничних меж [187].

Оцінка фінансових ризиків здійснюється з метою виявлення потенційних порушень у фінансових системах. Порушення функціонування однієї з ланок або сфер фінансової системи може підірвати стабільність всієї системи, і навпаки, якщо система досить ефективно функціонує, виникнення проблем в одній зі сфер або ланок не обов'язково становить загрозу для її загальної стабільності [189]. Різні види ризику вимагають запровадження спеціалізованих антикризових заходів фінансової політики.

У цьому зв'язку слід зазначити, що загально узгодженого комплексу індикаторів (показників) фінансової стійкості не існує, оскільки національні фінансові системи є доволі складними, мають різний вимір, неподібні структури інститутів, банківських систем та ринків. У дослідженнях щодо стійкості національних фінансових систем достатньо часто зустрічаються оцінки критеріїв та інструментів забезпечення стійкості за видами політики в окремих секторах – банківському, кредитному, платіжному, валютному, пенсійному, бюджетному, податковому, страховому тощо. Особливо поширеними є дослідження щодо стійкості банківської системи та сфери державних фінансів.

Важливу роль у розв'язанні проблем забезпечення фінансової стійкості відіграють міжнародні організації та спеціалізовані установи. Зокрема МВФ і Світовий банк розробили Програму оцінки фінансового сектора (FSAP), у рамках якої передбачено: проведення оцінки надійності окремих підсистем (насамперед банківської), якості банківського, страхового, фінансового ринків та нагляду за прийнятими міжнародними стандартами; проведення стрес-тестів; оцінку здатності монетарної влади ефективно реагувати у випадку системної кризи тощо. Інші міжнародні організації проводять дослідження окремих секторів фінансової системи. Йдеться про Банк міжнародних розрахунків (Базельський комітет з банківського нагляду), ОЕСР, Міжнародну організацію регуляторів ринків цінних паперів (IOSCO), Міжнародну асоціацію органів страхового нагляду (IAIS), Раду з міжнародних стандартів фінансової звітності (IASB) тощо. В більшості країн світу створено Ради або Комітети з фінансової стабільності та розвитку фінансового ринку [190; 191].

Особливу роль щодо питань підвищення стійкості глобальної фінансової системи відіграє створена після глобальної кризи 2008–2009 років Рада з фінансової стабільності, в рамках якої відбуваються зустрічі повноважних представників національних центральних банків, міністерств фінансів та регуляторів фінансових ринків найбільш розвинених країн світу, а також провідних міжнародних фінансових організацій. Рада відіграє роль своєрідного координатора дій національних фінансових регуляторів і міжнародних економічних та фінансових організацій при розробленні рекомендацій, що виносяться на обговорення під час зустрічей як глав держав і урядів, так і керівників центральних банків і міністрів фінансів [69].

Система показників-індикаторів, які формуються в кожній країні, дозволяє завчасно сигналізувати про потенційні загрози та вживати заходів щодо їх запобігання [188]. При цьому для забезпечення адекватної оцінки фінансової стійкості країни слід аналізувати використовувані індикатори у динаміці протягом як мінімум 4–5 років. Якщо розраховані значення індикаторів визнаються як небезпечно близькі до порогових значень, необхідне вживання антикризових заходів, спрямованих на повернення величин індикаторів до прийнятного діапазону стабільності.

Огляд і систематизація використовуваних у міжнародній практиці механізмів попередження фінансових криз дозволили виокремити методологічні підходи, що базуються на концепціях управління ризиками, забезпеченні фінансової безпеки, антикризовому управлінні [188]. При цьому кожна складова (сегмент) фінансової системи держави потребує окремої ідентифікації ризиків або загроз, встановлення відповідних порогових значень показників та забезпечення їх моніторингу. Залежно від результатів моніторингу і виявлення ознак ескалації кризової ситуації у певній сфері фінансової системи відповідальні органи державної влади мають вжити необхідних упереджувальних (антикризових) заходів щодо нівелювання ризиків, зокрема монетарної, макропруденційної або фіскальної політики тощо [188].

Досвід еволюції методів та інструментів попередження й подолання кризових явищ фінансового характеру з метою забезпечення стабільності національних фінансових систем дає змогу сформулювати положення, що найбільш ефективним є групування антикризових методів за сферами повноважень відповідних національних регуляторів – національних банків, міністерства фінансів або інших регуляторних органів.

Концептуальні основи реалізації методів та інструментів забезпечення фінансової стійкості в межах компетенції міністерства фінансів визначаються основними засадами фіскальної (бюджетно-податкової) політики та управління державним боргом.

Національні банки в межах своєї компетенції реалізують монетарну та макропруденційну політику, здійснюють валютне регулювання, регулювання ринків небанківських фінансових послуг тощо. У цих установах створюються спеціальні підрозділи з фінансової стабільності, оприлюднюються звіти про фінансову стабільність, монетарний та макроекономічний огляд та огляд банківського сектора.

Досвід перебігу фінансових криз ХХІ століття свідчить про необхідність забезпечення макропруденційної та фіскальної стійкості національної фінансової системи. Функції забезпечення стійкості національних фінансових систем законодавчо розподілені між національними регуляторами – національним банком, міністерством фінансів та спеціальними органами. Функції центрального банку і

регулятора фінансових ринків традиційно розділені, тобто центральний банк відповідає за проведення грошово-кредитної політики і регулювання банківського сектора, а національний регулятор фінансових ринків відповідає за фінансові ринки та їх учасників. У деяких країнах, зокрема у Великій Британії, ці функції об'єднані.

Проведений нами аналіз дій національних регуляторів щодо забезпечення стійкості національних грошово-кредитних систем, фінансових ринків та банківських систем дозволяє говорити про ефективність запроваджених методів та інструментів макропруденційної політики [192].

Забезпечення стійкості фінансових систем в умовах пандемії COVID-19 у більшості країн світу здійснювалося переважно в площині повноважень Центробанків (національних банків) методами та інструментами монетарної, валютної та макропруденційної політики. В секторі державних фінансів – внаслідок збільшення видатків бюджету, пов'язаних із підтримкою сфери охорони здоров'я, доходів населення, підтримки реального сектора економіки – на законодавчому рівні були зняті обмеження щодо дефіцитів державних бюджетів, граничної величини співвідношення державного боргу і ВВП.

Відсутність досвіду реагування державних інституцій на функціонування національних економік в умовах пандемії спричинила розмаїття запроваджених антикризових методів та інструментів регулювання. Запроваджені програми боротьби з пандемією та її фінансово-економічними та соціально-психологічними наслідками з часом розширюються і вимірюються величинами від 2 до понад 10–15 відсотків ВВП.

Пандемія COVID-19 актуалізувала серйозні проблеми у сфері державних фінансів. Унаслідок скорочення обсягу виробництва та падіння доходів, а також екстрених заходів підтримки реального сектора та населення, розміри дефіциту державного бюджету і боргу в більшості країн світу перевищили рівні, зафіксовані в період світової фінансової кризи 2008–2009 рр.

Основною відмінною рисою забезпечення стійкості фінансових систем України та окремих країн Європи є наявність в Європейському Союзі: налагодженої системи прийняття рішень щодо запобігання

кризових явищ фінансового характеру, дієва система інститутів нагляду за стійкістю елементів наднаціональної та національних фінансових систем (банківських систем, фінансових ринків, бюджетів тощо), прозорих механізмів формування і розподілу фінансових ресурсів Спільного бюджету, кредитної підтримки національних бюджетів з боку ЄЦБ. Крім того, в кожній країні було створено спеціальні інститути та наглядові органи, що підпорядковані наднаціональним структурам, відповідальним за забезпечення фінансової стійкості.

4.7. Глобальні виклики та проблема сталого розвитку в контексті руху іноземного капіталу

З точки зору фінансової глобалізації питання залучення в Україну іноземного капіталу є традиційно важливими протягом усіх років незалежності держави. Причому йдеться як про фаховий аналіз на рівні спеціалістів [193, с. 169–190], так і на рівні широких верств громадськості.

Проблеми залучення в Україну іноземних інвестицій є також досить чутливими для визначення місця країни в світі та її інтеграції у світові економічні процеси. Ці проблеми охоплюють багатогранні процеси, передусім пов'язані з рухом капіталів. Це, зокрема, можна проілюструвати динамікою руху іноземних інвестицій (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

Країни з перехідною економікою з найбільшим надходженням ППІ, 2018–2020 рр., млрд дол. США

Країна	2018	2019	2020
Російська Федерація	13,3	31,7	9,7
Сербія	4,1	4,3	3,4
Казахстан	3,8	3,1	3,9
Україна	2,4	3,1	-0,9
Узбекистан	0,6	2,3	1,7

Джерело: World Investment Report 2020. Press Release. UNCTAD/PRESS/PR/2020/017. Geneva, Switzerland, 16 June 2020; World Investment Report 2021. P. 64. URL: unctad.org/topic/investment/world-investment-report

Глобальні потоки ППІ залишаються слабкими. Хоча в 2021 р. світова економіка продемонструвала невпевнене й нерівномірне

відновлення у динаміці ВВП, валовому формуванні основного капіталу й обороту торгівлі, інвестори з обережністю ставилися до попиту на нові зарубіжні виробничі активи. Міжнародні інвестиційні проекти, як правило, мають тривалий період розроблення та із запізненням реагують на кризи – як при низхідному рухові кон'юнктури, так і при відновленні. Нехарактерна оперативність реакції ПП на кризу, викликану пандемією, була пов'язана з фізичними обмеженнями та іншими заходами щодо пом'якшення наслідків, що ускладнюють реалізацію поточних проєктів, але наслідки рецесії збережуться, і відновлення ПП раніше 2022 р. не очікується. Невпевненість інвесторів, пов'язана з подальшими хвилями пандемії та змінами в глобальному політичному середовищі для інвестицій також продовжить впливати на ПП.

Для України, за умов відчутного дефіциту внутрішніх джерел нагромадження, роль іноземного капіталу важко переоцінити. Серед іншого надходження прямих іноземних інвестицій є важливою передумовою покращення підприємницького клімату в країні загалом [194].

Хоча, навіть незважаючи на розвиток загальносвітових тенденцій, сфера залучення іноземних інвестицій в Україні є вкрай вразливою – у західних підприємницьких структур існує певний «іміунітет» щодо інвестування на ризикованих ринках. Тому якщо традиційно Україна мала проблеми з надходженням іноземних інвестицій, враховуючи національну специфіку правового поля, нестабільність політичної ситуації тощо, то зараз процес прямого інвестування гальмується ще й наслідками загальносвітових процесів.

Враховуючи сукупність проблем, пов'язаних із розвитком національної економіки України, слід зазначити такі моменти концептуального характеру:

по-перше, іноземний капітал становить важливу передумову успішного переходу України до ринкової економічної моделі; залучення іноземних інвестицій в економіку України сприятиме розвитку ринкового середовища, покращенню ситуації з формуванням бюджету, підвищенню життєвого рівня населення країни;

по-друге, оскільки трансформація України, як і інших країн, відбувається в контексті зростаючої взаємозалежності національних економік, іноземний капітал можна розглядати як фактор інтеграції

України у світову економічну систему;

по-третє, Україна не користується всіма перевагами, що надає міжнародний поділ праці, отже, перед країною стоїть завдання, що полягає не тільки в інтеграції країни у світогосподарські зв'язки, а й у визначенні власних пріоритетів розвитку в контексті державних цілей; з цієї точки зору іноземний капітал спроможний стати важливим інструментом реформування національної економіки, забезпечення довгострокових пріоритетів розвитку;

по-четверте, формування національної системи регулювання іноземного капіталу повинно відбуватися з урахуванням наявного міжнародного досвіду у відповідних сферах економічного життя.

Залучення іноземного капіталу в національну економіку становить один із ключових факторів трансформації в країнах перехідного типу. Стосовно України можна сказати, що поживавлення інвестиційної активності за рахунок як внутрішніх, так і зовнішніх джерел є однією з головних передумов прискорення економічного розвитку та виходу держави з кризи.

Динаміка надходжень прямих іноземних інвестицій та процесів інвестування з України подана в табл. 4.11. При цьому протягом усіх років незалежності на державному рівні лунають оптимістичні заяви про сприятливий інвестиційний клімат та заклики до іноземних інвесторів активізувати вкладання грошей [195].

Таблиця 4.11

Прямі іноземні інвестиції в Україні з 2002 по 2021 рр.,

*млн дол. США**

Роки	ПП в Україну		ПП з України		Сальдо	
2002	693		-5		+698	
2003	1424	731	13	18	+1411	102.1%
2004	1715	291	4	-9	+1711	21.3%
2005	7808	6093	275	271	+7533	340.3%
2006	5604	-2204	-133	-408	+5737	-23.8%
2007	9891	4287	673	806	+9218	60.7%
2008	10913	1022	1010	337	+9903	7.4%
2009	4816	-6097	162	-848	+4654	-53.0%
2010	6495	1679	736	574	+5759	23.7%
2011	7207	712	192	-544	+7015	21.8%
2012	8401	1194	1206	1014	+7195	2.6%
2013	4499	-3902	420	-786	+4079	-43.3%

Закінчення табл. 4.11

Роки	ПП в Україну		ПП з України		Сальдо	
2014	410	-4089	111	-309	+299	-92.7%
2015	2961	2551	-51	-162	+3012	907.4%
2016	3284	323	16	67	+3268	8.5%
2017	2202	-1082	8	-8	+2194	-32.9%
2018	2355	153	-5	-13	+2360	7.6%
2019	1711	-644	0	5	+1711	-27.5%
2020	-868	-6728	82	-566	-950	-118.2%
2021	1486	2354	26	-56	+1460	+253.7%

* З 2014 р. – без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу).

Джерело: за даними сайту Мінфіну. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/fdi/>

Сучасний рівень залучення іноземного капіталу в економіку України зумовлює необхідність використання світового досвіду. В свою чергу поточне використання в Україні світового досвіду залучення іноземних інвестицій не є досконалим. Це стосується не лише використання досвіду розвинених країн чи країн Центральної та Східної Європи, а й таких країн, як Китай, Індія, Мексика тощо. Зокрема і Китай, і Індія, і Мексика вибрали шлях поетапного допуску іноземного капіталу в національну економіку. Це проявилось і в територіальному підході (організація особливих економічних зон із пільговим інвестиційним кліматом із поступовим поширенням на всю країну), і в галузевому – від простих праце- і ресурсомістких виробництв до високотехнологічних секторів типу електроніки і телекомунікацій.

Не є обґрунтованим аргумент на користь прямої залежності між обсягами залучених іноземних інвестицій та рівнем відкритості й дерегуляції економіки. Так, у Китаї, що за обсягами залучених прямих іноземних інвестицій традиційно займав третє місце в світі після США і Великої Британії, донедавна існувало вельми суворе інвестиційне законодавство (що включає, зокрема, список галузей і виробництв, які є просто закритими для прямих іноземних інвестицій) та обмежено конвертована валюта.

Характеризуючи можливості залучення капіталу на світових ринках, треба визначити джерела такого залучення. Одним із

напряміїв, що визначає сучасні тенденції розвитку міжнародного ринку капіталів, є фінансові можливості транснаціональних корпорацій. Зрозуміло, що транснаціональні корпорації розширюють міжнародну діяльність переважно шляхом придбання або створення нових компаній, організації спільних підприємств або ж вступаючи в інші об'єднання. Причому для здійснення таких операцій не обов'язково вдаватися до експорту капіталу та реінвестування прибутку, отриманого за кордоном, адже можна просто поглинути іноземну фірму, отримавши кредит за місцем здійснення операції з її придбання. Застосовуються й інші методи укрупнення активів та придбання контролю (наприклад, привласнення місцевого основного капіталу в рахунок погашення боргу). Держави дедалі більше стали залежати від діяльності транснаціональних корпорацій у міру збільшення міжнародного сектора економіки, і, відповідно, скорочення питомої ваги й критичного значення чисто національного виробництва в національній економіці.

Яким би могутнім не був імпульс від прямих іноземних інвестицій для економіки країн, що розвиваються, це не може замінити національні інвестиції. Навіть у країнах – лідерах із залучення іноземного капіталу прямі іноземні інвестиції не перевищують 20–30% сумарних капіталовкладень. Більше того, як правило, струмок прямих іноземних інвестицій перетворюється в потік, коли в країнах-реципієнтах спостерігається економічне зростання і зростають національні інвестиції.

Як показує світовий досвід, державна політика заохочення іноземного капіталу пройшла в своєму розвитку три етапи.

На першому етапі політика зводилася до лібералізації руху капіталу і до відкриття секторів національної економіки іноземним інвесторам.

На другому етапі країни активно проводили маркетинг і просували свою територію як місцезнаходження транснаціональних корпорацій і місце інвестування інвестиційних коштів. Ця політика пов'язана із створенням національних агентств зі стимулювання інвестицій.

Третій етап корелює з чіткішим визначенням пропозицій іноземним інвесторам на галузевому і секторальному рівнях національної економіки, з маркетинговим просуванням цілих адміністративно-економічних регіонів і секторів. Основна мета цієї

кампанії – гармонізувати вигоди місцезнаходження країни з потребами іноземного інвестора.

Особливості фінансової глобалізації скрізь призму руху іноземного капіталу є важливим і актуальним для України. Відомо, що при виборі місця вкладення капіталу і ресурсів іноземні інвестори в особі транснаціональних компаній керуються критеріями економічного, політичного і соціального характеру.

Економічні критерії: рівень економічного розвитку; наявність конкурентного середовища і конкурентів серед партнерів і постачальників; розвиток інфраструктури підтримки бізнесу; законодавча й економічна політика приймаючої держави: рівень оподаткування; міра лібералізації та дерегуляції ринку; співвідношення між витратами виробництва і нормою прибутковості.

Досвід країн, які перебувають у процесі глобалізації, демонструє критично важливе для успіху такої політики значення таких чинників, як:

- чітке визначення цілей політики;
- з'ясування програмних завдань: вибір галузей, філіалів іноземних компаній і місцевих партнерів;
- розроблення специфічних заходів для досягнення цілей: інформація і відомості, технологічна політика і технічна допомога компаніям, програма кваліфікації кадрів, фінансове забезпечення;
- створення адміністративних та інституціональних меж упровадження і моніторингу інвестиційних програм.

Можливості перетворення України в країну з високим рівнем заохочення іноземного капіталу та в країну, що потенційно претендує на статус регіонального економічного і фінансового центру, передбачають необхідність виконання у процесі залучення іноземного капіталу декількох умов, таких як:

- встановлення миру та реінтеграція непідконтрольних територій;
- проведення ефективних економічних реформ та перехід до етапу сталого економічного зростання;
- підвищення зрілості національної економіки й особливо банківського та фінансового секторів;
- переорієнтація фінансових потоків із тим, щоб вони не обминали Україну;

– досягнення стану політичної стабільності в регіоні з одночасним зміцненням внутріполітичної ситуації.

Що стосується проблем, які виникають у процесі залучення в Україну іноземного капіталу, то їх можна охарактеризувати таким чином.

Перша проблема пов'язана із загальним макроекономічним розвитком, що охоплює перспективи економічного зростання та сталого розвитку протягом тривалого періоду.

Вражаюче падіння виробництва з часів набуття Україною незалежності багато років не дозволяло використовувати чинник макроекономічного розвитку як важіль залучення іноземного капіталу.

Якщо оцінювати загальний вплив макроекономічного розвитку національної економіки України на надходження іноземного капіталу, можна констатувати, що ситуація певною мірою покращилася не лише завдяки залученню іноземного капіталу, а й завдяки інвестиціями за рахунок внутрішніх джерел:

а) подальше вдосконалення управління і підвищення прибутковості підприємств дозволило збільшити інвестиції завдяки внутрішнім джерелам;

б) певне поліпшення інвестиційного клімату внаслідок спроб поліпшити виконання зобов'язань;

в) реформування відносин власності в економіці. Таке реформування в сільському господарстві ще більше сприятиме збільшенню обсягів інвестицій у сільське господарство.

Друга проблема стосується структури національної економіки, враховуючи її галузі, структуру експорту тощо.

Поточний стан процесів залучення інвестицій у реальний сектор економіки України загалом відповідає стану національної економіки держави. Структура галузей національної економіки більшою мірою залишається незмінною. Це може ілюструватися структурою експорту та імпорту. Те, що протягом усіх років незалежності понад 50% обсягу експорту України займає необроблена продукція – продукція чорної металургії та хімії – досить красномовний показник. Він скоріше характеризує країни, що розвиваються, а ніяк не країну, що претендує на статус «європейської держави». Звичайно, проблему структури експорту не можна вирішити терміново. Але факт

домінування саме необробленої продукції свідчить про відсутність, у тому числі, будь-яких кроків із боку держави щодо зміни структури національного виробництва та підвищення конкурентоспроможності готової продукції.

У структурі імпорту провідні позиції енергоносіїв обумовлюються вітчизняними реаліями. Ця стаття українського імпорту виступає як об'єктивна даність, яка буде такою протягом ще досить довгого часу. Стосовно ж другого місця групи «машини та устаткування», то це вже ілюструє процеси того, що вітчизняне машинобудування має досить обмежений ринок для реалізації своєї продукції. І це знову ж таки частково свідчить про проблеми ринкової трансформації галузей національної економіки.

Третя проблема стосується питань приватизаційних процесів у країні та гарантування прав приватної власності.

Приватизаційні процеси впливають на вирішення проблеми залучення іноземного капіталу та швидкої інтеграції до міжнародних економічних відносин. Низький рівень ринкової капіталізації в Україні не дозволяє створити загальнонаціональний індекс фондового ринку який би порівнювався з іншими країнами. Низькі показники розвитку фінансового ринку в Україні підтверджуються відповідними порівняннями з іншими країнами Центральної та Східної Європи.

Четверта проблема пов'язана з розвитком національного фондового ринку та всієї сукупності чинників, що визначають такий розвиток.

Проблеми залучення в Україну іноземного капіталу та її інтеграції в міжнародні економічні відносини мають досить особливу внутрішню складову. Йдеться про один з елементів названих раніше проблем – ступінь зрілості фінансового ринку.

П'ята проблема обумовлюється нерозвиненістю фінансової інфраструктури, що перешкоджає нормальному руху в Україну іноземного капіталу.

Цей факт може ілюструватись як проблемами діяльності комерційних банків, так і відсутністю дієвої інфраструктури фінансового ринку в країні. Причому, якщо низький розмір статутних капіталів комерційних банків не дозволяє розглядати їх як повноправного партнера для комерційних структур країн із ринковою економікою, то слаборозвинений фінансовий ринок є в тому числі певним індикатором

відсутності результатів економічних перетворень у країні. Разом із тим саме сфера фінансових і банківських послуг може розглядатися як першочерговий важіль інтеграції національної економіки України до світогосподарських відносин.

Шоста проблема пов'язана з відсутністю чіткої координації процесів залучення іноземних капіталів з боку органів влади та управління.

Актуальність заохочення в Україну іноземного капіталу передбачає ситуацію, коли проблемою займається велика кількість структур в органах державної влади та управління. Наявність відповідних підрозділів та спеціалізованих структур у складі міністерств та відомств України не дозволяє створити умови дійсної координації процесу залучення іноземного капіталу. Діяльність Кабінету Міністрів України також не відзначається належним рівнем координації щодо заохочення припливу іноземного капіталу в Україну.

Розроблення відповідних програм заохочення іноземного капіталу дозволила б координувати зусилля відповідних структур органів влади та управління в цій сфері та оптимізувати шляхи й інструменти стимулювання припливу іноземного капіталу в економіку України.

Сьома проблема визначається внутрішніми позаекономічними факторами.

Залучення іноземного капіталу в економіку України потребує дотримання певних загальних принципів, що розповсюджуються як на внутрішні, так і на зовнішні джерела. Передусім це стосується досягнення таких аспектів, як стабільність законодавчої та політичної систем, запобігання постійним корекціям нормативних та законодавчих актів, що призводить до змін в Україні режиму іноземного інвестування, підприємницького клімату взагалі. Саме держава повинна створювати необхідний сприятливий клімат для вкладання капіталів в українську економіку із визначенням пільг в оподаткуванні відповідно до наявного міжнародного досвіду. Хоча на практиці час від часу відбувається коригування чинного законодавства і ухвалюються акти типу Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» № 132-IX.

Восьма проблема пов'язана з поточними характеристиками

взаємовідносин України з міжнародними фінансовими організаціями.

Для України ця проблематика небезпідставно розглядається в контексті здійснення економічних перетворень. Слід відзначити, що поточна ситуація із наявними зовнішніми борговими зобов'язаннями та їх обслуговуванням є значною проблемою.

Проблеми, що виникають у взаємовідносинах України з міжнародними фінансовими організаціями, пов'язані як зі специфікою безпосередньо України, так і самих міжнародних фінансових організацій. Причому, якщо Україна виступає як країна перехідного характеру, то міжнародні фінансові організації використовують стандартні вимоги щодо співпраці з іншими країнами, які мають високу питому вагу політичного компоненту.

Ця проблема передбачає визначення оптимальних параметрів взаємовідносин, які б не допускали як конфронтаційну поведінку, так і втрату своєї економічної і політичної безпеки. Визначення необхідних параметрів та цілей відносин із зовнішніми кредиторами є важливою передумовою оптимізації безпосередньо зовнішньої заборгованості. Адже фактично йдеться про два важливі фінансові фактори: обслуговування залучених раніше зовнішніх запозичень та перспективи отримання нових надходжень з інших країн. Причому стосовно другого фактора така оптимізація має відношення до широкого спектра цілей отримання нових фінансових надходжень із-за кордону – як від міжнародних фінансово-кредитних установ, так і від власників приватного капіталу. Ці моменти досить детально аналізуються в інших розділах цієї монографії.

Дев'ята проблема пов'язана з особливостями сучасного етапу розвитку світового господарства.

Чим більше розвиваються світові економічні та політичні процеси, тим відчутнішим стає розмежування між заможними і бідними країнами. Те, що відбувається трансформація системи центрів економічної і політичної могутності в світі та стосунків між ними є очевидним фактом. Як очевидно і те, що Україна аж ніяк не може відноситися до таких центрів.

Фінансова глобалізація є багатогранним процесом, який впливає на розвиток людства як позитивно, так і негативно. Причому як і процес загальної глобалізації, так і фінансова глобалізація чинить на різні країни неоднозначний (позитивний або негативний) вплив, що

визначається ступенем їх економічного розвитку та політичного впливу в світі.

Формування єдиних загальносвітових ринків у фінансовій сфері та поступова інтеграція глобальних ринків різних фінансових інструментів в єдиний світовий фінансовий ринок ставить на порядок денний питання про виникнення глобальних монополій як наслідок фінансової глобалізації. Світові фінансові процеси виявляються поділеними між основними гравцями ринку, і це охоплює безліч питань – від консалтингу до технічного забезпечення інвестиційної діяльності. Тут навіть не йдеться про провідні біржі, банки, інвестиційні компанії тощо. За таких умов практично неможливо конкурувати ані з комерційними структурами, що надають певні фінансові послуги, ані, тим більше, з країнами традиційної фінансової спеціалізації.

Враховуючи економічні реалії розвитку України і динаміку надходження іноземного капіталу протягом її незалежності, важко визначити швидкі кроки, які б дозволили іноземному капіталу зайняти належне місце у розбудові країни.

Скоріше за все, йдеться про можливості розвитку національної економіки України з обмеженим використанням іноземного капіталу. Разом із тим, оптимізація шляхів залучення іноземного капіталу в економіку України необхідна і можлива.

При цьому чинник політичної стабільності та передбачуваності політичного курсу України є одним із найважливіших за умов поточного розвитку держави. З огляду на це можна визначити такі напрями дій.

1. Із метою забезпечення більшого припливу в Україну іноземних інвестицій потрібні як заходи безпосередньо адміністративно-нормотворчого характеру (вдосконалення, а головне – стабільність правової бази, передбачуваність регулятивних заходів та етапів економічної реформи, зокрема приватизації), так і розвиток ринкової та виробничої інфраструктури у вигляді банківського та страхового секторів, поліпшення інформаційної, транспортної мережі та інше.

2. Для створення передумов покращення інвестиційного клімату в Україні необхідно забезпечити:

– стабільність законодавчої та політичної систем, запобігання постійних корекцій нормативних та законодавчих актів, що

призводить до змін режиму іноземного інвестування в Україні, підприємницького клімату взагалі;

- сприятливий клімат для вкладання капіталів в українську економіку із визначенням пільг в оподаткуванні згідно з наявним міжнародним досвідом;

- зменшення рівня корумпованості в державі, подолання тенденцій криміналізації суспільства;

- наявність необхідних фінансових та юридичних гарантій іноземному капіталу, розвиток системи страхування підприємницького ризику.

3. Із метою поживлення процесу надходження іноземних інвестицій, можуть використовуватися такі форми та інструменти залучення іноземних інвестицій в економіку України:

- заохочення інвестицій у нерухомість із визначенням можливого кола об'єктів інвестування;

- вкладання коштів в українські банки, що дозволяє оздоровити фінансову сферу України;

- здавання в оренду (або надання концесії) іноземним фізичним та юридичним особам окремих промислових об'єктів.

4. Особливу увагу при проведенні інвестиційної політики слід приділяти розвитку інвестиційного співробітництва в тих галузях економіки, які здатні вийти на світовий рівень виробництва вже в найближчі 5–7 років. Необхідно враховувати, що обмеженість інвестиційного потенціалу примушує обрати селективний підхід, оскільки західний капітал не вдасться залучити в необхідних обсягах до всіх сфер виробничого комплексу України.

5. При розробленні інвестиційних програм на державному рівні необхідно забезпечити та враховувати отримані результати маркетингової оцінки перспектив підприємницької діяльності в Україні. Адже саме вони могли би дати об'єктивне уявлення про реальні потреби України в іноземних інвестиціях, а також про практичні можливості освоєння відповідних коштів.

Враховуючи специфіку розвитку національної економіки України можна визначити такі напрями державної політики на рівні окремих галузей та виробництв.

1. На державному рівні необхідно визначити пріоритетні галузі, що визначатимуть подальший розвиток національної економіки. Саме ці

галузі повинні мати відповідні стимули для заохочення залучення капіталів та інвестицій у реальний сектор.

Насамперед необхідно закріпити та розвивати виробництво конкурентоспроможної продукції. Україна є досить конкурентною у сферах транспортного літакобудування, енергетичного машинобудування, ракетобудування, окремої продукції військово-промислового комплексу. Цей перелік невеликий, але його потрібно розвивати і робити все можливе, щоб держава не втрачала свої позиції в світі саме в наведених напрямках.

2. На галузевому рівні національної економіки необхідно нарощувати експортний потенціал цільових галузей шляхом збільшення випуску вітчизняної високотехнологічної продукції і надання послуг за рахунок переоснащення виробництва на якісно новому рівні, використання вітчизняних технологій переробки, зберігання, пакування, транспортування і реалізації продукції машинобудування, харчової і легкої промисловості, сільського господарства, закріплення на традиційних ринках збуту і вихід на нові ринки.

3. Доцільно також визначити стратегічне місце різних галузей у розвитку національної економіки і розробленні на цій основі тактики залучення капіталів та інвестицій у реальний сектор. В основу класифікації галузей можна покласти такі показники, як: середньорічні темпи зростання ринку, частка імпорту, що опосередковано характеризує відносну конкурентну перевагу галузей.

4. Враховуючи світовий досвід розвитку реального сектора, доцільно акцентувати увагу на заохоченні капіталів та інвестицій не лише у великі підприємства, а й у підприємства малого і середнього бізнесу. В цьому контексті є актуальним сприяння інвестиційній діяльності населення, створення умов для перетворення значної кількості громадян на реальних власників.

Характеризуючи проблеми залучення іноземного капіталу в економіку України, треба враховувати поточну ситуацію у світі. Беззаперечним є те, що кризові явища та їх наслідки, що спостерігаються в світі, специфічним чином впливають на рух капіталу. Втеча капіталу є одним із найпомітніших наслідків кризи, і відбувається цей процес у тісному зв'язку з конкретними

регіональними особливостями розгортання самої кризи.

Загалом же на основі міжнародного досвіду для України можна зробити декілька загальних висновків, які слід розглядати як певну частину економічної стратегії України:

1. Світовий досвід дозволяє стверджувати, що країни, які зводіають з проведенням ефективних ринкових реформ, а також ті держави, чий розвиток відбувається за умов вираженої замкненості національної економіки, страждають від недостатнього надходження зовнішніх коштів. Тому успішний розвиток потребує реальних та ефективних кроків у напрямі здійснення реформ, які були би зрозумілими країнам Заходу, міжнародним організаціям та інституціям і приватним інвесторам.

2. Сьогодні відбувається скорочення припливу капіталів у країни з ризикованою економікою (до яких належить і Україна). Причому йдеться як про потоки капіталів від міжнародних фінансових організацій та від іноземних держав, так і від приватних інвесторів. Більшою мірою це стосується іноземних інвестицій, аніж кредитних ресурсів.

3. Актуальним є акцентування уваги на можливостях залучення капіталу транснаціональних корпорацій в Україну. Це вимагає розроблення спеціальної програми, що передбачала би як захист національних економічних інтересів України (в першу чергу національного товаровиробника), так і широке використання можливостей транснаціональних корпорацій.

4. За умов, коли не спрацьовують традиційні форми і методи залучення в Україну іноземного капіталу, необхідною є зміна самої ідеології необхідності та можливості залучення іноземного капіталу. При очевидній проблематичності масштабного залучення іноземного капіталу треба активніше проводити роботу зі стимулювання інвестицій за рахунок внутрішніх джерел, легалізації тіньової економіки та використання інших альтернативних іноземним інвестиціям джерел.

5. За сучасного розвитку України одним із факторів, що гальмує можливості залучення іноземного капіталу, є втеча капіталу з країни, що негативно впливає на можливості залучення іноземних джерел фінансування. Втеча капіталу накладає негативний відбиток на розвиток стосунків із міжнародними фінансово-кредитними

установами та приватними інвесторами. Внаслідок втечі капіталу розвиваються численні негативні соціально-економічні процеси, які, власне, і породили феномен втечі капіталу, – тінізація господарської діяльності, її подальша криміналізація тощо.

6. Важливою проблемою, яка прямо пов'язана зі станом сучасного етапу розвитку міжнародного ринку капіталів і можливостями його залучення в Україну, є проблема, так званих брудних грошей. Враховуючи те, що в розвинених країнах існують стабільні та ефективні механізми запобігання відмиванню брудних грошей, власники таких ресурсів можуть використовувати Україну для легалізації своїх капіталів. У цьому випадку навіть за умов дефіциту надходження іноземного капіталу вкрай актуальним є створення дієвого механізму запобігання легалізації капіталу сумнівного походження.

На основі проведеного дослідження у монографії:

- обґрунтовано, що сучасний етап глобалізації характеризується асинхронністю та асиметричністю, тобто високою концентрацією глобалізаційних процесів в одних регіонах та їх обмеженістю в інших, що призводить до поглиблення диспропорцій, ускладнення зв'язків і збільшення залежностей;

- проаналізовано три школи типології теорій глобалізації з точки зору визнання глобалізації як явища – гіперглобалістів, скептиків та трансформаціоналістів;

- встановлено основні тенденції розвитку світової економіки сучасності та зростання транснаціонального бізнесу: незначне зниження (або відсутність скорочення) товарообігу транснаціональних корпорацій під час кризи, їх незалежність навіть від тривалих депресивних явищ в окремих галузях; можливість для транснаціональних корпорацій процвітати незалежно від стану національної економіки; зменшення прибутку транснаціональних корпорацій внаслідок покращення внутрішніх умов;

- обґрунтовано, що ідею ВРЕП – і в геополітичному, і в гео економічному контексті – слід розглядати як таку, що просувалася Китаєм як альтернатива Транстихоокеанському партнерству в контексті боротьби Китаю і США за вплив у Азійсько-Тихоокеанському регіоні – ключовому для забезпечення глобального лідерства в ХХІ сторіччі. Водночас у рамках можливого сценарію дуумвірату глобальних лідерів у разі досягнення стратегічного порозуміння між Китаєм і США як лідерами сучасної глобалізації не можна виключити і кооперативний сценарій, хоча, принаймні в короткостроковій перспективі, вступ КНР до ВПТТП або США до ВРЕП вбачається мало ймовірним.

Після приходу до влади в США адміністрації Дж. Байдена, який сповідує цінності та принципи неоліберального глобалізму і прагне неухильно відстоювати гегемонію Сполучених Штатів та очолюваного країною Заходу в процесі глобалізації, Вашингтон акцентує свій геополітичний та гео економічний концепт Індо-Тихоокеанського регіону як консолідованої під проводом США мережевої структури своїх

союзників та стратегічних партнерів – передусім Індії, Японії, Південної Кореї, Тайваню, Сінгапуру, Австралії та Нової Зеландії – для стримування «твердої» та «м'якої» сили Китаю як свого головного стратегічного конкурента.

Те, що, попри різні масштаби економіки та характер політичних режимів поєднує модернізаційний шлях континентального Китаю та «східноазійських драконів» (Південної Кореї, Тайваню, Гонконгу, Сінгапуру) до диверсифікованої конкурентоспроможної ринкової економіки, полягає в ініціативній та прагматичній мобілізації обмежених ресурсів під проводом держави з метою усунення вузьких місць у «жорсткій» та «м'якій» інфраструктурі, сприянні грамотному використанню порівняльних переваг країни та, відповідно, забезпеченні конкурентних переваг для національних виробників на внутрішньому та зовнішніх ринках;

– доведено, що США і Велика Британія після остаточного Брекзиту, з одного боку, та Європейський Союз – з іншого – обрали принципово різні стратегії геостратегічних взаємовідносин із Китаєм як висхідною (постаючою) наддержавою. Якщо стратегія ЄС у конструктивному дусі наголошує на пріоритеті побудови «більш справедливих та заснованих на правилах економічних відносин з Китаєм» із одночасним приглушенням ідеологічних розходжень між Брюсселем та Пекіном, то США і Велика Британія, шляхом масштабної фінансової, технологічної та військової допомоги консолідуючи навколо осі Вашингтон – Лондон своїх союзників в Індо-Тихоокеанському регіоні, взяли курс на активне та всебічне стримування Китаю: в геополітичній, економічній, фінансовій, інфраструктурній, науково-технологічній, військовій, ідеологічній сферах за допомогою «м'якої сили» – з метою недопущення переформатування Китаєм та його союзниками світового фінансового, економічного та безпекового порядку, в якому роль гегемона належить США. Саме протистояння і баланс сил в Індо-Тихоокеанському регіоні (особливо стратегічне позиціонування Франції, Індії та Республіки Корея) на найближчі роки визначатиме основні тренди розвитку світової економіки та глобальної фінансової системи, зокрема інституцій глобального фінансового лідерства;

– виявлено тенденцію в сучасній американській геостратегічній думці до критичної переоцінки потенціалу спроможності Китаю щодо боротьби за глобальне лідерство, обумовленої несприятливим для країни поєднанням внутрішніх та зовнішніх факторів, що у найближчій перспективі може розвернути вектор розвитку Китаю з потужного зростання та експансії в бік занепаду;

– досліджено особливості корпоративного рівня фінансової глобалізації в умовах пандемії COVID-19; проаналізовано розвиток найкрупніших українських компаній за показником прибутковості; визначено напрями розвитку сучасних компаній у розрізі фінансової глобалізації;

– досліджено поточний стан співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями; сформульовано проблеми, що виникають у процесі співробітництва, включно із такими, що впливають на національні інтереси держави; запропоновано шляхи оптимізації співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями в умовах фінансової глобалізації;

– проаналізовано динаміку іноземного капіталу в Україну та запропоновано шляхи оптимізації руху капіталу в Україну з урахуванням національних інтересів. Систематизовано проблеми, які виникають у процесі залучення іноземного капіталу; окреслено напрями державної політики залучення іноземних інвестицій на рівні окремих галузей та виробництв; сформульовано загальні висновки для розвитку національної економіки України в контексті залучення іноземних інвестицій;

– обґрунтовано положення, що концептуальні основи розкриття сутності поняття «фінансова стійкість» та його взаємозв'язку із поняттям «фінансова стабільність» формуються й розвиваються відповідно до методологічних підходів визначення терміна «фінансова система». Основою виміру фінансової стійкості є діапазон стабільності груп показників та їх граничних меж відповідно до складових елементів фінансової системи. Основні індикатори стійкості державних фінансів формуються з використанням фіскальних правил національного та наднаціонального рівнів. Національні банки в межах своїх повноважень забезпечують

фінансову стійкість банківської системи, платіжної системи, грошово-кредитного і валютного ринку методами макропруденційної та монетарної політики;

- обґрунтовано емпіричне положення, що економіка України не мала перспектив стабільного зростання протягом 2010–2020 рр. з огляду на критично низьку норму накопичень (капітальних інвестицій) у ВВП – середньорічна величина показника не перевищує 15,5%, а у 2020 р. досягла критичної величини у 10%. Відповідно до світового досвіду, динамічне зростання можливе за умови величини цього показника на рівні понад 22%;

- емпірично доведено невідповідність структури і динаміки іноземного інвестування та капітальних інвестицій в Україні сучасним тенденціям технологічного розвитку щодо формування цифрової економіки та четвертої промислової революції;

- за результатами компаративного аналізу із використанням визнаних глобальних індексів ідентифіковано основні проблеми регулювання бюджетно-податкової сфери України, зокрема, щодо нестабільності та недосконалості податкового законодавства, структури та адміністрування податків, податкового навантаження, тінізації економіки, структури дохідної та видаткової частин Зведеного бюджету тощо;

- на основі аналізу офіційних публікацій міжнародних інституцій емпірично обґрунтовано актуалізацію у світовій економіці ризиків посилення диспропорцій подолання наслідків глобального спаду матеріального виробництва, зменшення обсягів міжнародної торгівлі та іноземного інвестування. Лідерами за темпами відновлення є США та Китай, у регіональному аспекті – Азія та Північна Америка. Пандемія COVID-19 перервала позитивну динаміку процесу досягнення глобальних і національних Цілей сталого розвитку. Україна в рейтингу досягнення ЦСР 2021 року посіла 36-те місце серед 165 країн, досягла 100% за такими критеріями, як «грамотність населення», «співвідношення чоловіків і жінок за кількістю років навчання», «доступ до електрики». Водночас недосяжними є цілі – 9 (промисловість, інновації та інфраструктура), 10 (скорочення нерівності), 13 (пом'якшення наслідків зміни клімату), 14 (збереження морських ресурсів) та 16 (мир, справедливість та сильні

інститути). Запобігання негативному впливу кліматичних (екологічних) змін в Україні може сприяти реалізація ухвалені 20 жовтня 2021 р. розпорядженням КМУ № 1363-р Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року;

– виявлено, що пандемія COVID-19 створює масштабний ефект ланцюгової реакції у всіх країнах світу: під її впливом суттєво змінюється соціально-економічне середовище, що спонукає до переосмислення нинішньої моделі лінійного глобального економічного зростання у бік побудови більш стійкої та екологічно чистої, низьковуглецевої, замкнутої економіки; відзначено прояви фінансово-економічної кризи, пов'язаної з розповсюдженням пандемії COVID-19, які глобально позначилися на більшості фінансово-інвестиційних та соціально-економічних процесах у світі, але найбільше подіяли саме на слаборозвинені економіки країн світу, мігрантів та робітничі професії; з'ясовано контрциклічну та антикризову політику більшості країн світу, що протистоять викликам пандемії COVID-19; так, з метою протидії негативним явищам в економіці країни вдаються в основному до трьох груп заходів, що застосовуються комплексно: фінансових, монетарних і заходів макропруденційного регулювання; виділено проблеми, породжені коронавірусом, такі як: зміна відносин міжнародної співпраці (більша прагматичність, швидкість реакції на події і виклики); можливість появи фінансово-бюджетних криз в деяких країнах світу; деглобалізація, регіоналізація і фрагментація світової економіки; активізація державних органів влади у пошуку внутрішніх механізмів запуску економіки, більша надія на власні ресурси і можливості тощо;

– виявлено, що світові фінансові та фондові ринки не зазнали суттєвої дії кризових явищ під впливом пандемії COVID-19, що пов'язано з активними заходами урядів і центробанків більшості країн світу стосовно підтримки їх ліквідності та доступності під час пандемії; відзначено застій та падіння у кредитуванні й інвестуванні більшості країн світу, але за рахунок загалом збалансованого державного регулювання це не призвело до повноцінної фінансово-економічної кризи; доведено, що підтримка фінансових і фондових ринків викликала суттєве нарощування світового боргу, особливо в

частині державного боргу, що в подальшому значною мірою спровокувало інфляцію і суттєве зростання цін на активи сировинно-товарних ринків у світовій економіці, відзначається й дефіцит більшості груп товарів по всьому світі; відзначено, що країни з ринком, що формується, і країни, що розвиваються, до яких належить і Україна, перебувають під більш сильним тиском пов'язаної з пандемією кризи, при цьому інструменти, ресурси та інституціональні умови для ефективної антикризової боротьби у країнах, що розвиваються, суттєво обмежені, а в Україні взагалі майже відсутні; фінансові інститути є набагато слабкішими й нерозвиненішими, при цьому фінансово-фіскальні інструменти дуже обмежені порівняно з країнами G7 і G20; виявлено посилення волатильності на світових фінансових і фондових ринках, при подальшому посиленні цих процесів, відірваність та аномальність цін від їх справжньої вартості значною мірою може сформувати фінансово-інвестиційні кризові явища на міжнародних фінансових і фондових ринках; запропоновано врахувати існуючі виклики та в умовах постпандемічного відновлення застосовувати оптимальне поєднання п'яти груп заходів, що поєднуються комплексно: фіскальних, монетарних, заходів макропруденційного регулювання, заходів інтенсифікації інвестицій, включення до збалансованої, цифрової та інноваційно-екологічної економіки; обґрунтовано низку заходів для соціально-економічної системи України, що в умовах глобальної нестабільності посприяє її відновленню;

– виявлено, що для сталого розвитку світової економіки та конвергенції між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, необхідно врахувати великий розрив у потенціалі економік і рівнях життя окремих регіонів світу та неможливості більшості країн світу стимулювати відновлення соціально-економічних процесів на рівні країн G7; доведено те, що наддержавні структури не забезпечені повноцінними міжнародними нормами, що ефективно і всеосяжно процедурно імплементовані у внутрішнє право (крім інститутів ЄС); спостерігаються відсутність прямої дії, рекомендаційно-консультаційний характер, що не сприяють гармонізації соціально-економічному розвитку у світі;

– визначено найкращий світовий досвід, який демонструє, що дестабілізації соціально-економічним процесам у світі та в Україні значною мірою протидіє комплексне використання таких інструментів та механізмів державного регулювання, як: націленість на продуктивність і технологічність, інвестиції в людський капітал; стратегічно збалансована бюджетно-боргова політика; взаємоузгоджені фінансові, монетарні та макропруденційні заходи регулювання; виявлення і фінансування соціально та бізнес-вразливих секторів і сфер під час кризи; інтенсифікація інвестицій у найбільш продуктивні канали економіки; включення до збалансованої, цифрової та інноваційно-екологічної економіки; протидія тіньовій економіці та корупції у фінансово-економічній сфері;

– визначено, що під впливом пандемії COVID-19 провідні країни світу за останні два роки суттєво трансформувалися, при цьому пандемія продемонструвала вразливість тих країн, які не вжили достатніх заходів щодо забезпечення своєї національної безпеки у широкому контексті; відзначено створення нової моделі глобалізації, засноване на забезпеченні більшої автономії та самодостатності, тобто прогресивні й самодостатні країни зі стратегічним баченням свого розвитку за можливістю відмовляються від переведення економічного потенціалу в офшорні зони, логістично далекі зони, геополітично конкурентні зони, щоб тим самим не створити від них залежність;

– з'ясовано, що США, Китай і ЄС розглядають Африку як вирішальний чинник майбутньої світової політики поряд із посиленням американо-китайського суперництва: так, за оцінками експертів ЄС, населення Африки до 2050 р. подвоїться, а це значний перспективний кадровий ресурс і потенційний системно зростаючий ринок збуту; доведено, що Україну як складову частину ЄС, яка посилювала б політичні, безпекові та економічні позиції ЄС, не розглядають, хоча, на наш погляд, при певних зусиллях обох сторін такий підхід був би взаємовигідний, особливо у напрямі заміщення і формування європейськими компаніями нових глобальних логістичних ланцюгів доданої вартості в контексті реалізації стратегії автономії та самодостатності ЄС; обґрунтовано значні екологічно-кліматичні виклики для людства в найближчій перспективі, що

обумовлює посилення заходів із декарбонізації та зменшення негативного впливу людської діяльності на навколишнє середовище; у цьому контексті 31.10–14.11.2021 р. на конференції в м. Глазго (Шотландія) понад 200 країн світу зобов'язалися взяти більш амбітні зобов'язання щодо скорочення викидів парникових газів, починаючи з наступного року; але Індія і Китай – як найбільші забруднювачі – відмовились його підписувати, тому цей пакт, на думку експертів, не допоможе скоротити викиди до потрібного рівня; при цьому зобов'язання, взяті Україною порівняно з іншими країнами є занадто амбітними і, на наш погляд, не повною мірою прораховані ресурсно і технологічно;

– визначено особливості структурних змін світового фінансового ринку під впливом віртуалізації (позаінституційний розвиток: розвиток позабанківського сектора, позабіржової торгівлі, позаінституційних цифрових одиниць розрахунків (віртуальних валют)), проаналізовано та детерміновано дуалізм фінансів у контексті їх цифровізації та віртуалізації (*позитивна фінансова віртуалізація* (трансформація інфраструктури фінансового ринку на базі ІКТ) та *негативна* (поглиблення розриву між розмірами світового ринку деривативів та глобальним ВВП через суттєве випередження темпами розширення світового ринку похідних цінних паперів темпів зростання ВВП унаслідок активізації використання інформаційних технологій на ринку деривативів тощо; охарактеризовано глобальні тенденції розвитку світового фондового ринку, банківського сектора на глобальному та національному рівнях;

– встановлено, що близько 80% усіх центральних банків у світі працюють над проєктами з випуску власної цифрової валюти, базовими вимогами до яких є зручність і доступність для кінцевих споживачів, стійкість і безпека для підтримки працездатності, регульованість (чітка правова база) і підтримка відповідних стандартів, сприяння конкуренції та розвитку інновацій; проаналізовано пілотні проєкти (e-krona, e-peso, Jasper, Khokha) із формування цифрових валют центральних банків та визначено, що вони відрізняються між собою залежно від їх першочергових цілей; досліджено особливості розвитку проєкту е-гривня (мета – контрольна функція цільових видатків держави); досліджено основні

напрями віртуалізації фінансового ринку України (віртуалізація банківської системи – розвиток інтернет-банкінгу, електронних платіжних систем, дистанційного обслуговування) та фондового ринку (уведення програмних продуктів електронних комунікаційних систем ECN) та ключові проблеми (відсутність законодавчого регулювання і стимулювання розвитку віртуалізації фінансового сектора).

1. Сльозко О.О. Вплив глобальних фінансових ризиків в умовах трансформації світової фінансової системи. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей*: матеріали Міжнародних філософсько-економічних читань (18–20 травня 2011 року, Львів). Львів: 2011. С. 35–42.
2. Сльозко О. Посткризова трансформація світової фінансової системи. *Антологія творчих досягнень*. Київ: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. 2011. Вип. 6. С. 116–121.
3. Касіян Є.В. Теоретичні підходи до визначення категорії фінансового розвитку у світовій економічній науці та його роль у економічному зростанні. *Економічний часопис* – XXI. 2012. № 7–8. С. 6–9.
4. Cutting Through the FinTech Noise: Markers of Success, Imperatives for Banks – McKinsey. December 2015. 12 pp.
5. Кібальник Л.О. Передумови формування глобальної системи впливу на геоекономічні трансформації. *Вісник ОНУ ім. Мечнікова. Серія: Економіка*. 2014. Т. 19. Вип. 2(1). С. 112
6. Информационно-аналитический доклад тематической группы по взаимодействию в банковской сфере. 2011. 65 с. URL: <http://docplayer.ru/39144080-Informacionno-analiticheskiy-doklad.html>
7. Дергачев В.А. Геоекономіка (Сучасна геополітика). Київ: ВИРА-Р, 2002. 512 с.
8. Дергачев В.А. Глобальная геэкономика (трансформация мирового экономического пространства. Одеса: ИПРЭИ НАНУ, 2003. 238 с.
9. Борзенко О.О. Структурні деформації на світових фінансових ринках після 1990-х років: монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 448 с.
10. Tani Sh. India stays away from RCEP talks in Bali. *Nikkei Asian Review*. 4 February 2020. URL: <https://asia.nikkei.com/Economy/Trade/India-stays-away-from-RCEP-talks-in-Bali>
11. Zhou L. What is RCEP and what does an Indo-Pacific free-trade deal offer China? *South China Morning Post*. 12 November 2020. URL:

<https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3109436/what-rcep-and-what-does-indo-pacific-free-trade-deal-offer> (Retrieved 4 November 2020).

12. Petri Peter A., Plummer Michael G. East Asia decouples from the United States: Trade war, COVID-19, and East Asia's new trade blocs. *Working paper*. Washington, D.C.: Peterson Institute for International Economics, June 2020. 35 p. URL: <https://www.piie.com/publications/working-papers/east-asia-decouples-united-states-trade-war-covid-19-and-east-asias-new>

13. Бутирська Н. Контури постковідного світу. *Дзеркало тижня*. 19 листопада 2020. URL: <https://zn.ua/ukr/international/konturi-postkovidnoho-svitu.html>

14. Pacific trade pact takes off with tariffs cut in six nations. 30 December 2018. URL: www.reuters.com

15. US farmers 'helpless' as TPP boosts Aust. *SBS News*. 29 December 2018. URL: <https://www.sbs.com.au/news/article/us-farmers-helpless-as-tpp-boosts-aust/pa006n2v6>

16. Remarks by President Biden at the 2021 Virtual Munich Security Conference. Washington. the White House. February 19, 2021. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/02/19/remarks-by-president-biden-at-the-2021-virtual-munich-security-conference/>

17. Department for International Trade. An update on the UK's position on accession to the Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP). *Policy paper*. London: Her Majesty's Government, 17 June 2020. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/uk-approach-to-joining-the-cptpp-trade-agreement/an-update-on-the-uks-position-on-accession-to-the-comprehensive-and-progressive-agreement-for-trans-pacific-partnership-cptpp>

18. Marshall A.G. Why So Secretive? The Trans-Pacific Partnership as Global Corporate Coup. *Occupy.com*. November 21, 2012. URL: <https://www.occupy.com/article/why-so-secretive-trans-pacific-partnership-global-corporate-coup>

19. Walsh D. The UK's bid to join CPTPP is generating momentum. *Policy Exchange*. December 17. 2020. URL: <https://policyexchange.org.uk/uks-bid-cptpp-momentum/>

20. China Turns to New Commerce Minister as U.S. Tensions Simmer. *Bloomberg*. January 5, 2021. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-01-05/china-turns-to-new-commerce-minister-as-u-s-tensions-simmer>

21. China's Commerce Ministry says it will focus on early implementation of RCEP, China-Japan-S.Korea FTA talks in 2021. *Global Times*. January 08, 2021. URL: <https://www.globaltimes.cn/page/202101/1212200.shtml>

22. Lin J.Y. China's growth miracle in the context of Asian transformation. *WIDER Working Paper 2018/92*. Helsinki: UNU-WIDER, 2018. 21 p.

23. Shim W.-h. Samsung Electronics to transfer some 500 technologies to local SMEs. *The Korea Herald*. May 7, 2021. URL: <http://m.koreaherald.com/view.php?ud=20210507000740>

24. Lin J.Y. New Structural Economics: A Framework for Rethinking Development and Policy. Washington, DC: World Bank, 2012. 371 p.

25. Sarek Ł. China's Model Economist in Poland. Echowall. Project of the C/O Institute of Sinology. Heidelberg University. October 4, 2019. URL: <https://www.echo-wall.eu/plus-one/chinas-model-economist-poland>

26. Trillions needed to modernise Poland: deputy minister. *Radio Poland*. September 30, 2016. URL: <http://archiwum.thenews.pl/1/12/Artykul/273305>

27. Mierzejewski D. Poland Economy briefing: Poland Domestic Economic Development. *China-CEE*. October 3, 2018. URL: <https://china-cee.eu/2018/10/03/poland-economy-briefing-poland-domestic-political-development/#>

28. Lin J. Y. The Economics of China's New Era. *Project Syndicate*. December 1, 2017. URL: : <https://www.project-syndicate.org/onpoint/the-economics-of-china-s-new-era-by-justin-yifu-lin-2017-12?barrier=accesspaylog>

29. Титова Ю. Сколько Россия заплатила за дружбу с Лукашенко за последние 10 лет. *Forbes*. 26 августа 2020. URL: <https://www.forbes.ru/finansy-i-investicii/407435-skolko-rossiya-zaplatila-za-druzhbu-s-lukashenko-za-poslednie-10-let>

30. Аджемоглу Д., Робинсон Дж. А. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты / пер.

с англ. Д. Литвинова, П. Миронова, С. Сановича. Москва: АСТ, 2015. 575 с.

31. The Economist Espresso. No more romance on the Levant: Lebanon's debt crisis. *Economist Intelligence Unit*. March 9, 2020. URL: <https://espresso.economist.com/a596c69468e85ae53014c825e9079543>

32. Kim P. China's Search for Allies. Is Beijing Building a Rival Alliance System? *Foreign Affairs*. November 15, 2021. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2021-11-15/chinas-search-allies>

33. HSBC & IDA Ireland. Ireland Asia. Report. 2021. URL: <https://www.idaireland.com/newsroom/publications/ireland-asia-report-2.pdf>

34. Pisani N. How COVID-19 Will Change the Geography of Competition. MIT Sloan Management Review. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology, May 13, 2021. URL: <https://sloanreview.mit.edu/article/how-covid-19-will-change-the-geography-of-competition>.

35. Brands H., Beckley M. China Is a Declining Power – and That's the Problem. The United States needs to prepare for a major war, not because its rival is rising but because of the opposite. *Foreign Policy*. September 24. 2021. <https://www.aei.org/articles/china-is-a-declining-power-and-thats-the-problem/>

36. China's Evergrande tops world's most valuable real estate brand. *Xinhua News Agency*. 5 September, 2018. URL: http://www.xinhuanet.com/english/2018-09/05/c_137446988.htm

37. Evergrande таки виплатила проценти по облигаціям и избежала дефолта – СМИ. *Экономическая правда*. 11 ноября 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2021/11/11/679631/>

38. Кризис Evergrand. Еще один китайский девелопер не смог вовремя оплатить долги *Минфин*. 5 октября 2021. URL: <https://minfin.com.ua/2021/10/05/72951673/>

39. World Competitiveness Ranking 2021. *Institute for Management Development*. Lausanne. URL: <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness/>

40. Swanson A., Bradsher K. Tariff truce clouds U.S.-China trade talks. *The New York Times*. July 12, 2019. P. 1, 6.

41. Global Innovation Index 2020. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf
42. Gaddy G. G., Ickes B. M. Beyond a Bailout. Time to face about Russian Virtual Economy. 2012. URL: www.brook.cdu/fp/articles/gaddy.l.htm
43. Вотинцева Л.И., Дроздовская Л.П., Рожков Ю.В. Виртуализация экономики как фактор развития новых форм финансового посредничества. *Экономика и предпринимательство*. 2012. № 3. С. 75–81. URL: http://www.fin-econ.ru/works/dr_vo_ro.pdf
44. Глазова А.Б., Борзенко О.О. Спільні та відмінні риси цифровізації та віртуалізації світового фінансового ринку. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка*. 2019. Вип. 18. С. 14–23.
45. Ставицька І.В. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті. КІП. 2012. URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/node/1103>
46. Пельо А.Б. Трансформація фінансового простору. *Досвід ЄС та країн СНД у трансформаційних процесах фінансового ринку*: матер. міжнар. міжвід. наук.-теорет. конф., 22 листопада 2012 р., м. Київ. Київ: ІСЕМВ НАН України, 2012. С. 64–67.
47. Юрчук Г.В. Розвиток фінансових послуг на основі систем електронного бізнесу: автореф. дис.... канд. екон. наук: спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит». Суми, 2003. 20 с.
48. Кривуца В.Г., Беркман Л.Н., Лапінський В.В. Основи інфокомунікацій: навч. посібник. Київ: ДУІКТ, 2011. 276 с.
49. Глазова А.Б. Віртуалізація світового фінансового ринку в умовах глобалізації: автореф. дис.... канд. екон. наук. URL: http://mdu.in.ua/Nauch/spetsrada/diser/ekonomika/avtoreferat-glazova_a.b.pdf
50. The Global 2000. URL: <https://www.forbes.com/lists/global2000/?sh=14a169fc5ac0>
51. Fortune 500. URL: <https://fortune.com/global500/2021/>
52. Борзенко О.О., Панфілова Т.О. Оцінка чинників та проявів глобальних дисбалансів у міжнародній торгівлі: вплив торговельної війни США та Китаю на Україну. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2019. № 20. С. 14–30.

53. World Trade Statistical Review 2021. Table A55. World merchandise exports and gross domestic product, 1950–2020. (Index, 2015=100). URL: wto.org/english/res_e/wts2021_e/wts2021_e.pdf

54. World Trade Statistical Review 2021. Table A6. Leading exporters and importers in world merchandise trade, 2020. (Billion dollars and percentage). URL: wto.org/english/res_e/wts2021_e/wts2021_e.pdf

55. World Trade Statistical Review 2021. Table A8. Leading exporters and importers in world trade in commercial services, 2020. (Billion dollars and percentage). URL: wto.org/english/res_e/wts2021_e/wts2021_e.pdf

56. Торговые войны и дисбалансы современной мировой экономики. URL: https://guu.ru/scince_events/65811/

57. Thomas R. Proteger portefeuille boursier en ete . *Le Monde*. Julliet 13, 2019. P. 18.

58. Global Growth to Slow through 2023, Adding to Risk of ‘Hard Landing’ in Developing Economies / World Bank. January 11, 2022. Press Release №: 2022/038/EFI. URL: www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/01/11/global-recovery-economics-debt-commodity-inequality?cid=ECR_TT_worldbank_EN_EXT

59. Walker A. New warning on global economic slowdown. *BBC News*. 21.11. 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/business-50502021>

60. Раскол в «Большой семерке»: договориться с Трампом не удалось. *BBC News*. 09.06.2018. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-44411081>

61. Hanson J.A., Honohan P., Majnoni G. Globalization and National Financial Systems: Issues of Integration and Size. *Globalization and National Financial Systems* / ed. by Hanson J.A., Honohan P., Majnoni G. Washington D.C., New York: The World Bank; Oxford University Press, 2003. 296 p.

62. Плотніков О., Білорус О. Фінансова глобалізація. *Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т. 3* / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред) та ін. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. 952 с.

63. Горбач Л.М., Плотніков О.В. Міжнародні фінанси: підручник. К: Видавничий дім «Кондор», 2019. С.28–30.

64. Симачев Ю.В. Россия в меняющихся условиях мировой торговли: структурный взгляд на новое позиционирование. *Вопросы экономики*. 2019. № 8. С. 5–29.

65. Довгалюк В.В. Роль фінансової глобалізації у розвитку фінансового ринку. *Ефективна економіка*. 2016. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5081>

66. International Monetary Fund. 2020. URL: <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19>

67. Шаповал Ю.І. Контроль за рухом капіталу: особливості сучасних підходів і висновки для України. *Український соціум*. 2018. № 2 (65). С. 106–129.

68. Ibn-Mohammed T., Mustapha K.B., Godsell J., Adamu Z., Babatunde K.A., Akintade D.D., Acquaye A., Fujii H., Ndiaye M.M., Yamoah F.A. and Kohk S.C.L. A critical analysis of the impacts of COVID-19 on the global economy and ecosystems and opportunities for circular economy strategies. *Elsevier Public Health Emergency Collection. Resour Conserv Recycl.* Jan 2021. No. 164. P. 105169. Published online 2020 Sep 21. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7505605/>

69. Сльозко О.О., Панфілова Т.О., Терещенко С.В. Сучасні проблеми реформування світової фінансової системи монографія. К: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. 2013. 197 с.

70. Доклад о торговле и развитии, 2006 / Конференция Организации Объединенных Наций по торговле и развитию; Организация Объединенных Наций. Нью-Йорк и Женева, 2006. 245 с. URL: <http://www.unctad.org>

71. Чумаков А.Н. Глобальный мир: проблема управления. *Век глобализации*. 2010. № 2. С. 3–15.

72. Ботон Джеймс М., Колин И., Брэдфорд мл. Глобальное управление: новые участники, новые правила. Почему модель XX века нуждается в модернизации. *Финансы & развитие*. Декабрь 2007. С. 10–14.

73. Преодоление глобального кризиса. Годовой отчет 2009. Вашингтон, МВФ. 84 с. URL: <http://www.imf.org>

74. Лукашенко С.В. Роль МВФ в формуванні національної валютної політики. *Глобальна роль міжнародних фінансових організацій у періоди економічних криз*: матер. засідання круглого столу. Київ: КУТЕП, 2010. С. 66–79.

75. Лагард К. Непростая ситуация в мировой экономике: три приоритетных направления действий. МВФ. Пресс-релиз 2 апреля 2019 г. URL: <https://www.imf.org/ru/News/Articles/2019/03/29/sp040219-a-delicate-moment-for-the-global-economy>

76. Лагард К. «Рулить, а не дрейфовать»: управление растущими рисками для сохранения курса мировой экономики. Выступление в штаб-квартире МВФ. 1 октября 2018 г. URL: <https://www.imf.org/ru/News/Articles/2018/09/27/sp100118-steer-dont-drift>

77. Бюджетный вестник. Аналитическое резюме / МВФ. Апрель 2018. URL: <https://www.imf.org/ru/Publications/FM/Issues/2018/04/06/fiscal-monitor-april-2018>

78. Basic World Tax Code (Russian language version, 1996). URL: [http://www.taxhistory.org/www/bwtc.nsf/PDFs/98rus96a.pdf/\\$file/98rus96a.pdf](http://www.taxhistory.org/www/bwtc.nsf/PDFs/98rus96a.pdf/$file/98rus96a.pdf)

79. Коломієць П.В. Про Податковий кодекс України в контексті «Основ світового податкового кодексу». *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 30. С. 29–32.

80. Руководство по обеспечению прозрачности в бюджетно-налоговой сфере. МВФ. 2007. 221 с. URL: <https://www.imf.org/external/np/fad/trans/rus/manualr.pdf>

81. Government finance statistics manual 2014. Washington D.C.: International Monetary Fund, 2014. 470 p. URL: <https://www.imf.org/external/Pubs/FT/GFS/Manual/2014/gfsfinal.pdf>

82. Пересмотренные Руководящие принципы управления государственным долгом / Международный Валютный Фонд и Всемирный банк. Март 2014. URL: http://treasury.worldbank.org/documents/RevisedGuidelinesforPublicDebtManagement_2014_Russian.pdf

83. Статистика внешнего долга. Руководство для составителей и пользователей / Межучрежденческая целевая группа по статистике финансов. – Вашингтон: Международный Валютный Фонд, 2015. 433 с. URL: <https://www.imf.org/~media/Files/Data/eds-russian.ashx>

84. Сапрыкина В.Ю., Чумакова Н.А. Тенденции и перспективы развития мировой валютной системы. *Научный вестник ЮИМ*. 2016. №3. 55-59

85. Международная торговля и развитие. Доклад Генерального секретаря / Организация Объединенных Наций., Генеральная ассамблея. A/74/221. 25 июля 2019. 28 с.
86. Two China-based development banks become UNGA observers. *Xinhua*. Dec. 21, 2018. URL: http://www.xinhuanet.com/english/2018-12/21/c_137688211
87. Raharyo A. Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB) as an Instrument for Regional Leadership of China in the East Asia Region. *AEGIS*. 2018. Vol. 2. No. 2. P. 109–124.
88. Articles of Agreement. *AIIB*. URL: <https://www.aiib.org/en/about-aiib/basic-documents/articles-of-agreement/index.html>
89. Strategy on Financing Operations in Non-Regional Members. *AIIB*. 2018. Feb. 24. URL: https://www.aiib.org/en/policies-strategies/_download/financing-operations/Strategy-on-Financing-Operations-in-Non-regional-Members.pdf
90. Walker J.M. Definition, Mission and Economic Benefits of The Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB). *The Voxjax*. May 10 2019. URL: <https://voxjax.wordpress.com/2019/05/10/definition-mission-and-economic-benefits-of-the-asian-infrastructure-investment-bank-aiib/>
91. Zhongzhou Peng, Keat Tok Sow. The AIIB and China's Normative Power in International Financial Governance Structure. *Chinese Political Science Review*. 2016. Vol. 1. P. 736–753.
92. Lean, Clean and Green: A new model of multilateral development bank for building infrastructure in Asia and beyond – An interview with AIIB President Jin Liqun. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*. 2018. Vol. 2. No. 1. P. 1–10.
93. Huijskens F., Turcsanyi R., Ujvari B. The EU in the AIIB: taming China's influence from within. *Security Policy Brief*. 2017. No. 86. URL: <http://www.egmontinstitute.be/content/uploads/2017/05/SPB86.pdf?type=pdf>
94. AIIB's proposed accountability mechanism needs improvement. Washington: Bank Information Center, March 2018. URL <https://bankinformationcenter.org/en-us/update/comments-on-aiibs-draft-complaints-handling-mechanism>
95. AIIB Policy on the Project-affected People's Mechanism. Beijing: The Asian Infrastructure Investment Bank, Dec. 7, 2018. URL:

https://www.aiib.org/en/policies-strategies/_download/project-affected/PPM-policy.pdf

96. Китай возводит скоростную ж/д ветку Белград — Будапешт. *РЖД-Партнер*. 18 июня 2020. URL: [https://www.rzd-partner.ru/zhd-transport/news/kitay-vozvodit-skorostnuyu-zh-d-vetku-belgrad-budapesht-/](https://www.rzd-partner.ru/zhd-transport/news/kitay-vozvodit-skorostnuyu-zh-d-vetku-belgrad-budapesht/)

97. Operational Policy on Financing. January 2016 (updated March 21, 2017, July 1, 2019 and March 20, 2020). Item 35.1 / Asian Infrastructure Investment Bank's. 25 p. URL: https://www.aiib.org/en/policies-strategies/_download/operation-policy/Operational-policy-on-financing-March-20-2020.pdf

98. Banco de Desarrollo de América Latina (15 de junio de 2020). Composición del Directorio de CAF. Período 2020-2023. URL: <https://www.caf.com/media/1011/composicio-n-del-directorio-de-caf-peri-odo-2020-2023-20200618.pdf>

99. Бураковский И.В., Плотников А.В. Мировая экономика: глобальный финансовый кризис. Харьков: Фолио, 2010. 415 с.

100. Кістерський Л.Л., Липова Т.В. Міжнародна технічна допомога: шляхи підвищення ефективності: монографія. Київ: Europeanprofiles, 2010. 240 с.

101. Плотников О.В. Проблеми співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями. *Економіка України*. 2019. № 5. С. 41–47.

102. Monteiro A. IMF Warns of Social Unrest, Trust Erosion as Inequality Worsens. *Bloomberg Equality*. 1 April 2021. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-04-01/imf-warns-of-social-unrest-trust-erosion-as-inequality-worsens?srnd=premium-europe>

103. Boyon N. 61% globally think the war in Ukraine poses a significant risk to their country. *Ipsos*. April 19, 2022. URL: <https://www.ipsos.com/en/war-in-ukraine-april-2022>

104. Sherisse Pham. Samsung slump makes Huawei the world's biggest smartphone brand for the first time, report says. *CNN*. URL: <https://edition.cnn.com/2020/07/30/tech/huawei-samsung-q2-hnk-intl/index.html>

105. Henig D. Perspectives: There is no crisis of globalisation but governments might create one. *Bordelex*. May 11, 2022. URL:

<https://borderlex.net/2022/05/11/perspectives-there-is-no-crisis-of-globalisation-but-governments-might-create-one/>

106. Johnson K. How Trump May Finally Kill the WTO. *Foreign Policy*. December 9, 2019. URL: <https://foreignpolicy.com/2019/12/09/trump-may-kill-wto-finally-appellate-body-world-trade-organization/>

107. World Trade Organization. Appellate Body. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/appellate_body_e.htm

108. Reuters Staff. Five eastern EU states to quit Soviet-era banks. *Reuters*. March 2, 2022. URL: <https://www.reuters.com/article/ukraine-crisis-easteurope-banks-idINL8N2V571A>

109. МИБ опублікував фінансову звітність за 2021 рік / Міжнародний інвестиційний банк. 4 лютого 2022. URL: <https://iib.int/ru/articles/implementation-of-the-current-strategy-ahead-of-schedule-profit-assets-and-loan-portfolio-growth-iib>

110. МБЭС опублікував фінансові результати 2021 року / Міжнародний банк економічного співробітництва. 21 лютого 2022. URL: <https://ibec.int/ru/news/allnews/ibec-announced-financial-results-of-2021/>

111. International Investment Bank (IIB) – Moody's downgrades International Investment Bank's (IIB) ratings to Ba1; ratings placed on review for further downgrade. *Yahoo! Finance*. URL: <https://finance.yahoo.com/news/international-investment-bank-iib-moodys-095506577.html>

112. Тарасовський Ю. Росію виключили з Ради Європи за війну проти України. *Forbes*. 16 березня 2022 р. URL: <https://forbes.ua/news/rosiyu-viklyuchili-z-radi-evropi-za-viynu-proti-ukraini-16032022-4690>

113. Сотников Д. Лукашенко ввел в Беларуси смертную казнь за покушение на теракт. *Русская редакция Deutsche Welle*. 18 мая 2022. URL: <https://www.dw.com/ru/lukashenko-vvel-smertnuyu-kazn-za-pokushenie-na-terakt/a-61834966>

114. Генасамблея ООН призупинила роботу Росії у Раді з прав людини. *Радіо Свобода*. 7 квітня 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-henasambleya-oon-vyklyuchyla-rosiyu-iz-rady-z-prav-lyudyny/31791428.html>

115. Росія залишає Раду держав Балтійського моря, – МЗС РФ. *Фокус*. 17 травня 2022. URL: <https://focus.ua/uk/world/515901-rosiya-pokidaet-sovet-gosudarstv-baltiyskogo-morya-mid-f>

116. Росія хоче вийти з СОТ та ВООЗ. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/17/7139582/>

117. В Госдуме РФ предложили лишить студентов возможности учиться и работать за рубежом. *Guildhall*. 17 мая 2022. URL: <https://ghall.com.ua/2022/05/17/v-gosdume-rf-predlozhili-lishit-studentov-vozmozhnosti-uchitsya-i-rabotat-za-rubezhom/>

118. What does the Ukraine crisis mean for the US? *Economist Intelligence Unit*. April 12, 2022. URL: <https://www.eiu.com/n/what-does-the-ukraine-crisis-mean-for-the-us>

119. In Greece, Russia Sympathies Die Hard Despite Ukraine War. *Agence France-Presse*. March 12, 2022. URL: <https://www.voanews.com/a/in-greece-russia-sympathies-die-hard-despite-ukraine-war-/6481936.html>

120. Ткачук Б. Понад 43% громадян Молдови вважають, що винуватцями війни в Україні є Захід, НАТО та Київ. 20 квітня 2022. *Hromadske.ua*. 20 квітня 2022. URL: <https://hromadske.ua/posts/ponad-43-gromadyan-moldovi-vvazhayut-sho-vinuvatcem-vijni-v-ukrayini-ye-zahid-nato-ta-kiyiv>

121. Vučić se sastao sa Bocan-Harčekom: Razgovor o daljem razvoju srpsko-ruskih bilateralnih odnosa. *Pink.rs*. Beograd, 17 april 2022. URL: <https://pink.rs/politika/394347/vu%C4%8Di%C4%87-se-sastao-sa-bocan-har%C4%8Denkom:-razgovor-o-daljem-razvoju-srpsko-ruskih-bilateralnih-odnosa>

122. Грујица А. Може ли се без руског гаса, каква је судбина НИС-а и шта чека пољопривреднике. *ББЦ новинар*. 18 април 2022. URL: <https://www.bbc.com/serbian/cyr/srbija-61120340>

123. Молдова без російського газу. За що може мститись Кремль і яка роль України. *BBC News. Україна*. 26 жовтня 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-59052145>

124. Slater D. Asia's elusive Northeast Passage. *East Asia Forum Quarterly*. 2022. Vol. 14. No. 1. P. 14–18.

125. Азарова М. Президент РАН заявил о «паузе» в сотрудничестве российских и китайских учёных. *Naked Science*. 14 апреля 2022. URL: <https://naked-science.ru/article/media/prezident-ran-zayavil>

126. Колдомасов І. ЗМІ: банки відмовляються кредитувати індійського нафтопереробника Роснефті. *Економічна правда*. 11 квітня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/04/11/685592/>

127. Китай запустив новий залізничний маршрут до Німеччини. *Railway Supply*. 18.04.2022. URL: <https://www.railway.supply/uk/kitaj-zapustiv-novij-zaliznichnij-marshrut-do-nimechchini/>

128. Гидаспов І. Зеленая энергетика: как заработать на возобновляемой энергии. *Currency.com*. March 1, 2021. URL: <https://currency.com/ru/zelenaya-ehnergetika>

129. Davies Ch. North Korea's sanctions evasion points way for Russians to bypass the West. *Financial Times*. 21 April 2022. URL: <https://www.ft.com/content/10a5fcb0-8777-4d48-aa0b-630f671ed3c1>

130. Денков Д. Як російський «Калашніков» продає зброю в США в обхід санкцій. *Економічна правда*. 4 травня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/05/4/686595/>

131. Павлиш О. ЦАР другою у світі зробила bitcoin офіційним платіжним засобом. *Економічна правда*. 28 квітня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/04/28/686364/>

132. Vlastelica R. Matt T. Saudi Aramco Becomes World's Most Valuable Stock as Apple Drops. *Bloomberg*. May 11, 2022. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-05-11/saudi-aramco-becomes-world-s-most-valuable-stock-as-apple-drops>

133. Ludovic M. Emmanuel Macron à Marine Le Pen: «Vous dépendez du pouvoir russe et de monsieur Poutine». *Yahoo Actualités*. 20 avril 2022. URL: <https://fr.news.yahoo.com/emmanuel-macron-%C3%A0-marine-pen-195728759.html>

134. Офіційні дані АБІІ на 11.02.2022 р.: Members and Prospective Members of the Bank / Asian Infrastructure Investment Bank. 11 February, 2022. URL: <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html>

135. Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB). Credit Ratings Reports / AIIB. URL: https://www.aiib.org/en/treasury/_other_content/rating-reports/index.html

136. АБІІІ приостанавливает выдачу кредитов России и Белоруссии. *Interfax.ru*. March 3, 2022. URL: <https://www.interfax.ru/business/826135>

137. Китай и Россия стремятся к расширению сотрудничества в рамках БРИКС. *The Epoch Times. Ukrainian Edition*. 12.04.2022. URL: <https://www.epochtimes.com.ua/ru/poslednie-novosti-mira/kitay-i-rossiya-stremyatsya-k-rasshirenuyu-sotrudnichestva-v-ramkah-briks-142544>

138. Новости Китая, утро: расширение БРИКС и беспилотный корабль-носитель. *ЭКД*. 20.05.2022. URL: <http://ekd.me/2022/05/povosti-kitaya-utro-rasshirenije-briks-i-bespilotnyj-korabl-nositel/>

139. Си Цзиньпин и президент Аргентины объявили о начале Года дружественного сотрудничества. *Синьхуа Новости*. 6 февраля 2022. URL: http://russian.news.cn/2022-02/06/c_1310458213.htm

140. The Global Risks Report 2019, 14th Edition / World Economic Forum. Geneva, 2019. 114 p. URL: www.weforum.org

141. The Global Risks Report 2021. 16th Edition / World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2021>

142. The Global Risks Report 2022. 17th Edition / World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2022>

143. Georgieva K. The Great Divergence: A Fork in the Road for the Global Economy. February 24, 2021. URL: <https://blogs.imf.org/2021/02/24/the-great-divergence-a-fork-in-the-road-for-the-global-economy/>

144. Georgieva K Facing Crisis Upon Crisis: How the World Can Respond., Washington, DC, April 14, 2022. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/04/14/sp041422-curtain-raiser-sm2022>

145. Trade and Development Report 2021. From Recovery to Resilience: the Development Dimension. UNCTAD/TDR/2021. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/tdr2021_en.pdf

146. World Economic Situation and Prospects 2022 / United Nations. New York, 2022. 201 p. URL: <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/world-economic-situation-and-prospects-2022/>

147. Gaspar V., Lizarazo S., Medas P. & Piazza R. Fiscal Policy for an Uncertain World / IMF. 2021. URL: <https://blogs.imf.org/2021/10/13/fiscal-policy-for-an-uncertain-world/>

148. Гаспар В., Пазарбашолу Ч. Опасно высокое глобальное бремя задолженности требует решительного сотрудничества. 14 апреля 2022. URL: <https://www.imf.org/ru/News/Articles/2022/04/11/blog041122-dangerous-global-debt-burden-requires-decisive-cooperation>

149. World Bank Group. 2022. Commodity Markets Outlook: The Impact of the War in Ukraine on Commodity Markets / World Bank. Washington, DC, April 2022. 58 p.

150. Совместное заявление. Главы Группы Всемирного банка, МВФ, ВПП и ВТО призывают предпринять срочные согласованные действия по обеспечению продовольственной безопасности. 13 апреля 2022. URL: <https://www.imf.org/ru/News/Articles/2022/04/13/pr22117-joint-statement-wbg-imf-wfp-and-wto-call-for-urgent-coordinated-action-on-food-security>

151. Индекс продовольственных цен ФАО. 06/05/2022. URL: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/ru/>

152. Potential economic fallout from the war in Ukraine. World Economic Situation and Prospects: Briefing No. 159. 5 April 2022. URL: <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/world-economic-situation-and-prospects-april-2022-briefing-no-159/>

153. Global Report on Food Crises 2022. 277 p. URL: [vfp.org/publications/global-report-food-crises-2022](https://www.vfp.org/publications/global-report-food-crises-2022)

154. The Global Competitiveness Report 2006–2007 / World Economic Forum. Geneva, 2006. 598 p.

155. The Global Competitiveness Report 2014–2015 / World Economic Forum. Geneva, 2014. 565 p.

156. The Global Competitiveness Report 2019 / World Economic Forum. Geneva, 2019. 666 p.

157. Панфілова Т.О. Оцінка ефективності механізмів регулювання бюджетно-податкової сфери України. *Наукові інновації та передові технології*. 2021. № 1. С. 92–105.

158. Доходи Зведеного бюджету за 2020 рік / Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/zvit_2020_%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf

159. Динаміка податкового навантаження в Україні в контексті реалізації податкової реформи / за ред. Т.І. Єфименко, А.М.

Соколовської. Київ: ДННУ «Академія фінансового управління», 2013. 494 с

160. Тіньова економіка. Загальні тенденції. Аналітична записка / Міністерство економіки України, Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. 2020. 14 с.. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

161. Medina L., Schneider F.. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? *IMF Working Papers*. · WP/18/17. January 2018. 78 p.

162. Ukraine: shadow economy. *TheGlobalEconomy.com*. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/shadow_economy/

163. International Budget Partnership. URL: <https://www.internationalbudget.org/>

164. Manual on Fiscal Transparency / International Monetary Fund. 2007. URL: <http://www.imf.org/>

165. Степура М.М. , Малік Є.О. Проблеми та орієнтири бюджетно-податкової політики в сучасних умовах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 3. С. 33–35.

166. Industrial Development Report 2020. Industrializing in the digital age / United Nations Industrial Development Organization. UNIDO ID/449. Vienna, 2019. P. 2. URL: <https://www.unido.org/sites/default/files/files/2019-12/UNIDO%20IDR20%20main%20report.pdf>

167. Technology and Innovation Report 2021. Catching technological waves. Innovation with equity. UNCTAD/TIR/2020 / United Nations Conference on Trade and Development. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/tir2020_en.pdf

168. Ковтун Н.В. Комплексні фактори процесу інвестиційної діяльності. *Облік і фінанси АПК*. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/faktorniy-analiz-efektivnosti-investitsiynogo-procesu-ta-diyalnosti.html>

169. 2021 Index of economic Freedom. Country Rankings / The Haritage Foundation. URL: <https://www.heritage.org/index/ranking>

170. 2022 Index of economic Freedom. Country Rankings / The Haritage Foundation. / URL: https://www.heritage.org/index/pdf/2022/book/2022_IndexOfEconomicFreedom_FINAL.pdf

171. Global Innovation Index 2021. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf
172. International Property Rights Index 2021. Full Report. URL: https://atr-ipri21.s3.amazonaws.com/IPRI_FullReport_v7.pdf
173. Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: національна доповідь / [ред.кол. С.І. Пирожков, В.А. Смолій, Г.В. Боряк, Я.В. Верменич, С.С. Дембіцький, О.М. Майборода, С. В. Стоєцький, Н.В. Хамітов, Л.Д. Якубова, О.В. Ясь]; Інститут історії України НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2020. 356 с.
174. Горбач Л.М., Плотніков О.В. Глобалізація: світова економіка та українські реалії: монографія. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2020. 224 с. С. 50.
175. 203. The Climate Crisis – A Race We Can Win / United Nations Secretary-General. September 23, 2019. URL: www.un.org/en/un75/climate-crisis-race-we-can-win
176. AR6 Climate Change 2021: The Physical Science Basis. IPCC Sixth Assessment Report. 2021. URL: <http://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/>
177. 2100 Warming Projection. Climate Action Tracker 2021. URL: <https://climateactiontracker.org/global/temperatures/>
178. Roston E., Rath A. Five Key Takeaways from the Latest IPCC Report on Climate Change. *Bloomberg Green*. August 9, 2021. URL: www.bloomberg.com/news/articles/2021-08-09/ipcc-report-on-climate-science-5-key-takeaways?sref=cus85deZ
179. Пакет мер «FIT FOR 55» – достижение климатических целей ЕС на 2030 год на пути к климатической нейтральности. *Информационный бюллетень WECOOP*. Специальный выпуск 2. 2 августа 2021. URL: http://wecoop.eu/wp-content/uploads/2020/04/Информационный-бюллетень-WECOOP_Спецвыпуск-2_020821.pdf
180. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию. URL: <http://www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf>
181. Макарова О., Новак І. Гідна праця по-українськи. *Дзеркало тижня*. 15 липня 2021. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/hidna-pratsja-po-ukrajinski.html>
182. Тимошук М. Головна мета України. Що відрізняє багаті країни від бідних. *НВ: бізнес*. 10 серпня 2020. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/produktivnist-praci-i-bidnist-ukrajini-yak->

stati-bagatoyu-krajinoju-novini-ukrajini-50105103.html?utm_content=set_lang

183. Sachs, J., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G., Woelm, F. The Decade of Action for the Sustainable Development Goals: Sustainable Development Report 2021. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. 518 p.

184. Press Release: Sustainable Development Report 2021. Jun 14, 2021. URL: <https://www.sdgindex.org/news/press-release-sustainable-development-report-2021>.

185. Квасній Л.Г., Щербан О.Я. Особливості переходу України на принципи сталого розвитку. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20 (14). С. 74–80.

186. Борзенко О.О., Панфілова Т.О. Передумови довгострокової депресії світової економіки. *East European Scientific Journal*. 2021. № 2 (66). Part 3. P. 20–25.

187. Шинази Г.Дж. Сохранение финансовой стабильности. *Вопросы экономики*. МВФ. 2005. № 36. 26 с.

188. Панфілова Т.О. Забезпечення стійкості національних фінансових систем в умовах пандемії COVID-19. *Наукові перспективи*. 2021. № 4(10). С. 274–292.

189. Подкуйко М.С. Финансовая стабильность стран в условиях глобализации. *Финансовые исследования*. 2007. № 15. С. 17–26.

190. Хуторна М.Е. Теоретико-методологічні підходи до тлумачення фінансової стабільності макро- та мікрорівневих економічних систем. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2017. Вип. 1 (49). С. 295–303.

191. Джаксыбекова Г.Н. Критерии финансовой устойчивости финансовой системы Республики Казахстан. URL: <https://www.almau.edu.kz/images/uploads/files/e830f08736e6f57fb0f644224bf2c004.pdf>

192.. Policy Tracker / IMF. URL: <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19/>

193. Плотніков О.В. Ultima ratio економічних реформ: монографія. Київ: Кондор, 2003. 240 с.

194. Plotnikov O. Prerequisites of Economic Climate Bettering in Ukraine in the Context of Structural Changes. *Contemporary Tendencies and Policies in Structural Changes in the Economy: Proceedings of the*

International Conference. Skopje: University «St. Cyril and Methodius», 2005. P. 69–78.

195. В Україні вже створено передумови для «лавини» іноземних інвестицій, вважає Зеленський. *Інтерфакс-Україна*. 03.02.2020. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/639058.html>

Наукове видання

Борзенко Олена Олександрівна

Піляєв Ігор Славович

Плотніков Олексій Віталійович

Глазова Анна Богданівна

Панфілова Тамара Олександрівна

Редзюк Євгеній Васильович

**ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ
У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ:
ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Колективна монографія

За загальною редакцією
д-ра екон. наук, професора О.О. Борзенко

Редактори *І.І. Бажал, А.К. Кокошко*

Оригінал-макет *С.В. Чимбай*

Підписано у світ 19.10.2022

Об'єм даних 2,43 МБ

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011

тел.: (044) 288-92-34

e-mail: eip@ief.org.ua